

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи

Кафедра практичної психології

**ПРОЯВИ ТЕМНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ У СТУДЕНТІВ ЧЕТВЕРТОГО
КУРСУ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПСИХОЛОГІЯ»053 ТА СПЕЦІАЛЬНОСТІ
«ПОЛІТОЛОГІЯ»052**

**Дипломна робота
Рівень вищої освіти - другий (магістерський)**

Виконав:
студент VI курсу, 603 групи
спеціальності 053 «Психологія»
Практична психологія
Лісовський Владислав Константинович

Науковий керівник: доктор мед н.,
професор кафедри практичної психології
Кушнір І.Г.

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № ____

від „____” _____ 2022 р.

зав. кафедри _____ доц. Радчук В.М.

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Психологічний зміст Макіавеллізму. Порівняння особистісних характеристик макіавелліста та маніпулятора.	6
1.1. Історія дослідження поняття «Макіавеллізм та макіавелліст» та його порівняння із поняттям «Маніпуляція та маніпулятор»	6
1.2. Особливості розвитку маніпулятивних рис, як характерологічної риси макіавелліста. Психологічний портрет макіавелліста та маніпулятора.	16
1.3. Історія дослідження поняття «Психопатія» та «Антисоціальний розлад особистості». Психологічний портрет «Антисоціальної психопатії»	29
1.4. Історія дослідження поняття «Нарцисизм», «Нарцистичний розлад особистості». Психологічний портрет «Нарцистичного» типу особистості	52
1.5. Опис психофізіологічних факторів, які притаманні представникам «Темної тріади»	72
1.6. Комунікативні фактори та установки притаманні представникам «темної тріади»	86
1.7. Прикладні аспекти «темної тріади»	99
Розділ 2. Характеристика вибірки досліджуваних та методик, що використовувалися у дослідженні	107
2.1. Характеристика вибірки досліджуваних	107
2.2. Характеристика методик дослідження	108
Розділ 3. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	120
3.1. Особливості проявів «Темних» рис особистості: психопатія, нарцисизм, макіавеллізм, у студентів четвертого курсу, спеціальності «Психологія» 053 та студентів четвертого курсу спеціальності «Політологія» 052	120
3.2. Аналіз взаємозв'язків між проявами «Темних» рис особистості: Макіавеллізмом, психопатією та нарцисизмом та особистісними особливостями студентів	121
Висновки	134
Список використаних джерел	139

Вступ

Актуальність теми дослідження. Сутність проблеми дослідження полягає в тому, що у вітчизняній психології не достатня кількість досліджень, які б займалися вивченням взаємозв'язку характерологічних рис особистості та маніпулятивних моделей поведінки. Частіше в межах українського простору робиться, акцент на самому маніпулятивному впливі на способи здійснення цього маніпулятивного впливу, в різноманітних засобах інформації, що означає великий акцент на продукті діяльності, а не на його джерелі, а саме конкретної особистості чи групи людей, які можуть здійснювати маніпулятивний вплив, або тієї групи людей, які можуть найкраще володіти маніпулятивними навичками зумовленими власними особистісними особливостями. У свою чергу англійська література робить великий акцент на «маніпулятивних» типах особистості, таких, як «темна тріада»: макіавеллізм, психопатія, нарцисизм. Це здійснюється завдяки роботі американських психологів Делрой Полхусу та Кевіну Вілямсу, які у 2013 році створили методичку Короткий опитувальник темної тріади (The short dark triad, SD3), який заснований на тому, що три типи особистості: макіавеллізм, психопатія, нарцисизм, мають спільні риси, які полягають у наявності маніпулятивної поведінки, особливості сприйняття соціальної дійсності та особливостях функціонування емпатії, які як наслідок спричиняють виникнення особливих моделей поведінки, які парадоксальним чином в деяких соціальних ситуаціях можуть бути неймовірно ефективними та адаптивними, в інших навпаки мати дезадаптивний характер та спричинити формування різноманітних проблем у соціальній адаптації. Завдання цієї роботи це додати знання стосовно «темної тріади» в межах українського простору. Ця тема може бути важливою, як для психології особистості, клінічної психології, кримінальної психології, психології девіантної поведінки, психології комунікації, моральної психології, політичної психології, психології маніпуляцій та впливу та вікової психології та психології розвитку.

Об'єкт: Прояви темних рис особистості : макіавеллізму, нарциссизму, психопатії.

Предмет:рівень прояву темних рис особистості: макіавеллізму, нарциссизму, психопатії у студентів четвертого курсу спеціальності «Психологія» 053 та спеціальності «Політологія»052.

Мета:Встановити особливості прояву темних рис особистості у студентів четвертого курсу спеціальності «Психологія»053 та спеціальності «Політологія»052.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз сучасних наукових, психологічних публікацій присвячених розкриттю поняття «Темна тріада», спорідненості та відмінності «Макіавеллізму», «Психопатії», «Нарциссизму», розкрити історію розвитку досліджень « Темної тріади», здійснити опис психологічного портрету «Макіавеллістичної», «Психопатичної» та «Нарцистичної» особистості, встановити фактори які впливають на розвиток «Темної тріади»: особистісні, сімейні, психофізіологічні, психодинамічні із комунікативними установками.

2.Визначити індивідуальні особливості особистості та прояв темних рис особистості: макіавеллізму, психопатії, нарциссизму, у студентів четвертого курсу спеціальності «Психологія» 053 та спеціальності «Політологія»052.

3. Провести статистичний порівняльний аналіз індивідуальних особливостей особистості та проявів темних рис особистості: макіавеллізму, психопатії, нарциссизму, у студентів четвертого курсу спеціальності «Психологія» 053 та спеціальності «Політологія» 052

4.Встановити взаємозв'язок між темними рисами особистості і індивідуальними особливостями особистості у студентів четвертого курсу спеціальності « Психологія» 053 та спеціальності «Політологія» 052

Методи дослідження:

Теоретичні методи – індукція та дедукція, аналіз і синтез, порівняння, класифікація, абстрагування, конкретизація, систематизація, узагальнення, формалізація.

Емпіричні – тестування.

Використовувалися такі методики дослідження:

«Шкала Макіавеллізму особистості» «Mask- IV»

Короткий опитувальник темної тріади (The short dark triad, SD3),

Методика Плутчика визначення механізмів захисту. Тест для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте). Методика Індекс життєвого стилю ІЖС (Life Style Index, LSI)

методика Діагностика ворожості (за шкалою Кука-Медлей)

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Розділ 1. Психологічний зміст Макіавеллізму. Порівняння особистісних характеристик макіавелліста та маніпулятора.

1.1. Історія дослідження поняття «Макіавеллізм та макіавелліст» та його порівняння із поняттям «Маніпуляція та маніпулятор»

Відправною та дуже важливою точкою у дослідженні макіавеллізму, була робота Р.Крісті та Ф.Гейс «Дослідження Макіавеллізму», яка була опублікована у 1970 році. У цій роботі вперше відбулася спроба систематичного викладу перших наукових досліджень у цій сфері, було описано особливості осіб, які мають макіавеллістичний тип особистості: схильні маніпулювати іншими людьми, для досягання власних цілей та при цьому не відчувати сором чи провину за таку поведінку, більше того, вони вважають абсолютно нормальним, реалізовувати себе таким чином і лише слабкі, або не далекоглядні люди, на їх думку, не маніпулюють іншими. [108,109] Роберта Крісті підштовхнув до цього певний досвід роботи у корпораціях та певні систематичні спостереження за поведінкою та трудовою діяльністю керівників та навіть засновників цих корпорацій. Більше того вчений дійшов висновку, що їхня поведінка, цілі, мораль та комунікація із оточуючими, є ніби формою відображення думок та ідей всесвітньо відомого політика, філософа та дипломата, епохи Відродження, Нікколо Макіавеллі який у своїх роботах висвітлював думку про те, що важливим є досягання та утримання влади будь – якою ціною і не важливо чи прийдеться для цього брехати, маніпулювати та впливати на інших, головне саме результат. Власне із цієї видатної та, не однозначної особистості, і пішов термін «Макіавеллізм», «Макіавеллізм особистості», активно аналізують психологи у різноманітних сферах знань, а особливо у клінічній, політичній, соціальній та кримінальній психології. Це як наслідок Роберт Крісті та його учениця Флоренс Гейс, дійшли висновку, що «Макіавеллізм» є цільною концепцією та єдиною стороною особистості, яка може бути присутньою в певній кількості

людей і, навіть, бути певним мотивом, стимулятором, для того щоб, шукати владу, або просто використовувати власні навички маніпулювати для контролю над людьми. Більше того, для проведення дослідження Роберт Крісті та Флоренс Гейс зробили аналіз двох відомих творів Нікколо Макіавеллі, а саме «Державець»[21] та «Роздуми про першу декаду Тіта Лівія»[21], де власне Макіавеллі і висловив свої основні політичні та особисті ідеї, які на думку багатьох фахівців і визначали його як політика та як людину. І на основі цього аналізу було розроблено методика «Шкали макіавеллізму», або як зараз її називають «Mach – IV».[7,] Яка залишається однією із основних методик, по дослідженню макіавеллізму у психологічній науці.

Єдиною особливістю методики, яка викликає велику кількість питань у сучасних фахівців, таких як Шейнов В. П., Доценко Є.Л., Знаков В. В., є те, що вона заснована на аналізі робіт Макіавеллі, тобто чоловіка і відповідно питання формулюються, на основі думок Макіавеллі, тобто представника чоловічої статі. У свою чергу можна припустити, що така методика може не завжди враховувати специфіку світогляду та стилю маніпулювання, які притаманні буде більше жінкам, а не чоловікам. Але цю проблему ми обговоримо у підрозділі, який буде присвячений статево – рольовим особливостям макіавеллістів.

У 1970 році Роберт Крісті та Флоренс Гейс, зробили припущення стосовно основних складових особистості та світогляду макіавелліста, які Шейнов В.П. проаналізував, у своїй книзі «Макіавеллізм особистості: Хто вміло маніпулює людьми».[29] Шейнов виокремив такі характеристики:

1. «Макіавелліст зосереджений виключно на досягненні своїх особистих цілей (в нього завжди сильно домінує індивідуалізм і він не любить виконувати справи для колективного блага, хоча це не означає, що він не може. Якщо він побачить у цьому вигоду, допомогти тому колективу учасником, якого він є). Його цілі, як правило мають тактичний, ніж стратегічний характер. І тому, в певній мірі, він не є ідеологічною, ідейною

людиною, він готовий змінювати свої позиції, принципи, для досягання своєї вигоди»[29]. Проте це може бути неоднозначне твердження через те, що сучасні наукові дослідження доводять протилежне, а саме, що макіавелліст може проявляти і хороші стратегічні риси, так у роботі 2016 року ряд закордонних авторів вказали, що макіавеллісти, особливо, які працюють у корпораціях можуть мати хороші тактичні навички. Це вказують Ціглер В.Г. та Маркус К.Д. у своїй роботі «Темна сторона особистості: наука та практика в соціальній, особистісній та клінічній психології»[226]. Але дійсно можна погодитися із тим, що макіавелліст є індивідуалістом, який може використовувати будь які ідеї, як інструмент для досягання своїх цілей. Він в певній мірі здатний, як актор змінювати свою роль відповідно до ситуації та своєї вигоди.

2. «Макіавелліст не вважає норми моралі чимось, що допомагає у житті, та те що можна поважати і дотримуватися»[29]. У певному сенсі, макіавелліст, як правило дотримується достатньо жорсткого, можливо навіть жорстокого стилю взаємодії із оточуючими його людьми, більше того, для нього люди - це просто ресурси та об'єкти для досягання власної цілі. Багато фахівців це пов'язують із особливостями функціонування емпатії макіавелліста, та того, як він емоційно сприймає навколишній світ. Можна сказати, що він не сприймає оточуючих, через емоційну сферу (або враховує лише негативні емоції, які дозволяють йому відслідковувати небезпеку, з боку найближчого соціального оточення), а лише через когнітивну інтелектуальну та аналітичну.

3. «В особистих стосунках, як правило макіавелліст є без емоційним, не чутливим, до інших ставиться без співпереживання. Проте це не заважає йому, якщо це потрібно, імітувати співпереживання, протягом певного часу, щоб знову таки досягнути певного результату, в тому числі і матеріального»[29].

4. «Для макіавелліста характерна відсутність виражених форм психопатології. Він володіє, адекватним сприйняттям дійсності, інколи він може сприймати та аналізувати дійсність краще, за оточуючих його людей.

Макіавелліст здатний до аналітичної оцінки ситуації та людей, які його оточують»[29]. Сучасні дослідження останніх десяти років дійсно вказують, що така людина не має вираженої патології, але з іншої сторони, у неї можуть проявлятися ознаки особистісного розладу кластеру-Б, чи навіть бути супутніми ознаками інших особистісних розладів таких як: нарцисичний особистісний розлад та психопатія. Психопатія у сенсі антисоціального розладу особистості (диссоціального розлад.), також у істеричного та межового розладу. Може навіть спостерігатися при особистісних розладах кластеру-А, наприклад при параноїдальному розладі особистості.

Можна стверджувати, що запропоновані у минулому столітті, особистісні характеристики не втрачають зараз свою актуальність, з певними уточненнями, за результатами новітніх досліджень, вони дещо змінюють контекст.

Якщо ж казати про визначення, що таке макіавеллізм та хто такий макіавелліст, то Р.Крісті та Ф.Гейс запропонували такий варіант.

«Макіавелліст – це людина, яка у результатів своїх маніпуляцій отримує нагород певного виду більше, ніж він отримав би, якби він не вдавався до маніпуляцій.[109].

Можна сказати, що макіавелліст вважає, що маніпулюючи він отримує більше результатів, в тих ситуаціях, де він бреше, ніж де, він почне казати правду, чи робити все згідно певних правил. Паралельно із таким визначенням в межах сімдесятих та восьмидесятих роках формувалися трішки відмінні визначення, які по своєму тлумачили макіавеллізм.

Приклад визначення, який сформувався психолог М.Еймс та А.Кідд у 1979: «Макіавеллізм зазвичай визначається, як схильність людини в ситуаціях міжособистісного спілкування маніпулювати іншими тонкими, ледь уловимими або не фізичними агресивними способами, такими, як лестощі, обман, підкуп або залякування».[39]

Ще один неоднозначний приклад - це визначення психолога Джонс Р.І: «Макіавеллізм – це набір уявлень про природу людини, моральності і можливості використання різних тактик, щоб досягнути своєї мети».[130]

Можна сказати, що кожне із цих визначень, ще тоді так чи інакше охоплювали сутність макіавеллізму, просто із різноманітних точок зору, із того періоду часу формувалися різноманітні визначення, того, що таке макіавеллізм, маніпуляція, маніпулятор. Деякі із них ми проаналізуємо для того, щоб зрозуміти, яку кількість визначень було створено за весь час досліджень. Більше того одне із визначень розділяє поняття та феномен маніпулятора та макіавелліста, що дуже важливо для подальшої нашої диференціації та можливості, виділити, що конкретно характерно саме для макіавелліста, а не будь якого іншого типу особистості.

На даний момент існує близько двадцяти основних визначень того, що таке маніпуляція. Ми розглянемо найголовніші. Важливо вказати, що ряд авторів, на той час, ототожнювали поняття «Макіавеллізм», «Макіавелліст», «Маніпуляція» та «Маніпулятор».[4,29,214]

1. Психічний вплив, який здійснюється таємно, а отже, на шкоду особам, на яких воно направлено. Френк Х.В

2. Прагнення управляти, панувати, верховодити, панувати, перемагати будь якою ціною, ставлячись до людей, як до речей ;брехня, контроль, цинізм. Таке визначення запропонував Шостром Л.Е.

3. Маніпулятор –це людина, яка експлуатує, використовує чи управляє іншими, як речами, в абсолютно ущербній манері. Таке визначення теж запропонував Шостром Л.Е.

4. Вид психологічного впливу, майстерне виконання якого веде до прихованого збудження в іншої людини намірів, не співпадаючих з його існуючими бажанням. Запропонував Доценко Е.Л.

Але останнє визначення, яке буде запропоновано - це сучасне визначення, яке виникло у 2012 році і яке власне запропонував Шейнов В.П., на

основі аналізу усіх попередніх визначень і яке на його думку повністю враховує усі основні моменти.

Шейнов В.П. вказує таке визначення: «Маніпуляція – це приховане управління адресатом впливу в особистих цілях його ініціатора, що суперечить інтересам адресата», - такий варіант він запропонував усвоїй роботі «Макіавеллізм особистості: хто вмiло маніпулює людьми». [29]

Доценко Е.Л. вказав на те, що треба завжди враховувати той момент, що маніпуляція може мати не завжди негативний, паразитичний характер. Іноколи маніпуляція може мати позитивний характер, навіть для того ким маніпулюють. Прикладом може бути психотерапія, коли терапевт використовує певні терапевтичні прийоми, які повинні звернути увагу клієнта на його проблемні зони, від яких він страждає. Тобто відбувається терапевтична маніпуляція, щоб клієнт зміг помітити речі, яких раніше не бачив. Теж саме стосується життєвих ситуацій, коли нам допомагають, або направляють, чи дають вказівки і ми цього не достатньо усвідомлюємо. Звичайно це спірне питання, наскільки такий вплив є правильним, але така думка має сенс. Доценко Е.Л. вказує види прихованого контролю:

1. «Асертивний прихований контроль – позитивні результати отримують обоє учасника маніпулятивної взаємодії, як ініціатор так і адресат впливу. Прикладом знову таки може бути психотерапія: клієнт вирішує свої проблеми, знаходить нові форми сприйняття та взаємодії із дійсністю. Психолог підвищує свою кваліфікацію, впевненість у своїй професійних навичках і одночасно заробляє гроші» [4, 29с.24].

2. «Альтруїстичний прихований контроль – в межах, якого ініціатор маніпуляції допомагає адресату і не отримує нічого. Тобто виграє лише адресат. Можна уявити ситуації, коли нам допомагають, батьки, або просто інші люди, використовуючи певний вплив, але разом із цим виграємо саме ми, а не вони» [4, 29, с.24].

3. «Егоїстичний прихований контроль – власне маніпуляція, в тому самому негативному, експлуататорському сенсі. Це означає що перемагає в межах ситуації маніпуляції саме ініціатор. Він використовує адресата і той нічого не отримує, а можливо навіть і втрачає»[4, 29,с.24].

Доцільним на нашу думку є дослідження саме третьої ситуації прихованого контролю, яка є формою негативної маніпуляції, яка характерна, як для макіавеллістів так і для маніпуляторів. Хоча варто вказати на те, що самі макіавеллісти та маніпулятори можуть реалізовувати і форми асертивного типу прихованого контролю, коли у маніпуляціях перемагає не лише він, але і наприклад його команда, що у свою чергу дає можливість такому типу особистості дійсно досягати успіху у бізнес сфері, або іншій професійній діяльності. Але про це пізніше.

Тепер важливо вказати, на ще одну цікаву ідею, яка виникла у Знакова В.В. Це ідея диференціації макіавелліста та маніпулятора, яку запропонував В.В. Знаков. Він у 2002 році виділив два основних критерії відмінності між цими двома типами:

1.«Чи відчуває почуття провини та сорому ініціатор маніпуляції. Макіавелліст ні яких форм сорому чи почуття провини не відчуває, йому абсолютно байдуже на те, що інші люди можуть постраждати і його поведінка інколи може навіть заходити за межі правових норм. Макіавеллісти вважають, що це абсолютно нормально і це є частиною людської природи. У свою чергу маніпулятор, почуття провини та сорому за свої маніпуляції відчуває і навіть в певній мірі через це страждає. Тобто можна навіть припустити, що вони через це мають певну форму токсичного сорому»[8,28,с.29].

2. «Чи добровільно та свідомо здійснюється маніпуляція. Макіавелліст діє завжди добровільно, завжди свідомо та цілеспрямовано, більше того, він у випадку високого інтелекту, навіть може створювати цілі плани впливу із продуманими тактичними та стратегічними діями і його маніпуляції завжди мають конкретну ціль та вигоду для нього. У свою чергу маніпулятор не завжди

маніпулює свідомо, для нього це може бути просто захисний, компенсаційний механізм у стресових ситуаціях. Більше того, його маніпуляції можуть не мати для нього вигоди, не мати чіткої цілі та результату»[8,29,с.29].

Також до цього можна додати навіть ймовірне припущення, про відмінності формування, в онтогенезі, макіавеллістів та маніпуляторів: «Цікаво те, що макіавеллістичні переконання та навички можуть не співпадати та реалізовуватися в поведінці «автономно».... одні діти переймають від батьків систему переконань, яка не прямо, але опосередковано впливає на їх поведінку. Другі – безпосередньо копіюють у батьків успішні способи маніпулювання людьми, але не переймають в них макіавеллістичні переконання».[10]

Шейнов В.П. достатньо критично поставився до диференціації макіавелліста та маніпулятора, оскільки це спростовує роботу «Мак – шкали», і не дозволяє чітко розмежувати макіавеллістів та маніпуляторів. По - перше, іронічно що «Мак-шкалу»[7] адаптував Знаков В.В, у 2000 році, і він же, через два роки запропонував такий поділ, що може оцінюватися, як його висока змістовна обізнаність критеріїв діагностики та можливого розуміння, саме контексту і типу маніпулювання, який і дає нам визначення і розуміння, того, який саме тип особистості здійснює маніпулятивний процес. І тому разом із цим, було б, на нашу думку недоцільно відкидати його поділ. По - друге, крім «Мак – шкали», ще існує «Шкала маніпулятивного відношення», яка містить у собі інші запитання і трішки інакші робить акценти. Порівнюючи результати цих двох методик, можливо, можна знайти відмінність між поведінковими моделями макіавелліста та маніпулятора. У 2015 році з'явилася, М. С. Егорової, М. А. Ситнікової, О. В. Паршикової адаптація «Короткого опитувальника Темної тріади»[5], в якому визначається, крім макіавеллізму, рівень не клінічного нарцисизму, рівень не клінічної психопатії, що свідчить про схильність мати поведінку властиву антисоціальній психопатії, або те, що має назву антисоціального розладу особистості (диссоціальний розлад). Макіавеллізм там присутній через те, що фахівці у

кримінальній та клінічній психології помітили, що макіавелліст має подібні риси із антисоціальною психопатією, в більшій мірі і в меншій мірі із нарцисизмом. І в загальному всі ці три типи особистості об'єднує «безсердечно-маніпулятивний міжособистісний маніпулятивний стиль взаємодії» [5]. Тому така методика дозволяє ці подібні риси фіксувати. В сучасних дослідженнях, вказується, що макіавелліст, як і антисоціальний психопат, має відсутнє почуття провини, сорому за власну діяльність і в нього повністю відсутня емпатія, або у випадку компенсації, ця емпатія має раціональний, інтелектуальний, аналітичний, але не емоційний характер. [209] Це те, що вказав Знаков у 2002 році, і те що підтверджується дослідженнями від 2016 по 2020 роки. Такими дослідженнями та такими розробленими підтверджується значимість виокремлення окремих типів особистості, які є джерелом маніпулятивного впливу. Дослідження у клінічній психології вказують: високий рівень макіавеллізму може спостерігатися і у особистостей із нарцисичним особистісним розладом, а також, при антисоціальній психопатії, яка може формувати особистість серійного вбивці. Тобто ці люди неймовірно ефективно маніпулюють людьми, для того щоб їх вбивати і одночасно отримувати задоволення від цього і в них відсутнє почуття провини та сорому. Але цікавим є те, що нарцисична людина та людина із антисоціальною психопатією, зажди містять у собі компонент макіавеллізму, але у свою чергу сам яскраво виражений макіавелліст не має ні нарцисизму ні антисоціальної психопатії і цей парадокс нам вказує на особливе становища такого типу особистості, та потреби у подальшому дослідженні цього феномену. Варто вказати, що існують ряд сучасних наукових робіт де описується, що маніпуляції може здійснювати істеричний тип особистості, але разом із тим у цих людей добре розвинуті емоції, емпатія, чутливість і те саме почуття провини та сорому. Тому диференціація Знакова, набуває неймовірно важливого значення для подальших наукових досліджень.

Дослідження, які проводились із використанням «Мак – шкали»[7], вказують на те, що ті хто мають дуже високий рівень прояву, від 100 та вище, є макіавеллісти, ті хто має середні, від 60 до 100, або низький, нижче 60, схильні маніпулювати іншими, але в межах ситуацій. Більше того це стосується людей із середнім рівнем прояву, вони можуть маніпулювати, але вони роблять це інакше і не так часто.

У 2016 році клінічні психологи Зейглер В.Х. та Маркус Д.К опублікували роботу, яка має назву «Темна сторона особистості. Наука і практика із соціальної, особистісної та с клінічної психології. »[226] Автори наводять чітку диференціацію не лише макіавеллізму, але і садизму і антисоціальної психопатії та нарцисизму, але в саме в цій книзі, вони проводять неймовірно сильну диференціацію, того що характерно саме для макіавелліста і чим він схожий на антисоціального психопата і трішки схожий на нарцис стичну особистість. На основі аналізу результатів дослідження з 1970 по 2016 роки із клінічної, терапевтичної сфери, із сфери нейропсихології та навіть нейроеконіки (науки, яка досліджує прийняття рішень), соціальної нейронауки та соціології, запропонували об'ємну картину розуміння феномену макіавеллізму. Також до абсолютно нових та цікавих досліджень можна віднести, дослідження Кауфмана С.Б. опубліковані в 2019 році, в якому автор вперше порівнював психологічні портрети людей із високим рівнем прояву темної тріади, особливо макіавеллізму та людей які мають прояви світлої тріади: гуманізм, моральність на рівні кантівського імперативу, та альтруїзм. Стаття має назву: «Світла тріада vs темна тріада особистості: Порівняння двох дуже відмінних профілів людської природи ».[134]

Також сюди можна віднести дослідження опубліковане Шмітт С.Х. у 2020 році, в якому досліджувалося, як люди, які здатні зчитувати емоції людей і емоційно не включатися у них можуть маніпулювати іншими. Там знову піднімається тема макіавеллізму та маніпулювання та того, як такі люди можуть

мати такі здібності. Стаття має назву: «Темна сторона розпізнавання емоцій – Свідчення міжкультурних досліджень у Німеччині та Китаї».[210]

Насправді дослідження продовжується і вони піднімають все більшу кількість питань та цікавих ідей. Паралельно із цим відбувається дослідженнямакіавеллізму у сфері еволюційної психології, порівняльної психології та етології.

1.2.Особливості розвитку маніпулятивних рис,як характерологічної риси макіавелліста. Психологічний портрет макіавелліста та маніпулятора.

В загальному можна виділити два типи факторів соціалізації,які здатні сформувати макіавеллізм у дитинстві:

- 1.Сімейні фактори (тобто вплив саме батьків на дитину).
2. Вплив факторів,які знаходяться за межами сімейної соціалізації.

Більшість досліджень вказувало на цікаву особливість: люди,які мають високий рівень макіавеллізму,частіше вказували на те,що у дитинстві вони мали погані стосунки із власними батьками і батьки були достатньо холодні та відсторонені від них,вони могли проявляти авторитарні характеристики, постійно намагалися контролювати дитину. Відповідно макіавеллісти постійно шукали підтримки за межами дому і дуже прагнули до соціалізації за межами родини. Більше того представники чоловічої статі не одноразово вказували, що майже із дитячого віку,вони не дуже сильно опиралися на власних батьків. Разом із цим є дуже цікава закономірність,що насправді батьки таких дітей,мали теж високий рівень схильності до маніпуляцій іншими і в певні мірі така дитина не здійснювала інтеграцію сімейних цінностей, норм та правил,а відтворювала комунікативні схеми маніпулювання своїх батьків,які потім вона розвивала у інших соціальних групах і тим самим продовжували розвивати свої маніпулятивні навички.

Шейнов В.П приводить приклад таких результатів американського вченого Гетермана С.: « Дослідження С.Гутермана виявило,що сильні макіавеллісти (на відміну від слабких макіавеллістів) згадували своїх батьків,як караючих і забороняючих »[29].Ми можемо звернути увагу на те,чому дійсно макіавелліст не має норми моралі,тому що, якщо дотримуватися психоаналітичного підходу, в нього просто не сформовано «Супер –Его»,як форма інтеграції батьківських настанов,умов,правил, вимог. Можливо навіть краще сказати, що «Супер –Его» сформовано в більш спотвореній формі. У сучасних дослідження чітко видно, що макіавелліст здатний до соціального навчання і відповідно до пристосування і інтеграції у суспільство,але разом із цим він вчиться не з точки зору набуття соціальних навичок,через емпатію і відчуття того,що він частина групи,він вчиться більше на основі покарань та схвалення,тобто базових фізіологічних реакцій. Дуже часто макіавелліст не реалізує,якісь протиправні дії, не через те, що він комусь співчуває і відчуває емпатію,а через те,що його можуть покарати та спіймати.Макіавелліст дуже часто буде направляти свою маніпулятивну діяльність, таким чином,щоб виконати,якесь порушення норми чи особистого простору інших людей,можливо навіть закону і разом із цим не бути покараним, тобто зробити все настільки хитро та інтелектуально, щоб просто ні хто не зрозумів, що це зробив саме він. Це дуже схоже на те,як ці люди поводять себе у дитинстві,вони борються із батьківськими обмеженнями, через хитрість, маніпуляцію, брехню та роблять все по своєму,вони в певній мірі приховані бунтарі,вони роблять так,як вони хочуть,що залишається непомітним для оточення. Також це може пояснити,чому вони такі не емпатійні та жорстокі та холодні по відношенню до інших,вони просто відтворюють систему покарання - винагорода,але у дуже примітивній, простій формі,тобто винагороди і те,до чого вони прагнуть це завжди,щось буквальне гроші,влада,більша кількість сексуальних партнерів тощо, в їхньому сприйнятті немає місця емоційним переживанням як таким.До того ж,така проблема в інтеграції може пояснити їх сильній прояв

індивідуалізму, вони не можуть відчутти та стати частиною групи, тому що в дитинстві, вони не відчували і не стали частиною власної родини. Вони просто не почували себе там у безпеці, тому у осіб із високим рівнем макіавеллізму достатньо розвинутий рівень тривоги, який вони постійно направляють на виконання конкретних дій та контролю інших.

Р. Кристи и Ф.Гейс виявили «Що сильні макіавеллісти вказують на низький рівень розуміння і любові зі сторони своїх батьків, а також вони менш охоче (в порівнянні зі слабкими макіавеллістами) переймали поведінку, подібну із поведінкою батьків» [109, 109].

Макіавеллізм виникає внаслідок поганої ідентифікації із власними батьками, з точки зору психоаналізу це свідчить про проблему із інтеграцією внутрішніх об'єктів. Також треба вказати цікавий парадокс чим більше емоційно холодні батьки і чим більше вони обмежують власне маленького макіавелліста, тим більше він починає їм брехати та сам маніпулювати ними, разом із цим привчаючись не відчувати певної вини, сорому чи залежності від власних батьків, тим більше це їх відрізняє від маніпуляторів, які часто маніпулюють та шукають соціальну підтримку у своїх батьків, а потім в інших соціальних колективах. Що у свою чергу сильні макіавеллісти не роблять, вони не шукають підтримки, вони шукають можливості інших контролювати. «Відношення до опори на авторитет дорослих також був відмінним: сильні макіавеллісти повідомляли про тенденцію до жадоби помсти своїм одноліткам, які заподіяли шкоду, у той час, як слабкі макіавеллісти воліли покладатися на своїх батьків і авторитет інших дорослих ...», - на це вказує В.П.Шейнов [29]. Більше того ось це сильне бажання самостійно помститися людям, які образили, в тому числі і батькам, і одночасне розуміння, що за агресивну поведінку можна бути жорстко покараним, мотивує таких людей обирати агресивну комунікацію та маніпуляцію, як здатність захистити себе не заходячи за межі дозволеного, тобто такий стиль комунікації для них стає зброєю для досягання власних цілей і покарання людей, які на їх думку їм заважали.

Брагінський Д.Д у своїй роботі вказав «Це підтверджують численні дослідження, які переконливо показали, що сильні макіавеллісти є кращими комунікаторами і здатні переконувати незалежно від виправданості їх тверджень».[63]

Тобто ми бачимо, що макіавеллізм формується ще у дитинстві, як і більшість наших невротичних, особистісних розладів.

В сучасній закордонній науковій літературі, ми можемо побачити величезну кількість емпіричного матеріалу, яка вказує на психологічні особливості макіавеллізму. «Емпіричні дослідження підтвердили, що існує певний зв'язок між макіавеллізмом та асоціальними стратегіями. Макіавеллізм пов'язаний із низьким рівнем схильності погоджуватися та добросовісністю», - це вказують такі автори, як Jacobwitz S. та Egan. V [226, с.88]. Макіавелліст не схильний приймати точку зору та погоджуватися із іншими людьми, також в нього не сильне прагнення та бажання вступати в кооперацію чи співпрацю із кимось. А також стосовно добросовісності, це означає, що часто в нього низький рівень бажання все виконувати відповідно до правил, дотримуватися свого слова та грубо кажучи відповідати певним моральним стандартам. Макіавелліст є радикальним індивідуалістом, який може просто змінити свою позицію відповідно до того, чи вигідно це для нього. І його навіть не турбує той факт, що він може когось зрадити та відійти від певних вимог, певної соціальної групи. Дослідження знову підтвердили думку, що у макіавелліста низький рівень емпатії. Хоулі П.Х. та Гельдхоф Г.Дж. вказують «що особи, які мають високий рівень макіавеллізму віддають міжособистісні зв'язки на службу матеріальним цілям» [226, с.88]. Такі характеристики, як емоційна холодність, жорсткість, можливо навіть жорстокість є основою трьох «темних» типів особистості, в тому числі звичайно макіавеллізму. Для сильних макіавеллістів характерна здатність створювати сприятливе враження, імітувати та вдавати свою зацікавленість у співрозмовнику, хоча насправді він емоційно ніяк не включений у діалог і просто слідує своїм певним, як правило

конкретним матеріальним цілям. Також у них, як правило присутня схильність прагнути встановити контроль, розважливість, складність у формуванні довірливих стосунків. При чому дуже цікаво те, що макіавелліст є інтровертованим, але при цьому має екстернальний локус контролю, що знову таки вказує на його бажання, а інколи і здатність створювати у себе в психіці чіткі плани дій, інтеракцій, які дозволять йому контролювати ситуацію, разом із цим, це теж нас повертає до того, що було вказано раніше, а саме макіавеллісти сильно орієнтовані на покарання саме із зовнішнього світу, на те, що їм треба придумувати плани, яким чином діяти, так, щоб порушити правило, але не бути за це покараним. Також вони володіють стриманою тривогою, схильністю брати участь у діяльності, яка має підвищений ризик, достатньо високий рівень егоцентризму, який в певній мірі об'єднує його із нарцисом, хоча не має однозначної думки. Як правило їхні цінності зосереджені повністю на дуже практичних та матеріальних речах, а саме владі і вигоді, в тому числі і матеріальній. І тому їхній егоцентризм відрізняється від нарцистичного егоцентризму, макіавеллісту не потрібно, щоб всі вважали його найкращим, йому важливо, щоб він міг усіх контролювати та визначати життя інших із точки зору свої перспективи. Також присутні певні форми негативізму, цинізму із високим рівнем підозрливості по відношенню до людей, що як правило і переходить у бажання їх контролювати.

Також у макіавеллістів домінують матеріальні, статусні та гедоністичні цінності. Це означає, що все до чого вони прагнуть накопичувати більше ресурсів, знову те, що я до цього казав, а саме займати високі посадові та статусні місця і звичайно отримувати насолоду від своїх результатів та того, що вони роблять, причому знову таки насолода трактується у достатньо прямолінійній формі. Це характерно, як для чоловіків так і для жінок із високим рівнем макіавеллізму.

«Численні дослідження, 65 з яких узагальнені, показали, що сильні макіавеллісти мотивовані на досягання успіху, тому вони на багато успішніше в

переговорах, створенні команд, отримання матеріального виграшу», - на це вказує В.П.Шейнов.[29]

В багатьох експериментах де брали участь сильні та слабкі макіавеллісти і де їм доводилося змагатися між собою, можна побачити, що сильні макіавеллісти постійно перемагають своїх слабкіших опонентів, через те, що вони не орієнтуються на власні емоції під час виконання завдання, вони орієнтуються часто на власну хитрість, інтелект та в певній мірі вербальний пресинг. «Вони частіше перемагають слабких макіавеллістів в ситуаціях, де мають місце емоції, так як емоції відволікають від суті справи»[29]. Може здатися, що слабкі макіавеллісти не маніпулюють іншими, вони порядні та приємні, на відміну від сильних макіавеллістів, але це не так, дуже часто у таких завданнях слабкі макіавеллісти намагалися маніпулювати сильними, але з позиції емоцій, сорому, почуття провини, бажанням довести, що вони друзі і вони можуть працювати у команді, проте у свою чергу сильний макіавелліст помічав, що це лише маніпуляції і не звертав увагу на всі ці «емоційні» вмовляння, та знову таки намагався досягнути своїх цілей перемагаючи опонента. «Дослідження показали, що слабкі макіавеллісти також можуть маніпулювати, але при цьому використовувати тактику прикинутися слабким».[29]. Слабкі макіавеллісти, як правило маніпулюють іншими з позицій «Его-стану» дитини, якщо використовувати термінологію Е. Берна, або вони використовують позицію жертви, якщо брати у приклад трикутник С. Карпмана. У свою чергу сильний макіавелліст в такій ситуації завжди приймає позицію «Его-стану» батька, при чому, як вже було сказано раніше, батька достатньо тоталітарного та маніпулятивного, якщо ж казати із точки зору трикутника С. Карпмана, то вони обирають часто позицію переслідувача, який намагається перемогти будь якою ціною, або навіть позицію рятівника, як вже було згадано раніше, макіавелліст може допомогти комусь, або якомусь колективу, якщо він вважає це потрібним та вигідним, для самого себе. І разом із цим макіавеллісти наймовірніше рідко обирають позицію жертви. Також можна

додати, що наприклад у цікавому експерименті де в аудиторію заходила людина і пропонувала списувати та брехати, сильні макіавеллісти відмовлялися це робити, аргументуючи, що їм це не цікаво і не вигідно, а слабкі макіавеллісти, піддавалися таким вимогам і починали списувати. Це вказує на те, що як правило макіавелліст стоїть на власних жорстких, можливо не прийнятних із точки зору колективу, принципах і разом із цим їх відстоює. У свою чергу слабкий макіавелліст сам, як правило потрапляє під маніпуляцію і як наслідок маніпулює іншими. У 2006 році Катунін Д.Б. запропонував порівняльний аналіз характеристик слабого та сильного макіавелліста:

«Сильні макіавеллісти:

1. Бажання казати правду, бути прямолінійним, критичність, відвертість (як не дивно), наполегливість у досяганні цілі, не товариськість.

2. Домінантність, як правило діє, як лідер, агресивний, напористий, сильна особистість, сподівається тільки на себе, сильний, дуже індивідуалістичний, як правило прагне брати участь у змагальній активності.

3. Ігнорує соціальне схвалення, не бажає визнавати, якісь правила колективу, завжди має свою думку, займає відокремлену позицію у групі.

4. Завжди націлений на результат, дуже прагматичний.

5. Впевненість, відчуття власної переваги, незалежність, нарцисизм (хоча в цьому не має однозначного тлумачення).

6. Високий рівень саморефлексії, внутрішніх конфліктів, конфліктність власного «Я», загальний негативний емоційний фон (при чому можу від себе додати, що в сучасних дослідженнях вказується на те, що вони і разом із цим можуть зчитувати негативний емоційний фон інших людей і використовувати це для власних маніпуляцій), присутні тривожно – депресивні стани із складністю ідентифікації їхньої причини, як вже було сказано, зовнішній локус контролю із інтровертованістю.

7. Вміння пристосовуватися у будь якій ситуації, любов до влади, бажання бути найкращим.

Слабкий макіавелліст:

1. Сором'язливість, ввічливість, відсутність брутальності та агресивності у комунікації.
2. Співчутливий, добродушний.
3. Емпатійний, схильний поступатися, товариський, розуміючий.
4. Відчуває радість від самого процесу.
5. Потреба у допомозі, підтримці, довірі, визнанні, бажання тісної співпраці, дружелюбне ставлення до інших.
6. Правдивість, довірливість, відвертість.
7. Здатний бути відповідальним, любов до дітей»[12].

Цікаво те, що слабого макіавелліста описують, як достатньо приємну людину, але разом із цим він все одно маніпулює, але знову таки він це робить інакше, орієнтуючись на емоції, емпатію, розуміння людей, він маніпулює, щоб стати частиною групи, підтримати якийсь порядок. У свою чергу у сильного макіавелліста це може викликати опір, тому що він робить маніпуляції навпаки, щоб все змінювати, робити не так, як всі та група. В своїх працях Катунін Д.Б. акцентує увагу на необхідності диференціювання понять «слабкий макіавелліст» та «сильний макіавелліст» та «макіавеллізм» та «маніпулятор». Ототожнюючи «сильного макіавелліста» із макіавеллістом та «слабого макіавелліста» із маніпулятором. Більше того Шейнов В.П. вказує що ця особливість знову таки прослідковується ще з дитинства, як правило сильні макіавеллісти самостійно вирішували проблеми, або хоча б залишалися із цими проблемами на одинці, у той час, як слабкі шукали підтримки батьків і навіть могли ними маніпулювати, або маніпулювати іншими із свого дружнього колективу, щоб найти підтримку та допомогу. Сильний макіавелліст маніпулює, щоб перемогти та помститися.

Маніпулятивність часто в класифікаторах психічних порушень розглядають як діагностичну рису, притаманну особистісним розладам. Daniel N. Jones стверджує: «Макіавелліст використовує стратегічну маніпулятивну

поведінку, для досягання своїх егоїстичних цілей, що у свою чергу робить, його схожим із антисоціальним психопатом та нарцисом. Разом із цим макіавеллізм асоціюється із чутливістю до соціальних ситуацій і з темним розумінням природи людини, також в нього відсутнє почуття провини ...»[226,с.89]. Всі ці характеристики одночасно присутні в усіх трьох типах: макіавелліста, антисоціального психопата та нарциса. Макіавеллізм асоціюється із обережністю та доцільністю, він представляє маніпуляції та емоційну холодність у стратегічній, інтелектуальній формі. У свою чергу антисоціальна психопатія та нарцисизм – це маніпуляції та емоційна холодність у безрозсудній та грандіозній формі. Це означає, що макіавелліст завжди орієнтується на чіткі факти та об'єктивне розуміння ситуації, як її можна використати, а психопат та нарцис, як правило маніпулюють навіть, якщо знають, що їх можуть спіймати, або маніпулюють не враховуючи реальні факти ситуації, щоб довести, що вони кращі, особливо це стосується нарциса. Антисоціальний психопат може маніпулювати просто для того, щоб отримати насолоду від страждання іншої людини. У свою чергу макіавелліст не зацікавлений у відвертому доведенні своєї кращості, йому цікавий план та сам результат реалізації маніпулятивного плану. На відміну від антисоціальної психопатії, макіавеллізм не асоціюється із короткочасним перспективою, або встановленням занадто короткочасних цілей, також макіавеллізм не асоціюється із сильною імпульсивністю у прийнятті рішень та соціальній взаємодії, у свою чергу два інші типи мають ці характеристики. Але треба вказати, що макіавеллізм, як і антисоціальна психопатія пов'язані із схильністю красти та наприклад списувати та шахраювати на екзаменах та тестах, мають схильність до сексуальних зрад, (особливо чоловіки). Коли макіавелліст зраджує він, продумує свій план. Антисоціальний психопат просто може імпульсивно шукати партнерів для сексу і не замислюватися над наслідками. Теж саме стосується і академічної нечесності, макіавелліст списує заздалегідь сформованим планом. Також вказано, що макіавеллізм не асоціюється із

самообманом та самовпевненістю, вірою у свою особливість, що присутньо у нарциса. Також Daniel N. Jones вказує: «Нарцисизм а не макіавеллізм корелює з надмірним вимагання сприйняття себе розумним та того, що він має високий рівень інтелекту, у свою чергу макіавеллісти, як правило цікавляться інструментальним аспектом використання свого інтелекту із складанням реалістичного шляху для досягання цілей» [226, с.90]. Антисоціальний психопат та нарцис на відміну від макіавелліста проявляють імпульсивність, самообман, грандіозність свого «Я».

Також було припущення, що якщо макіавелліст хороший маніпулятор то він скоріше всього є емпатійним і здатний розуміти внутрішній світ інших. Тому досліджувався взаємозв'язок між макіавеллізмом та емпатійністю, соціальною взаємодією. Джонсон П.К. та Краузе Л. розглядали ймовірність наявності високого розвитку певних механізмів мозку, які дозволяють макіавеллістам розуміти соціальний розум інших людей і маніпулювати іншими, використовуючи емпатією, але із урахуванням і інтелектуальних компонентів. Проте виявилось, що макіавеллісти мають погано розвинуту цю здібність. Але було помічено, що хоча макіавеллісти погані емпати вони дуже швидко зчитують негативні переживання та емоції інших людей. [226, с.91]. Можна припустити, що в них це виходить, тому що вони самі мають внутрішні конфлікти та поганий емоційний фон, крім того їх психіка завжди орієнтована на зчитування негативних емоцій інших людей, щоб захистити себе, а також для того, щоб, власне, використовувати, ці негативні емоції, впливаючи на інших. Узагальнюючи можна припустити, що є група людей, яка наймовірніше емпатійна, емоційна, але разом із цим маніпулює, щоб на неї звернули увагу і вона стала частиною колективу та є друга група людей, яка не має емпатії, або має її когнітивний, інтелектуальний прояв із здатністю періодично фіксувати негативні емоції інших людей і схильністю використовувати інтелектуальні плани для досягання своїх цілей. Так ось перша група, на нашу думку, це маніпулятори а друга група ті самі

макіавеллісти. Таким чином можна виокремити ще одну істотну відмінність, що маніпуляції і макіавеллізм мають сильні зв'язки із кластером-Б. Для кластеру характерна драматичність, емоційна або нестійка поведінка. Тобто для нього характерна драматична здатність змінювати свої ролі, проблеми із ідентифікацією власного «Я», навіть антисоціальні прояви. У свою чергу у кластер входять:, якщо брати класифікацію DSM-5[92], нарцисичний, істеричний, межовий, антисоціальний (диссоціальний) розлади. А тепер найголовніше, більшість клінічних досліджень вказують, що для всього цього кластеру характерна маніпулятивність. Але тепер важливо вказати, на специфіку маніпулятивності кожного із розладів і таким чином виділити де там може бути макіавелліст, а де маніпулятор. Наприклад ми знаємо, що макіавелліст – цілеспрямовано, систематично маніпулює людьми, для досягання власних цілей, при цьому він не відчуває почуття провини та сорому. Що вже вказує нам на те, що два типи із цього кластеру не підходять. А саме істеричний та межовий розлад особистості. Дослідження істеричного типу людей, як в клініці так і власне із точки зору їх психофізіології вказує, що це дуже емоційні та емпатійні люди, для яких характерний психологічний захист витіснення, для того, щоб не відчувати свій сором та провину, коли вони проявляють надмірно свої емоції, почуття, що в суспільстві є табу. Більше того дослідження креативності вказує, що істерики обирають творчі професії, тому що вони можуть входити у стан іншої людини і навіть почати відчувати її почуття, через, що істерик виснажується та може виснажувати інших людей. Прикладом є дослідження Стівена Брауна «Нейронаука Ромео та Джульєтти: ФМРТ- дослідження акторської майстерності», в якому на психофізіологічному рівні встановлено, що у істериків (акторів) змінюється активність мозку і та посилюється здатність відчувати емоції інших підсилюючи роботу лімбічної системи та знижуючи активність префронтальної кори. [227] Що до речі для макіавелліста не характерно, для нього характерно навпаки підсилення активності префронтальної кори, з метою свого власного контролю. [226] Тобто істеричний

тип особистості дійсно здатний маніпулювати,але він маніпулює через власні емоції та сексуальність,більше того,після цього він навіть здатен відчувати сором та провину,тому що внього присутній сильний конфлікт із бажанням бути у групі, у центрі уваги із одночасним розумінням,що він може бути ексцентричним і порушувати правила і табу певної соціальної групи.Доречі ексцентричність «Я» присутня у нарциса та істерика,але проявляється по різному, для макіавелліста така ознака не характерна. Тому істеричний тип особистості можна віднести до маніпулятора,а не макіавелліста, він не є холодним та розважливим, він є емоційним і який прагне уваги та любові зі сторони колективу.Межовий розлад особистості із ним взагалі все цікаво,люди із таким розладом здатні маніпулювати іншими,але важливо вказати,що вони маніпулюють іншими через свої психоемоційні страждання,психічну не стабільність та не бажання когось втрати, до того ж ці маніпуляції дуже емоційні,не інтелектуальні і не цілеспрямовані. Цю думку підтверджують результати останніх років. Так наприклад у книзі М.М.Лінехан «Когнітивно – поведінкова терапія прикордонного розладу особистості » [157] вказувалося,що,в певній мірі, треба вилучити із діагностичних критеріїв межового розладу(прикордонного) маніпулятивність,як визначальний фактор цього розладу.Істеричний та межовий розлад є маніпулятивним,люди,які це мають,вони маніпулятори, але кожен по своєму.Але це точно не макіавеллісти. Тепер залишилися два розлади із кластера -Б,які власне і порівнюють із макіавеллізмом.Це Антисоціальний (антисоціальна психопатія) та нарцисизм. Про відмінності цих розладів із макіавеллізмом,я вже вказав,але треба вказати,парадокс, що макіавеллізм присутній і при антисоціальному розладі так і при нарцисичному,просто він там має спотворену форму через особистісні характеристики цих людей.Тоді виникає питання,якщо при цих розладах існує макіавеллізм,але він не головний,а люди,яким діагностують сильний,яскравий макіавеллізм не мають ні антисоціального розладу,не відвертого нарцисизму, чи потрібно вводити у кластер – Б поняття макіавеллістичний розлад

особистості, як щось окреме, притаманне лише йому, із приписом, що він також може супроводжувати антисоціальний та нарцистичний розлад? Питання залишається відкритим. Зараз відбуваються пошук розширених можливостей для дослідження макіавеллізму, тому і використовується опитувальника «Темної тріади», для виявлення кореляції між характеристиками антисоціального психопата, нарциса та макіавелліста. Можливо макіавеллізм повинен дійсно стати окремим феноменом. Більше того, треба вказати, ще дві основні відмінності макіавелліста від цих двох розладів, а саме, якщо при антисоціальному розладі людина контролює всіх, знущується і отримує задоволення, при цьому часто переходить на тілесні побої, то макіавеллісти не отримують задоволення від того, що вони роблять іншим людям погано, вони просто йдуть до своєї цілі не враховуючи інших і контролюють вони інших людей лише через комунікацію, а не через фізичні побої, більше того вони вважають фізичні конфлікти зайвою витратою часу і не безпекою для досягання цілі. У випадку нарциса він маніпулює людьми, щоб показувати всім, що він може бути найкращим, особливим. Маніпуляція для возвеличення свого «Его», для макіавелліста маніпуляція, має сенс лише сама по собі, або як інструмент досягання практичних цілей, а не фантазійного возвеличення самого себе. [226]

Отже, як підсумок треба вказати, що можна умовно ділити людей із маніпулятивним стилем взаємодії на дві категорії: на маніпуляторів та макіавеллістів. Відповідно цей поділ формується в залежності мотивів, стилів виконання маніпуляції, мотивації, цілі та присутності емоцій та емпатії. У свою чергу ми розглянули усі характеристики притаманні обом типам, що маніпулюють. Більше того, ми розглянули, що можливо з часом треба введення окремого діагностичного типу, у кластері – Б, як Макіавелліст. Також треба вказати, що макіавеллізм має свої особливості психічного функціонування, які відрізняють його від маніпулятора. В свою чергу макіавеллістичний тип особистості знаходиться за своїм характерологічним описом ближче до інших

представників «Темної тріади», а саме нарцисизму та психопатії, ніж до маніпулятивного типу, тому в наступних розділах ми будемо робити акцент лише на макіавелістичному типі особистості, та порівнянні його із іншими типами «темної тріади» і відповідно не будемо робити акцент на маніпулятивному типі особистості.

1.3. Історія дослідження поняття «Психопатія» та «Антисоціальний розлад особистості». Психологічний портрет «Антисоціальної психопатії»

Треба вказати на те, що історія дослідження поняття «психопатія» дуже складна та не однозначна, саме поняття набувало постійно нового наповнення в залежності від особистості, яка пропонувала класифікацію, або від наявних певних соціо-культурних та політичних тенденцій, які були присутні в світі і які у свою чергу впливали на політику охорони здоров'я, особливо у сфері психічного життя особистості. Ми це побачимо в змінах діагностичної методології в межах DSM (діагностичного та статистичного керівництва по психічним розладам). Буде розглянуто перші види DSM і порівняно із останньою запропонованою моделлю DSM-5[92]. Також треба одразу вказати, на важливий взаємозв'язок із поняттям «психопатія» та «Антисоціальний розлад» особистості і поняттям соціопатія, який не одноразово підміняв один одного. Також треба вказати, що в цій роботі буде акцент на розумінні поняття «психопатія» та «Антисоціальний розлад» із точки зору американської методології та американської школи, яке розглядає цю проблематику більше в поведінковому аспекті і з більшим залученням досліджень прикладного, соціального характеру.

Так у своїй роботі «The Mask of Sanity»[79], яка була в перше опублікована в 1941р, американський психіатр Херві М.Клеклі, зробив детальний аналіз поняття «психопатія» та відповідність цього терміну «антисоціальний розлад» особистості, від зробив історичне дослідження робіт своїх попередників, а також в цій роботі описав свій власний досвід роботи із

таким и людьми в клініці, і як наслідок вперше систематично оформив психологічний портрет такої особистості для американського мовного, психіатричного простору.

У цій роботі він здійснює критику наявних інших діагностичних систем, які описують психопатію, а якщо більш конкретно він здійснює критику операціоналізації цього поняття, та те що цей діагностичний термін включає в себе забагато клінічних, розрізнених симптомів між собою та інколи єднає абсолютно різні психіатричні захворювання, що у свою чергу не дає можливість цілісно зрозуміти поняття «психопатія», як окремий діагноз. «Плутанина щодо нашого предмета, як вона так часто подається в підручниках з психіатрії, не повинна безперечно пояснюватися необережністю або невіглаством з боку авторів. Нам варто пам'ятати, що ці автори намагаються розглянути багато розрізнених і чимало явно невідповідних питань під одним заголовком. Навіть сьогодні наші офіційно затверджені стандарти вимагають, щоб так лікували багато різних захворювань. Часто ми бачимо, що охоплюються набагато ширші та різноманітніші сфери, і такий строкатий конгломерат різноманітних тем з'являється під одним ярликом, що навіть найпрозорливіший автор може сказати небагато, не впавши одразу в парадокс, помилку, а невдовзі й у абсурд. Його твердження можуть бути обґрунтованими, точними та цілком доречними до різноманітних предметів, які він, можливо, має на увазі, і водночас голосно лунати нісенітницею, коли мимоволі вражають інших і чужих суб'єктів, які об'єднані одним ідентифікаційним терміном, який не стосується нічого, крім мови»[79]. У приклад він приводить декілька класифікацій авторів : Еміля Крепеліна, Курта Шнайдера, Патріджа Дж.Д. та Седлера.

« Еміль Крепелін: 1.Збудливий 2. Нестабільний 3. Імпульсивний 4. Ексцентрик 5. Брехуни і шахраї 6. Емоційно нестабільний 7. Сварливий.

Курт Шнайдер: 1.Гіпертимний 2. Депресивний 3. Невпевнений 4. Фанатик 5. Самолюбний 6. Асоціальний 7. Вибуховий 8. Неафектний 9. Слабовільні 10. Астенік.

Патрідж Дж.Д. : 1. Делінквент 2. Неадекватний 3. Ті, що мають загальну несумісність.

Седлер: . 1.Клептоманія 2. Патологічні брехуни 3. Ексцентрики 4. Статеві аномалії 5. Слабко загальмований»[79,с.233]. Як видно із запропонованих класифікацій тут присутній великий набір видів психопатій і відповідний набір симптоматики, який сильно може різнитися в кожному із окремо взятих видів. Хоча цікаво, що Клеклі вказує, що деякі окремі види психопатій здатні мати той набір симптомів, який на думку Клеклі притаманний одному виду психопатії, яка вчасне і є, якщо казати сучасною мовою «Антисоціальним розладом». Наприклад наявність брехливості та шахрайства, збудливість, з делінкветними рисами. Якщо казати сучасною мовою деякі із видів психопатій дуже схожі на інші види особистісних розладів, наприклад самолюбний, який за описом схожий на нарцистичний розлад особистості. А у свою чергу концепт «асоціальності» Клеклі взагалі відкидає в тому сенсі, що за його описом психопати люди, які прагнуть до соціальних контактів і дже часто взаємодіють із людьми, але роблять це у маніпулятивній та небезпечній манері, як для самих себе так і оточуючих їх людей. Асоціальність більше підходить шизоїдним типам особистості. Тепер важливо вказати, що Клеклі робив порівняння свого розуміння «психопатія» та тими діагностичними системами, які були сформовані у вигляді перших DSM, так наприклад він розглядає DSM-1 та DSM -2 «У редакції «Діагностичного та статистичного посібника» 1952 (DSM-1) року ми знаходимо загальний термін «розлади особистості», який використовувався для позначення всіх різноманітних елементів, які раніше перераховувалися під психопатичною особистістю — усіх цих та кількох інших.

Розлади особистості

Порушення моделі особистості

Неадекватна особистість
Шизоїдна особистість
Циклотимічна особистість
Параноїдальна особистість
Порушення рис особистості
Емоційно нестійка особистість
Пасивно-агресивна особистість
Компульсивна особистість
Порушення рис особистості, інше
Соціопатичне розлад особистості
Антисоціальна реакція
Диссоціальна реакція
Статеві відхилення; вказати додатковий термін
залежність
Алкоголізм
Наркотична залежність
Особлива симптоматична реакція
Порушення навчання
Порушення мови
Енурез
сомнамбулізм
інше»[79,с.241]

Важливо зосередити увагу на тому, що саме в цій класифікації присутня окрема група «соціопатичні розлади», тобто ті які на думку тих авторів, не просто ускладнюють адаптацію особистості, а і призводять до виникнення небезпечної та протиправної поведінки. «Антисоціальна реакція - під цим терміном розуміють хронічно антисоціальних особистостей, які завжди потрапляють в проблеми, не маючи, прибутку ні від досвіду, ні від покарання, і не зберігаючи справжньої лояльності до будь-якої особи, групи чи кодексу.

Вони часто черстві та гедоністичні, виявляють помітну емоційну незрілість, відсутність почуття відповідальності, брак суджень і здатності раціоналізувати свою поведінку так, щоб вона виглядала виправданою, розумною та легальною. Термін включає випадки, раніше класифіковані як «конституційний психопатичний стан» і «психопатична особистість». Як визначено тут, термін є більш обмеженим, а також більш конкретним у його застосуванні.»[79,с.241]. У свою чергу диссоціальні реакції характеризуються «Диссоціальна реакція - цей термін стосується осіб, які демонструють зневагу до звичного соціального кодексу, і часто вступають з ним в конфлікт через те, що все життя прожили в ненормальному моральному середовищі. Вони можуть бути здатні на сильну відданість. Ці особи, як правило, не виявляють значних особистісних відхилень, окрім тих, які мають на увазі прихильність до цінностей чи кодексу їх власної хижачької, злочинної чи іншої соціальної групи. Термін включає такі діагнози, як «псевдосоціальна особистість» і «психопатична особистість з асоціальними і аморальними тенденціями»[79] У свою чергу, якщо казати своїми словами за такої класифікації є припущення, що існують два окремі соціопатичні типи, один із них абсолютно не зацікавлений ніякими принципами, нормами, кодексами групи, він існує в залежності від того, що йому вигідно. У свою чергу другий тип має певний «кримінальний кодекс» та мораль сформовану у різноманітних кримінальних групах у яких він ріс. Можна припустити, що перший є більш біологічно зумовленим станом особистості, другий є, як би просто не вдалим способом адаптації до того середовища у якому дитина, жила та росла. Також треба вказати, що сам Клеклі зацікавився саме першим видом психопатії, тому що на його думку це і є та сама «справжня» психопатія, яка має саме антисоціальний характер і має свій особливий набір характеристик: по типу відсутності будь якої моральності, пристосування до навколишнього середовища стосовно власної вигоди, маніпулятивність та брехливість і сприйняття абсолютно всіх людей, як ворожих, або як мінімум таких які не викликають інтересу і ними можна користуватися, як предметами. Цікавим

такоє є те що поруч із соціопатичними особистісними розладами вказується статеві відхилення (перверсії)[79,с.241] на справід в цьому не має абсурдності, тому що за сучасними дослідженнями,які будуть розглянуті пізніше буде видно що перверсивний тип особистості, теж є маніпулятивним у взаємодії із оточуючими і навіть включати у себе теж елементи «темної тріади», просто не в такому загостреному вигляді, як це наприклад присутньо в людей із характерологічними загостреннями нарциссизму, макіавеллізму та психопатії так і у крайньому випадку вже наявності особистісного розладу. Наступна класифікація, яку розглядав Клеклі ,була класифікація за часів, якої він власне і почав поглиблено вивчати «психопатію»,як окремий вид психологічної проблеми, а саме це DSM-2[79], яка вийшла 1968 р. «РОЗЛАДИ ОСОБИСТОСТІ ТА ДЕЯКІ ІНШІ НЕПСИХОТИЧНІ ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ

Розлади особистості

1. Параноїдальна особистість
2. Циклотимічна особистість (Афективна особистість)
3. Шизоїдна особистість
4. Вибухова особистість
5. Обсесивно-компульсивна особистість (ананкастична особистість)
6. Істерична особистість
7. Астенічна особистість
8. Антисоціальна особистість
9. Пасивно-агресивна особистість
10. Неадекватна особистість
11. Інші розлади особистості визначених типів

[.9 Неуточнений розлад особистості]»[79,с242]. Видно із цієї класифікації, що тут вже присутній один вид антисоціального розладу,який має саме психопатичних рис особистості, також можна побачити особливість, що вибухова особистість є окремою категорією і це правильно, тому що є викривлення у сприйнятті, що всі психопати є вибуховими та небезпечними,

насправді це не відповідає дійсності на це вкаже сам Клеклі. «У цій класифікації ми знаходимо більш чітке місце для нашого предмета, ніж у попередніх схемах класифікації. Тут психопат офіційно позначається як розлад особистості, антисоціальний тип, впізнаваний суб'єкт у досить великій групі різних та відмінних розладів.»[79,с.242]. Тепер давайте власне перейдемо до тих особистісних рис, які описав сам Харві М.Клеклі, і що власне і є тип основним психологічним описом психопатії і як наслідок «антисоціального розладу», який використовується навіть сучасними кримінальними психологами та психіатрами по типу Роберта Хаера та Анни Солтер. І саме тими рисами, які включені у діагностичну методику

Короткий опитувальник «Темної Тріади»(SD3)(в адаптації М.С.Егорової,М.А.Ситнікової,О.В.Паршикової)[5], під назвою психопатія.

Клеклі виділив такі характеристики: «

1. Поверхневе чарівність і хороший «інтелект»
2. Відсутність марення та інших ознак ірраціонального мислення
3. Відсутність «нервозності» або психоневротичних проявів
4. Ненадійність
5. Неправдивість і нещирість
6. Відсутність докорів сумління або сорому
7. Неадекватно вмотивована антисоціальна поведінка
8. Погане судження та неспроможність навчитися на досвіді
9. Патологічний егоцентризм і нездатність до кохання
10. Загальна бідність основних афективних реакцій
11. Специфічна втрата інсайту
12. Невідповідальність у загальних міжособистісних стосунках
13. Фантастична та неприваблива поведінка з алкоголем, а іноді й без нього
14. Самогубства здійснюються рідко
15. Статеве життя безособове, тривіальне та погано інтегроване

16. Невиконання будь-якого життєвого плану»[79,с.338-339]. Тепер давайте коротко проаналізуємо деякі із запропонованих характеристик. 1. Поверхнева чарівність і хороший інтелект, як вказує Клеклі ці люди не мають порушення інтелектуальної діяльності, навпаки дуже часто такі люди є дуже уважними та аналітичними можуть використовувати свої знання у комунікації та маніпулювати людьми, разом із цим дуже легко здатні створити сприятливе перше враження про самого себе, хоча це може мати не дуже тривалий характер. «Найчастіше, типовий психопат буде виглядати особливо приємним і справляти явно позитивне враження, коли з ним стикаються вперше. Уважний і доброзичливий у своєму ставленні, він легкий у спілкуванні і, здається, має багато справжніх інтересів. У ньому немає нічого дивного чи небезпечного, і в усіх відношеннях він схильний втілювати концепцію добре пристосованої, щасливої людини. Він, з іншого боку, також не здається, що він штучно напружується, як той, хто прикривається або хоче продати вам рахунок»[79,с.339]. Тобто тут вказується також на те, що психопатична особистість граючи роль не напружується і не використовує багато ресурсів, щоб сховати від вас щось на відміну від інших особистісних розладів, як шизоїдний, який буде намагатися добре виглядати, але все рівно може виглядати дуже дивно. Наступна риса це відсутність марення та інших ознак ірраціональності. Якщо казати простими словами то для такого типу людей характерна деяка форма критичності і разом із цим точно відсутність різноманітних психотичних чи галюцинаторних епізодів. « Так званий психопат зазвичай не має ознак або симптомів, які традиційно вважаються ознаками психозу. Він не чує голосів... Немає дійсної депресії, постійного патологічного підйому настрою або непереборного тиску активності. Зовнішня перцептивна реальність є точною, чіткою ; соціальні цінності та загальноприйняті особисті стандарти приймаються і усно проговорюються . Підтримується відмінне логічне мислення, і, теоретично, пацієнт може передбачати наслідки нерозсудливих або антисоціальних вчинків, окреслювати

прийняті або гідні захоплення плани життя і вміло критикувати на словах свої колишні помилки. Результати прямого психіатричного обстеження не виявляють нічого патологічного - нічого, що вказувало б на некомпетентність або викликало підозру, що така людина не може жити успішним і щасливим життям.»[79]

3. Відсутність нервозності або будь яких психоневротичних порушень. Якщо казати дуже просто то такі люди мають дуже низький рівень тривоги і як правило не мають проблем невротичного спектру.

4. Ненадійність – характеризується не здатністю відповідати певним стандартам, не спроможність систематично виконувати різноманітні завдання, можуть не виконувати, щось, а використовувати для цього когось іншого.

5. Не правдивість та не щирість – означає присутні схильності до патологічної брехні, використання маніпуляцій та оман для впливу на людей. «Психопат демонструє дивовижну зневагу до правди, і йому слід довіряти не більше в його розповідях про минуле, ніж у його обіцянках щодо майбутнього, чи заяві про теперішні наміри. Він справляє враження, що він не в змозі досягти реалістичного розуміння ставлення інших людей, яке змушує їх цінувати правду та плекати правдивість у собі»[79,с.341]. Тут власне і виникає парадокс, який вказує на психопатичну особистість, а саме дуже добре розвинутий когнітивний, інтелектуальний апарат, але разом із цим абсолютна не спроможність зрозуміти перспективу іншої людини у сенсі саме моральної сторони, що наприклад систематична брехня може бути руйнівною, вона навіть можуть вказувати на це, знати про це, але все рівно продовжувати так діяти.

6. Відсутність докорів сумління, або сорому- можливо одна із самих важливих характеристик за Клеклі, Робертом Хаером та Анною Солтер, взагалі для американської методологічної школи. Сутність цієї риси полягає в тому, що психопатичні особистості здійснюючи якісь не приємні дії по відношенню до інших людей, не обов'язково злочини, не відчувають почуття провини та сорому, вони взагалі можуть це сприймати, як щось прийнятне і постіно відтворювати такі моделі поведінки із людьми, не відчуваючи докори

сумління, чи емоційний дискомфорт через те, що ці люди дуже сильно страждають. «Психопат, мабуть, не може прийняти суттєву провину за різні нещастя, які спіткають його і які він обрушує на інших, зазвичай він рішуче заперечує будь-яку відповідальність і прямо звинувачує інших у відповідальності, але часто він проходить імітаційний ритуал, кажучи, що багато з його у біді він сам винен.»[79,с.343] Тобто або психопатична особистість взагалі не бере на себе відповідальність, або робить вигляд що вона взяла на себе відповідальність, для того щоб зробити сприятливе враження, наприклад на роботі. 7. Не адекватна дуже не вмотивована антисоціальна поведінка –вказує на схильність таких особистостей до різноманітних форм порушення соціальних норм та навіть законів, причому у достатньо цікавій манері, інколи це може навіть мати імпульсивний характер, або навіть так, що ця людина знає що її можуть піймати, але вона все рівно здійснює наприклад щось протиправне. Інколи це відбувається після тривалої, «нормальної» поведінки, тобто можна судити, що кримінальна поведінка може бути формою певної декомпенсації, бажання отримати сильні, яскраві емоції та афекти. «Психопат не тільки ненадійний, але й більш активно обманює, покидає, дратує, бешкетує, зазнає невдач і бреше без будь-якого явного почуття провини чи сорому . Він буде вчиняти крадіжки, підробки, подружню зраду, шахрайство та інші дії на дивовижно малі ставки та під набагато більший ризик бути розкритим, ніж звичайний негідник. Він буде, фактично вчиняти такі вчинки взагалі без будь-якої видимої мети»[79,с.343]. 8. Погане судження та неможливість навчитися на досвіді, якщо казати своїми словами, то така людина має високий рівень інтелекту та мовних здібностей, але парадоксально, що вона все рівно може робити одні і ті самі помилки особливо у випадку взаємодії із людьми, не спроможність навчитися чому, скоріше не про інтелектуальні особливості особистості, її здатність вивчити фізику, чт щось таке, тут скоріше мова йдеться про ріст та розвиток у межах особистісних стосунків і здатності інтегрувати різноманітні соціальні принципи, те що в психоаналізі можна було б

назвати структурами «Супер – Его». 9. Патологічний егоцентризм і не здатність до кохання[79,с.346] - тут мається на увазі те,що така особистість, через свою поверхневу емоційно –вольову сферу не здатна до глибоких емоцій та почуттів і відповідно дол. Емоційно прив'язки до інших людей, забігаючи наперед можна сказати, що вони бачать людей,як об'єкти реалізації своїх потреб і бажань і як те на що можна вплинути зманіпулювати. Що власне і єднає психопатичну особистість із макіавеллістичною. 10. Загальна бідність основних афективних реакцій[79,с.348] – повертаючись до попереднього треба вказати, що в таких людей часто присутні афективні стани, але не глибинні почуття, причому навіть ці афекти не відрізняються сильною глибиною. 11.Специфічна втрата інсайту[79,с.350]- напевно найцікавіша особливість цих людей є наявність специфічного функціонування в них інсайту, а якщо конкретніше інсайту стосовно соціальних ситуацій взаємодії, тобто якщо своїми словами в них можуть бути інтелектуальні інсайти, але в них погано розвинуті інсайти пов'язані із соціальною взаємодією, Клеклі на той момент це не писав, але знаючи сучасні дослідження треба вказат, що в них саме проблеми інсайту пов'язані зі емпатією, можна навіть назвати емпатійним мислення, соціальним мисленням. Можна навіть сказати ,що в них розвинутий емоційне мислення та інтелект, але не соціальне мислення та інтелект, як би це дивно не звучало. «В особливому сенсі психопату бракує проникливості в тій мірі, яка рідко, якщо взагалі зустрічається у будь-кого, крім найбільш серйозно порушених психотичних пацієнтів. У поверхневому сенсі, тобто він може сказати, що перебуває в психіатричній лікарні через свою неприйнятну та дивну поведінку, і за всіма іншими подібними критеріями його проникливість не порушена.....Він абсолютно не здатний бачити себе таким, яким його бачать інші. Можливо, правильніше буде сказати, що він не має можливості знати, що відчувають інші, коли бачать його або суб'єктивно переживати щось подібне про ситуацію. Усі цінності, всі основні впливи, що стосуються його статусу, не оцінюються ним»[79]. Тут є парадокс такі людли вміють формувати сприятливе

враження тобто приблизно вони розуміють, що треба зробити, щоб сподобатися людям, але разом із цим коли вони здійснюють, якісь протиправні дії, чи порушення правил і коли його просять прояснити причину цього, він здатен про раціоналізувати, все дуже добре пояснити, але потім знову повторити одну і ту саму помилку, він ніби не розуміє, а як можна інакше себе поводитися, виходить так, що на поверхневому рівні він розуміє все добре, а на глибинному ніби чогось не вистачає. Також в загальному хочеться обговорити ще дві цікаві характеристики цих людей а саме: Статеве життя безособове, тривіальне та погано інтегроване, тобто їхнє життя знову таки не має глибинної психосексуальної близькості до когось, вони можуть змінювати партнерів хоч все життя і абсолютно нічого не відчувати по відношенню до них. І наступна характеристика це невиконання будь-якого життєвого плану, тобто це означає, що таким людям дуже складно виконувати одні і ті самі форми життя на протязі тривалого часу, вони можуть йти одразу в декомпенсації, коли відбувається афективне накопичення.

Якщо робити підсумок то можна сказати, що саме ця класифікація в подальшому стане основною у психодіагностиці і розумінні проблематиці «психопатичної», «антисоціальної особистості». Сучасний американський підхід базується саме на цих здобутках Клеклі. Але важливо вказати, ще один історичний факт, а саме, те що в радянському союзі були схожі ідеї запропоновані Ганнушкіном Петром Борисовичем, який як і більшість перелічених мною психіатрів виділяв різноманіття психопатій, але на відміну від них він виділив конкретно той тип, який за описом співпадає з баченням Клеклі, а саме він виділив «антисоціальну психопатію» для якої характерне «Це – люди, які страждають частково емоційною тупістю, а саме, відсутністю соціальних емоцій: почуття симпатії до оточуючих і відчуття відповідальності по відношенню до суспільства у них, звичайно, повністю відсутні: у них немає ні честі, ні стиду, вони рівнодушні до похвали і порицання, вони не можуть пристосуватися до правил спілкування. Майже завжди це – суб'єкти, в першу

чергу, брехливі – не з потреби регулярно порисовуватися і фантазувати, а виключно для маскуванню інстинктів і намірів, а по друге – леніві і нездатні ні до якоїсь праці. Шукати у них скільки-небудь виражених духовних інтересів не доведеться, тому вони відрізняються великою любов'ю до чуттєвих наслаждень: майже завжди це лакомки, сластолюбці, розпусники. Частіше всього вони не просто «холодні», а і жорсткі. Грубі та злі, вони дуже рано, з дитинства виявляються в себе – спочатку своєю схильністю до катування тварин і дивовижною відсутністю прив'язаності до самих близьких людей (даже до матері)»[216]. З описаного можна побачити велику схожість із описом Клеклі. Тому в цій роботі я дуже часто використовую для порівняння тріади саме термін «антисоціальна психопатія», яка в жодному разі не суперечить ідеям Клеклі і американському підходу і разом із цим зсилаюся на досягання Ганнушкіна. І також в цьому є просто прагматичний елемент, а саме швидкість написання такого терміну. Проблема в тому, що після Ганнушкіна ніхто цю тему не продовжував розвивати, в межах пострадянського, а тим паче Українського простору, і в багатьох класифікаціях не було згадано типу «антисоціальна психопатія», наприклад у Лічко це відсутньо, насправді можна припустити, що це негативно вплинуло на розвиток кримінальної психології та профілювання цього окремого типу людей, як в Радянському союзі так і власне для сучасної України, яка повинна тепер перевлаштовуватися на світові стандарти, запропоновані дуже ефективною та дієвою американською школою.

Якщо говорити про сучасне розуміння «антисоціальної психопатії» в американському баченні треба тоді зсилатися на Роберта Хаєра сучасного кримінального психолога та учня Харвея Клеклі, а також зсилатися на Анну Солтер- американського кримінального психолога та Джулії Шоу- англійського психолога, що спеціалізується на проявах «темної Тріади» в різних сферах соціального життя.

У роботі «Психологія зла. Чому людина обирає темну сторону»[32] Джулія шоу розглядає різноманітні форми девіантної поведінки і навіть

кримінальної, вона розглядає класифікацію різноманітних видів злочинів і психологічні типи людей, які здійснюють ці злочини. І що важливо вона вказує на складність, інколи, знайти ту межу де певний набір психологічних характеристик може спричинити виникнення злочинця, а де навпаки може вплинути на розвиток дуже обдарованої особистості. І саме в цій роботі вона згадує діагностичну категорію «Темна тріада»[5], і те, що навіть при високих показниках цих діагностичних типів, це зовсім не означає, що людина буде злочинцем чи мати девіантну поведінку, можливо в неї буде специфічна взаємодія із навколишніми людьми, але в жодному разі це не означає злочин. Але що цікаво разом із цим, багато представників кримінальної діяльності часто мають високі показники цих параметрів. Повертаючись до психопатичності і його розгляду Джулія Шоу вказує таку особливість психопатичних людей « Більшість вважає, що відсутність емпатії – є ключовим показником психопатії. Ця характеристика сильно пов'язана із схильністю до злочинів. Тобто коли людина переступає закон, або порушує правила, його не мучають такі почуття, як каяття, або печаль. Емпатія дійсно заважає шкодити людям. Психопати можуть бути особливо безжалостні...»[32,с.45]. Також важливо , що Джулія Шоу зсилається на іншого цікавого фахівця, а саме нейробіолога Джеймса Феллона, який досліджував мозок «антисоціальних психопатів» і знайшов цікаву особливість, що не всі люди, що мають такий же самий мозок, як в таких злочинців, є злочинцями, вони можуть за все своє життя жодного разу не вчинити злочин і бути достатньо адаптованими громадянами, він навіть видивинув поняття

« Просоціальна психопатія»[32]. « Це ті кому важко відчувати емпатію по відношенню до інших людей, але поведе себе соціально прийнятним чином. В 2015 році він навіть опублікував книгу, яка називалася «Психопат з середини». Як виявилось не всі психопатичні люди однакові від народження, і безперечно –не всі психопати злочинці.»[32,с.47]. Цікаво додати, що в процитованій мною роботі Джулії Шоу, вказується на те, що люди із психопатією не мають емпатії,

що наприклад суперечить іншим дослідникам цієї теми, наприклад кримінальному психологу Анні Солтер ,яка вивчає різні категорії злочинців, яких вона умовно ділить на садистів, психопатів, сексуальних злочинців. Вона вказує на те ,що всі ці три категорії злочинців об'єднує викривлена, «обернена емпатія»[22], а саме здатність таких людей, бути дуже адаптивними, змінювати свої соціальні ролі, розуміти соціальний контекст, ален на відміну людей, які не мають цих рис, їх емпатія працює в протилежному напрямку, а саме вона орієнтована на легке зчитування негативних емоцій та почуттів і вміння використовувати ці почуття та емоції для шантажу та наприклад маніпулювання. Тобто вони ніби мають у себе в свідомості зразок того, як треба себе поводити, створювати сприятливий імідж, але разом із цим їхня психіка функціонує і емпатія таким чином, щоб завжди зчитувати негативні емоції та почуття інших і навіть сприймаючи їх отримувати від цього задоволення. Від себе можу додати, що я зрозумів це на кшталт емоційного вампіризму,коли людина умисно бажає отримати від інших негативні почуття та емоції: страждання, біль, сором, розчарування.... Тобто це їй приносить насолоду. Анна Солтер у своїй роботі « Хижаки. Педофіли, гвалтівники та інші сексуальні злочинці: хто вони такі, як вони діють і як ми можемо захистити себе та своїх дітей»[22] вказує важливу відмінність між психопатичним типом особистості та наприклад сексуальними злочинцями «Якщо сексуальні злочинці – навіть найжорстокіші хижаки – бояться, що їх упіймають, та прагматично користуються обманом як способом збереження власної свободи, то психопати – злочинці без совісті – обдурують людей заради гострих відчуттів. Обман для психопата – не просто побічний продукт девіантних дій; часто він є головною подією»[22,с.135]. Солтер вказує, що для крайнього прояву психопатичної « антисоціальної психопатичної» особистості характерний пошук яскравих та гострих почуттів, бажання відчути себе живим і брехня і маніпуляції можуть бути інструментом в досяганні цього результату. Тут доречі можна відійти і вказати, що це і є суттєва відмінність

психопатичного типу від нарцистичного та макіавеллістичного, а саме психопатичний робить це для яскравих емоцій, збудження, отримання афекту, тобто брехня та маніпуляція просто механізм для досягання цього, в той час, як ми побачимо для макіавелліста, маніпуляції та брехня мають суто прагматичний характер, для досягання конкретної цілі і результату, а у нарцистичного це більше про те, що механізм маніпуляцій та брехні використовується, щоб показати свою особливість та унікальність, грандіозність, зробити так, щоб всі повірили в те, що ти унікальний. Повертаючись до психопатичності « Їхній *modus operandi* полягав у збиранні інформації, маніпулюванні, розповсюдженні поганих чуток про інших робітників та сіянні ворожнечі. Єдиною діяльністю, яку вони не здійснювали, була продуктивна робота»[22,с.136]. Так Анна Солтер описує дослідження в, яких вивчалися саме «корпоративні психопати», більш адаптовані на відміну від тих, які дійсно здійснюють кримінальні злочини. Але про взаємозв'язок корпоративної культури та «темної тріади» ми поговоримо пізніше. Анна Солтер вказує « Основними характеристиками психопатів є спритність, надзвичайна привабливість та дивовижна здатність обдурювати та маніпулювати» [22,с.137]. Цікавою особливістю є те, що Анна Солтер та інші автори вказують на особливу специфіку впливу психопатичних особистостей на людей, а саме їхня здатність зробити так, що люди які з ними взаємодіяли починають від них залежати ніби на біохімічному рівні, в сенсі того, що з'являється, залежність від таких емоційних стосунків із яскравими емоціями, афектами, емоційними качелями « Так само і Бабіак підтвердив, що колеги психопатів на роботі, яких ті психопати зрадили й покинули, почувалися не тільки злими та зрадженими – вони були пригнічені, частково тому, що їм не вистачило того психопата та збудження, яке він чи вона привнесли в життя цих співробітників»[22,с.138]. « Однією із ймовірних причин, чому психопати можуть процвітати в бізнесі та інших сферах, є те, що їхню брехню та маніпуляції досить важко викривити»[22,с.138]. « Замість відчувати докори

сумління через те, що ввели іншу людину в оману, психопати відчують те, що має назву «насолода від обману» - своєрідна радість чи майже дитячий захват від того, що вдалося одурити інших»[22,с.139]. Тобто це те про що ми говорили, викривлена емпатія, Анна Солтер порівнювала садистичних особистостей і психопатичних, то садистичні орієнтовані на страждання людей і насолоджуються цими стражданнями, у той час як психопатична особистість насолоджується від самого факту того, що її не піймали і вона може брехати стільки, скільки це потрібно. Важливо вказати, що часто самі небезпечні злочинці, по типу «серійних вбивць», можуть мати одночасно сильно розвинуті всі структури особистості : психопатичну, нарцистичну, макіавеллістичну і звичайно садистичну, яка штовхає їх до скоєння серйозних, жорстоких злочинів над людьми. Це розглядається в Українській монографії «Теоретичні основи розслідування умисних вбивств. Психологічний портрет серійного вбивці»[17]. В цій роботі, ми це не розглядаємо, це вже сфера кримінальної психіатрії та психології. Тут ми більше розглядаємо до клінічні прояви цих особливостей. Але звичайно із наочним прикладом того, що буде якщо в людини є максимальні прояви «темної тріади». Якщо брати наступного, впливового, сучасного кримінального психолога, а саме Роберта Хаера, учня Херві М.Клеклі, він вказує, що психопатія це - «многомірний клінічний конструкт, який включає в себе різноманіття міжособистісних, афективних і антисоціальних рис і моделей поведінки, зокрема схильність до обману, маніпулюванню, безвідповідальності, імпульсивності, пошуком стимуляції, слабким контролем поведінки, поверхневий афект, відсутність емпатії, почуття провини та каяття і цілий спектр не етичних і антисоціальних форм поведінки, хоч і не обов'язково злочинного характеру»[1,с.35]. Важливо вказати, що в багатьох аспектах Роберт Хаер, відтворює ту парадигму, яку запровадив Клеклі. І відповідно за основу Хаер бере саме той опис психопатичної особистості, який свого часу нам надав Клеклі, тому ми не будемо зупинятися на повторенні цих характеристик. Ми зупинимося на тій

частині, яка є нововведенням Роберта Хаера, а саме інтеграція в кримінальну та клінічну психологію концептів еволюційної психології. А саме, У своїй роботі «Змії у костюмах. Як вчасно розпізнати токсичних колег і не постраждати от їх деструктивних дій»[1] Роберт Хаер піднімає питання чи є психопатія, у своїй крайній формі захворюванням чи просто формою адаптації. Наприклад він розглядає психопатію, як один із варіантів еволюційної адаптації особистості « По цій моделі, психопатія – спадкова адаптаційна стратегія, ціль якої(відбита в схильності до ранньої агресивної сексуальності) – забезпечення генетичної наступності»[1,с.52].... Якщо узагальнити то психопати можуть бути продуктом еволюційного тиску, яке через химерну комбінацію генетичних факторів і впливу оточуючого середовища підштовхувало деяких індивідів к відіграванню життєвого сценарію, повного маніпуляцій і соціально хижацьких взаємодій»[1,с.53]. Також Роберт Хаер пропонує, які еволюційні стратегії такі люди використовують у взаємодії із навколишнім середовищем та людьми « Ці взаємодії можуть здійснюватися з використанням стратегії брехуна (через маніпуляції, брехню і жадність), стратегія воїна – яструба (через імпульсивність, агресію, черствість і насилля), або їх комбінації – шлях ястреба – брехуна. Імовірно, психопати відрізняються один відж одного по типу використання маніпулятивних і агресивних стратегій. С цієї точки зору їх треба розглядати як брехунів і соціальних хижаків, які прагнуть добитися фізичного, психологічного і репродуктивного успіху, прикладая мінімум зусиль» [1,с.53]. Роберт Хаер вказує, що такий набір характеристик хоч і не етичний , його складно назвати хворобливим чи таким, що призводить до дезадаптацій, інколи навпаки здається, що такі люди більш адаптивні за інших і тоді відповідно один із критеріїв психічної хвороби відпадає, а саме критерій дизадаптації і не здатності бути самостійним. Також для поглиблення розуміння психологічного портрету психопатичної особистості, можна вказати ті не адаптивні установки, які визначаються авторами: «

1. Я одинак, не залежний та сильний.

2. Я завжди роблю правильний вибір.
 3. Я знаю, що я правий тому, що почуваю себе правим, втому що я роблю.
 4. Сила та хитрість – кращий шлях добитися свого.
 5. Ми живемо в джунглях і виживає сильніший.
 6. Не має значення що інші думають про мене.
 7. Я повинен робити все, щоб бути не покараним.
 8. Люди створені, щоб їх використовувати.
 9. Люди або підкоряються, або командують, а я особливий і сам визначаю правила гри.
 10. Люди доберуться до мене, якщо я першим не доберуся до них.
 11. Можна брехати, якщо тебе не спіймають на брехні.
 12. Люди призначені, щоб їх використовували.
 13. Інші люди слабкі і заслуговують того, щоб бути обманутими»
- [23,с.216-217].

Також для розширення розуміння спектру проблематики можна вказати Юнгіанське бачення цієї проблеми , а саме бачення юнгіанського аналітика Адольфа Гюгенбуль Крейга, який у своїй роботі «Ерос на милицях»[35] пояснює, хто такий психопат використовуючи модель розуміння психіки юнгіанськими аналітиками. Так він вводить концепт психічної інвалідизації і вказує, що в кожного може бути своя інвалідизація, але у психопатів є патологічні порушення у структурі функціонування еросу, тобто психопатична особистість інвалід із точки зору еросу, а саме здатності до любові, як в особистісних стосунках так і на більш глобальному рівні, наприклад любові до життя. У свою чергу в такий людей сильно розвинута конструкція тіні. «Перший із них – неспроможність любити, відсутність еросу в самому широкому сенсі цього слова.Я вже казав, що розумію під словом ерос. Психопати можуть робити вигляд, що люблять та закохалися, часто водячи за ніс, виконючи цю роль»[35]. Треба вказати на те,що Гюгенбуль Крейг, виділяє також психопатичну особистість та «компенсовану психопатичну» особистість,

сутність цієї відмінності полягає в тому, як цей автор розуміє взаємодію моральності і еросу в структурі психіці людей. Крейг вважає, що інколи буває, що психопатична особистість не маючи розвинутої структури еросу, любові до себе та оточуючого світу, просто може навчитися це компенсувати сформованими в неї моральними правилами та принципами, які прийнятні в конкретній культурі, в конкретній історичний час. Інколи такі люди, можуть стати жорстокими поборниками моралі і навіть готові притиснути інших, для того щоб цю мораль нав'язати. Тобто другий випадок це «компенсований психопат». «Можливо саме за цієї причини його направляється до моральності, як до замітника еросу в ті моменти, коли коли його не можливо виявити.... Бажаючому імітувати поведінку ероса, не залишається нічого крім, як намагатися створити систему цінностей і правил моральної поведінки, якої він зміг би дотримуватися»[35]. « Багато психопатів, можливо більшість із них, з готовністю адаптуються. Вони з легкістю виконують функцію чоловіків та дружин, як професіонали, а також знають інші ролі, особливо коли стають старші і якимось пом'якшуються. Вони приймають необхідність виконувати різноманітні ролі, яке пропонує їм суспільство і роблять це без всякого залучення, якого –небудь справжнього, особистого переживання.... Виконання ролі психопата- це тільки виконання ролі, гра, без еросу і з малим наповненням моральності, або при повній її відсутності»[35]. Також наступне, особливе вказує Гюгенбуль Крейг це специфічна відсутність розвитку особистості, саме з точки зору психодинаміки. А саме інтелектуально ці люди можуть бути дуже розумними, легко адаптуватися до навколишніх подразників та світу, знаходити певний алгоритм поведінки, але внутрішньо ніби змін ніяких не відбувається, він це приводить на прикладі аналізу снів таких особистостей, вони можуть більшість свого життя мати одні і ті самі сні за формою та змістом і ніби жожної психодинаміки всередині них не відбувається « В кращому випадку ми спостерігаємо псевдорозвиток за допомогою адаптації к зовнішнім ситуаціям, або виконання різноманітних ролей. Цей симптом часто знаходить свій прояв в

сновидіннях. Сновидіння психопатів, здається, практично не змінюються на протязі багатьох років. Одне і те саме відбувається знову і знову і в тій же самій манері без найменшої ознаки внутрішнього розвитку. Душі психопатів здаються не рухливими. Вони самі, їх взаєностосунки та контакти із оточуючими завжди одні і ті самі. Вони лише стають старіше, спокійніше, як би згораючи до тла, здійснивши все менше шкоди, ніж в свої молоді роки. Серійний вбивця перетворюється у миролюбного садівника. Чоловік, який поглинав любовь і статки не злічених жінок, стає скучним домосідом – чоловіком»[35]. Що цікаво Крейг вказує, що дійсно є певна закономірність і взаємозв'язок між сесуальністю і психопатією, рівнем розвитку лібідо « Не дивно, що більшість психіатрів, вважають психопатію головним чином, саме сексуальною проблемою, проблемою сексуального лібідо, бо психопатичні тенденції зменшуються з віком також, як сексуальне лібідо»[35]. Наступні характеристики на, які вказує Крейг це фонові депресія і страх у таких особистостей. Якщо говорити про депресію, то депресія таких типів особистостей відрізняється, від звичайної депресії, це певний негативно забарвлений психоемоційний стан від якого тікає психопатична особистість, через яскраві емоції, збудження, навіть протиправну поведінку. У свою чергу страх характеризується, як перманентний стан таких особистостей, бо вони не здатні відчувати ерос, відповідно вони не здатні розуміти цей ерс в інших і у світі в цілому, світ сприймається, як небезпечний і страшний, у свою чергу самовпевненість психопатів це більш компенсаторний механізм, як боротьба і витіснення страху із сфери свідомості.

«Існувало переконання в тому, що психопати не здатні переживати печаль. Фактично, казали, що одною із властивостей психопатів є їх не спроможність до засмучення. Їх печаль – це печаль інваліда. Далі її часто характеризують маніакальні риси: відчуття розпачу, відчуття ворожості до себе зі сторони всіх інших»[35]. Якщо говорити про їх страх то Крейг вказує це «Психопати не довіряють світу. Не зная еросу, вони не здатні розглянути його в інших

індивідах, хіба що можуть бачити його чисто абстрактно»[35], тобто десь на інтелектуальному рівні вони можуть припускати, що світ вже не такий страшний і поганий і деякі люди можуть бути добрими до них і безпечними, але на емоційному рівні це не приймається і не розглядається. Наступною рисою на, яку вказує Гюгенбуль Крейг, є відсутність почуття провини на чому, ми власне не будемо зупинятися, тому що це обговорювалося не одноразово. Також він вказує на здатність таких людей нас очарувати, нами манілювати і робити сприятливе враження, що не є унікальним, про це вказувалося і в інших авторів, що цікаво і нове це те, що цей автор вказує на цікаву особливість «психопати пробуджують заздрість. До певної ступіні нам би хотілося походити на них, не обтяжених моральністю з її присутніми докорами совісті і напруженості, моральність, часто стає причиною наших неврозів»[35]. Тут я хотів би додати, що на нашу думку це є цікавим феноменом, можливо ось ця харизматичність, привабливість, яку випромінюють деякі представники таких типів особистості, є не чим не іншим, як наші не пропрацьовані проблеми із тінню, а саме: ми самі собі не можемо дозволити певних речей, через джокори сумління, певні інтегровані табу і відповідно будь-яка людина яка цього не має притягає нашу тінь у поле взаємодії, тобто той хто порушує ці правила, або той хто теоретично мож їх порушити для нас стає привабливим, через те ,що ми самі собі не можемо дозволити і шукаємо сурогат ,в таких стосунках. Це лише припущення, вона вимагає додаткової перевірки. Також Крейг до вторинних симптомів психопатів відносить злочинність, у сенсі того, що не кожна особистість із таким набором рис може бути злочинцем. Також Гюгенбуль Крейг вказує, що причиною виникнення скуки ,в таких типів особистості власне пов'язані із наявними проблемами із еросом та його функціонуванням. «Ми можемо зустрітися із деякими формами скуки, як вторинними симптомами психопатії . Життя з практичною, або повною відсутністю ероса, або моральності може із легкістю перетворитися в мрачне монотонне існування»[35]. Також останньою цікавою особливістю є те, що Крейг вказує на

вторинний симптом психопатії, як «кар'єризм»[35], з його слів полягає це в тому, що така людина прагне досягнути влади всіма можливими силами і разом із цим парадоксально не витрачаючи зусиль. Що це означає, це означає, що такі люди дуже легко можуть маніпулювати, робити вигляд, щоб всі повірили, які вони прекрасні фахівці, але разом із цим такі люди можуть виконувати мінімальну кількість роботи. « В такому суспільному кар'єризмі проявляється трагедія психопатів, їх самотність та відчай. Як по сторонні серед інших людських істот, інваліди, яким не достає чогось суттєвого, можуть компенсувати свої відмінності від інших лише соціальним успіхом»[35].

Роблячи підсумок можна сказати, що психопатія, або «антисоціальна психопатія» має свою особливу історію досліджень і вивчення, як в межах клінічної так і експериментальної та прикладної практики. «Антисоціальна психопатія» має свій унікальний набір особистісних характеристик, який відрізняє цю діагностичну категорію, від інших представників «темної тріади», але разом із цим робить в деяких аспектах її схожою, а саме наявність маніпулятивної форми взаємодії із навколишнім світом, сприйняття людей, як об'єктів свого впливу, вміння грати, імітувати певні ролі для досягання своєї цілі, наявність специфічної форми існування емпатії, яка дозволяє робити акцент на негативних емоційних станах особистості із формуванням можливості впливати на них, та здійснювати певний маніпулятивний тиск, що у свою чергу поєднує психопатію та макіавеллізм, а також нарцисизм. Хоча треба вказати, що їхні маніпулятивні стилі теж мають певні відмінності, у формі тактик та стратегій, які оберає кожен із цих запропонованих типів. Також можна сказати, що із трьох запропонованих мабуть психопатія, може мати найвищий рівень небезпеки, через наявність високої імпульсивності і ефективності і бажання шукати сильних яскравих емоцій, що може штовхати таких людей, до здійснення не етичних дій, або навіть протиправних видів діяльності.

1.4. Історія дослідження поняття «Нарциссизм», «Нарцистичний розлад особистості». Психологічний портрет «Нарцистичного» типу особистості

В цьому розділі ми розглянемо історичний контекст вивчення нарциссизму, в його нормі та патології. Та те, як різні автори бачать по різному нарцистичну проблематику і відповідно способи роботи із нею у межах психологічних та психотерапевтичних підходів. В цьому розділі із точки зору історичного контексту ми зробимо акцент на декількох авторах, які переважно є представниками психоаналітично орієнтованих підходів: Зігмунд Фройд, Хайнц Кохут та Отто Кернберг. Також разом із ними, ми розглянемо і сучасних авторів, які оперують не лише психоаналітично орієнтованою термінологією та підходом та власне і іншими методами розуміння структури особистості, в тому числі і когнітивним підходом.

Треба вказати, що діагностична концепція «нарциссизму», була звичайно взята із грецької міфологічної історії про закоханого нарциса у своє відображення в річці. «Нарцистичний особистісний розлад був включений в якості діагностичної одиниці в перше в DSM-3 (1980р.), хоча і до цього концептуалізація нарциссизму мала змістовну історію починаючи від Фрейда(1914)[103]. Концепцію розробляли ряд авторів, впершу чергу Кохут (1966,1972), Кернберг (1974,1980,1984)[136,137,138].....»[14]. Якщо брати для прикладу DSM- 3, то можна побачити ті характеристики, які вперше були визнані присутніми у людей, що володіють нарцистичним розладом особистості, а саме: «Суттєвою ознакою цього розладу особистості є грандіозне відчуття власної значущості, або унікальності, захопленість фантазіями необмеженого успіху, екзсбіціоніська потреба в постійній увазі та захопленні, характерні сильні реакції на загрози самооцінці, характерні порушення в міжособистісних стосунках, таких, як почуття провини, міжособистісні стосунки мають елемент експлуататорства, стосунки, що чергуються між крайнощами надмірної ідеалізації та обесцінювання, а також

відсутності емпатії. Перебільшенне почуття власної значущості може проявлятися, як крайність егоцентризму та самозаглибленість. Здібності та досягнення часто є переоціненими. Часто почуття власної значущості чергується із почуттям негідності»[14]. Насправді, якщо зробити уважний аналіз можна побачити, що вже на той момент було визначено основні характеристики такого типу «темної» поведінки, були визначені саме ті основні риси, які притаманні людям із сильним розвитком нарцистичного компонента у особистості і сучасні дослідження та класифікації не далеко пішли з точки зору опису діагностичних критеріїв таких людей, можливо трішки стала відмінна методологія, але сам набір характерологічних рис є приблизно однаковим. Але повертаючись до того, що було вказано раніше, першим офіційно в літературу ввів поняття саме Зігмунд Фройд « Уявлення Фрейда про нарцисизм мали великий вплив на подальших дослідників цієї проблеми. Так, наприклад, Фройд встановив розвиток нарцисизму від його інфантильної форми « первинного нарцисизму» до зрілих форм, а також значення нарцисизму у формуванні внутрішньої психічної структури. Залишаються актуальними висновки Фрейда, о можливості порушення нарцистичного розвитку, в наслідок чого можуть виникнути специфічні форми нарцистичної психопатології»[14,103]. Якщо казати простими словами, то кожна людина проходить певну стадію нарцисизму у власному дитинстві ,але у випадку певних травматичних обставин цей розвиток призупиняється і таким чином людина не переростає цю фазу і залишається в ній постійно, тим самим відтворюючи певну егоцентричну поведінку притаманну дитині. Треба вказати, цікавий факт, що сам Зігмунд Фройд вважав нарцисизм не виліковним і таким, який не піддається психоаналітичній роботі, тому що такі клієнти не формують переноси. У свою чергу наступне покоління психоаналітиків, які працювали із нарцистичним розладом особистості створили свої особисті моделі розуміння цієї проблематики. Ми коротко, загально розглянемо модель Кохута, Кернберга. «Кохут (1966)[144].... дотримується погляду, що дитина народжується в стані

первинного нарцисизму. Первинний нарцисизм визначається, як стан, в якому « дитинна первинно переживає мати і її дії в середині картини світу, в якій диференціація «Я» - інший, ще не встановилися»[14]. Якщо казати простими словами, мати як найближчий і найважливіший об'єкт сприймається як власне світ у якому дитина існує і на цьому етапі диференціації так і не відбулося, між «Я» та інший, тобто мати та відповідно інші - навколишній світ. Важливо вказати, що Кохут запропонував поняття « нарцистичний баланс»[14], насправді всі ми володіємо цим нарцистичним балансом, навіть можна сказати, що більшість із нас мають певні дисбаланси, хтось більше, хтось менше, мають певні нарцистичні травми, але не обов'язково прям особистісні розлади і навіть характерологічні загострення. « Баланс первинного нарцисизму порушується у зв'язку із тим, що поведінка матері завжди не ідеальна і інколи здатна травмувати дитину. Дитина згідно Кохута, реагує на це, створюючи дві нові системи: нарцистичний self та ідеалізований батьківський імідж. Це дві нормальні нарцистичні, психологічні констеляції : в середині констеляції нарцистичного self все приємне, хороше, досконале розглядається, як частина рудиментарного self, в той час, як все не приємне, погане та не досконале розглядається, як «зовнішнє». В середині ідеалізованого батьківського іміджу дитина намагається зберігти первинну досконалість, всевладдя, наділяючи рудиментарне «Ви»дорослого, абсолютною силою та досконалістю. В подальшому, в умовах нормального розвитку ці нарцистичні структури беруть участь у формуванні і функціонування структур «Ego» і «Superego»: ідеалізація батьківського іміджу трансформується в ідеалізацію «Superego», а розвиток нарцистичного self має відношення до структури і функції «Ego»»[14]. Якщо казати простими словами, то в ситуації нормального розвитку, ми скільки не ідеалізуємо та надаємо безмежної влади нашим батькам, скільки ідеалізуємо ті настанови, які вони нам надавали, сукупність правил та норм, як треба жити, ми якби починаємо критичніше ставитися до самого об'єкту батьків і його образу, ми приймаємо, інтерналізуємо настанови

батьків та навіть ідентифікуємося із батьком своєї статі, але розуміємо обмеженість наших батьків. У той час як наше нарцистичне (грандіозне) self, перетворюється на ego, яке починає керуватися принципом реальності. У випадку не правильного розвитку цих процесів не відбувається і виходить так, що ми не формуємо «Superego» та «Ego», тобто в нас не має інтерналізованих принципів та настанов і наша особистість не керується принципом реальності. І виходить що ми не інтегруємо ці об'єкти, у свою чергу така людина у вахземодії із іншими в дорослому світі, буде шукати ось ті самі грандізони, всевладні об'єкти на зовні (в поведінці, інших людей) ідеалізуючи їх і разом із цим, так як не сформоване «Ego» та принцип реальності, така людина захоче повернутися до дитячого стану і оволодіти об'єктом статі із ним разом, що може супроводжуватися маніпулятивною поведінкою. «У ході подальшого обговорення необхідно пам'ятати про те, що ні грандіозна самість (і її активація при перенесенні), ні навіть ідеалізоване батьківське імаго (і його терапевтичне злиття з психічною репрезентацією аналітика) не мають статусу об'єктів у повному психоаналітичному значенні цього терміну, оскільки обидві ці структури катектовані нарцисичним лібідо. У концептуальних рамках соціальної психології та — більш вузько — у рамках психології сприйняття та когнітивних процесів ці нарцисичні переноси можна як об'єктні відносини; Але з позиції глибинної психології, яка бере до уваги природу лібідійного катексису (який у свою чергу значно впливає на спосіб сприйняття нарцис-ного об'єкта і його когнітивну конкретизацію, наприклад, те, чого очікує від нього аналізанд), об'єкт сприймається нарцистично . Як зазначалося вище, очікуваний контроль над нарцисично катектованим суб'єктом та його функціями більше нагадує уявлення дорослого про контроль над самим собою та контроль, який він сподівається здійснювати над своїм тілом і психікою, ніж сприйняття дорослою людиною інших людей та його контролю над ними (який зазвичай призводить до того, що об'єкт подібного нарцисичного «кохання» почувається пригніченим і поневоленним очікуваннями та вимогами суб'єкта»[146]. Що цікаво Кохут

вказує, що ось ці «катектовані суб'єкти»[146] сприймаються нарцистичною особистістю, як частина себе, або як частина, яка повинна заповнити, доповнити самого себе, зробити закінченим та ідеальним, зробити так, щоб оволодіти якимись рисами цього ідеалізованого об'єкту, що власне може нам пояснити, чому нарцистичні особистості дуже маніпулятивні, вони сприймають навколишніх людей, як продовження свого грандіозного «Я», і всі ідеалізовані об'єкти, якими маніпулює така особистість, ніби продовження та підтвердження цієї грандіозності. « Треба підкреслити, що для Кохута, нарцистичний (грандіозний) selfe нормальним явищем. З точки зору Кохута, перехід від інфантильних форм нарциссизму до зрілих форм приводить до формування внутрішньої психічної структури людини, в середині, якої формується ego – ідеал, ідеальне ego, діюча, як головна складова самооцінки. Самооцінка, властива ранньому дитинству, залишається в пам'яті на довго. Людина, як би не хоче забути нарцистичної досконалості дитинства, но по мірі свого росту та розвитку критичного ставлення до себе та оточуючого, досконале уявлення дитинства складно зберегти . Тому формується ego- ідеал, як нова форма, яку він проектує на себе, як замітник інфантильного дитячого нарциссизму, який був ідеалом раніше»[14]. Тобто ось така запропонована модель описує здорову самооцінку, здоровий «нарциссизм», при якому в людини є ідеальна модель, як треба себе поводити і чого треба досягати, відповідно самостійно робити оцінку самого себе та своїх вчинків. А якщо цього не відбувається, то можна сказати, ось такий «нарциссизм», що не виріс і не здатен формувати адекватну самооцінку, тому що структур, які б здійснювали цей процес не має. Відповідно така людина починає шукати ось ці грандіозні об'єкти на зовні і коли вона їх досягає вона відчувається добре, коли ні, то жахливо. Цікаво, що ставлення Кернберга до цієї проблематики відмінне від Кохута, але про це пізніше. Також важливо розуміти, що саме Кохут запропонував поняття «ідеалізація» і на основі цього запропонував цікаву схему взаємодію таких людей із навколишнім світом, що буде нам цікаво із точки

зору маніпулятивності, яка обговорюється в цій роботі. « Обличчя із нарцистичними проявами, які відносяться до категорії норми, характерне прагнення до встановлення задовільняючих і відповідаючи їх внутрішньому світу об'єктних відносин. Цьому сприяє вибір об'єкта, що відповідає ідеальному образу того, хто вибирає. Можливість виникнення фрустрації цілком ймовірна, так як на обирає мий об'єкт проектується риси існуючих в дитячих фантазіях романтичних образів героїв. Створення ідеалізованого self-обекта на основі уявлень, наділеними такими рисами, як благородність, хоробрість, мужність, великодушність, ховає в собі, що полягає в тому, що цей нарцистичний, невротичний вибір не може відповідати ідеалу. Тому рано чи пізно настає розчарування. Вибір об'єкта пов'язаний з пошуком людей, на яких проектується аніма та анімуса. Прекції аніма і анімуса для осіб із нарцистичними особливостями більш ймовірна на осіб, які характеризуються такими рисами:

- 1.Артистичність, вміння виконувати роль, в певних сценаріях.
- 2.Хороша емпатія, яка надає можливість «схопити» на інтуїтивному рівні, то що від нього, неї очікують.

Вміння грати об'єктну роль, дозволяє зробити те враження на нарцистичну особистість, яку вона очікує. Нарцистичні особистості не виявляють заострення емпатії, це не їх сильна сторона»[14]. Із цього витікає дуже цікава динаміка соціальних взаємовідносин, яка може і впливати на маніпулятивність саме цих стосунків. Тобто нарцистичний партнер шукає собі іншого партнера, який навпаки має сильну емпатію, яка дозволяє їм захоплювати очікування нарцистичної особистості та грати певну роль, у свою чергу нарцистична особистість відчуває таку людину, як продовження самого себе, як такий об'єкт, яким можна керувати і здійснювати над ним вплив, зробити, щоб ця особистість не відходила від очікуваного сценарію нарцистичної особистості. Якщо відходження все таки відбувається, відбувається і відповідно обесцінювання та розчарування у вибраному об'єкті і розрив стосунків, або

садистична спроба повернути, до тих стосунків, які були раніше. Також Кохут все таки запропонував певний набір поведінкових особливостей, які притаманні нарцистичним особистостям, хоча сам вказує, що для нього ці поверхневі поведінкові компоненти, не є глибинним розумінням проблеми, більше того, такі поведінкові риси не завжди можуть бути діагностичним критерієм саме нарцистичної особистості, або розладу. «Слід ще раз наголосити, що зовнішні прояви при нарцисичних порушеннях особистості не є надійним орієнтиром при відповіді на головне діагностичне питання: лікувати чи не лікувати даного пацієнта за допомогою психоаналізу. Однак, висловивши це застереження, я мушу — перш ніж знову зробити акцент на єдино надійному вирішенні діагностичної проблеми — перерахувати деякі синдроми, що зустрічаються в тих випадках, коли психопатологія нарцистичної особистості виражена найбільш чітко і яскраво. У такихУ випадках пацієнт може пред'являти такі скарги і демонструвати такі патологічні особливості:

- (1) у сексуальній сфері — збочені (перверсивні) фантазії, відсутність інтересу до сексу;
 - (2) у соціальній сфері - гальмування в роботі, неможливість встановлювати та підтримувати серйозні відносини, правопорушення;
 - (3) у сфері виявлених у поведінці особистісних особливостей - відсутність гумору, відсутність емпатії до потреб і почуттів інших людей, відсутність почуття міри, схильність до неконтрольованих нападів гніву, патологічна брехня;
 - (4) у психосоматичній сфері - іпохондрічна заклопотаність своїм фізичним і психічним здоров'ям, вегетативні порушення в різних системах органів»[.].
- Цікаво, що Кохут в цілому вказує стосовно нарцистичного типу особистості: «Кохут вважає, що поведінка осіб із нарцистичними особливостями, направлені на досягання благополуччя та цілі, не поєднується із ознаками етичних і моральних норм. І це — не патологія, а риса особистості, проголошуючи принцип «ціль виправдовує засоби», навіть завдяки використанню брехні та

правопорушень»[146]. Що звичайно абсолютно не співпадає із баченням Отто Кернберга про що власне ми зараз і обговоримо. Треба вказати, що модель Кохута в цілому відмінна від моделі Кернберга. « Отто Кернберг вважає, що нарцисизм незалежно від наявності фрустрації – явище вихідно патологічне. Структурі нарцисизму властива противага, який полягає в одночасній наявності грандіозності та прихованій не впевненості (неповноцінності), що є реальним self. Справжнє «Я» з точки зору Кернберга – це не повноцінність, а грандіозність – її хороша компенсація. Поєднання впевненості із грандіозністю self – основна клінічна риса нарцисизму по Кернбергу»[. Дуже важливий момент того, що по Кернбергу нарцистична особистість здатна перебувати у двох станах : грандіозності (компенсації) та не повноцінності, реального емоційного стану цих людей. Ця ідея має важливе в подальшому, так як багато сучасних дослідників теж схильні ділити на два нарцистичні стани і навіть припускають, що для відмінних типів нарцисизму характерне навіть домінування одного із цих станів, а саме «грандіозного нарцисизму»[14] та «вразливого» нарцисизму, ще інколи використовують термін «сензитивний нарцисизм»[32,226]. Для обох цих видів нарцисизму характерні певні поведінкові моделі та навіть окремі типи маніпулювання, але про це пізніше. Кернберг описує нарцистичну особистість таким чином: « корумпована совість, що свідчить про не надійність таких людей, об відсутності можливості покласти на них. Не розвинутість внутрішньої системи цінностей, яка поєднує експлуататорське ставлення по відношенню до інших людей, прагнення маніпулювати ними, паразитизм . Яскраво виражена заздрість досяганням інших людей»[14]. Тобт о із опису видно, що Кернберг робить більший акцент саме на маніпулятивності нарцистичного типу особистості, в той час, як Кохут більше робив акцент на процесі ідеалізації, який звичайно супроводжувався певними маніпулятивними елементами, але не був домінуючим, у Кернберга нарцистична особистість має паразитичний спосіб життя і і тут йдеться скоріше не про ідеалізацію, а про бажання використати

іншого для досягання власної цілі. «Одною із рис, яка характерна для нарцистичних порушень, є реагування на критику, з проявом почуття ярості, сорому чи приниження. Така особистість вважає себе приниженою, стає роздратованим, злим навіть не при суттєвих зауваженнях»[14]. Також Кернберг продовжує розвивати думку, що нарцистичний тип особистості здатний маніпулювати оточуючими людьми для досягання власної цілі, але не з точки зору ідеалізації, а з точки зору сприйняття оточуючих людей, як об'єктів власного впливу «Рисою нарцисизму є міжособистісна експлуативність, яка проявляє себе, у використанні людиною із нарцистичними особливостями інших людей, для досягання власних цілей. В ситуації взаємодії із оточуючими така людина не враховує інтересів і цілей інших людей, розглядає їх у якості об'єктів, створених для виконання цього цілей, його життєвої програми. Для реалізації своїх планів від прагне себе оточувати людьми обдарованими та талановитими, успішними у житті, використовуючи контакти для досягання власних цілей, посилення своїх соціальних позицій, переслідує лише маніпулятивні цілі. Реалізації цій стратегії, втім заважає нарцистична заздрість»[14]. Також Кернберг додає стосовно емпатійних особливостей, таких особистостей « Нарцистичний особистісний розлад супроводжується відсутністю почуття емпатії, їх не здатністю розпізнати, переживати і відчувати, те що відчувають інші, навіть близькі люди..... Перебування серед людей, які обговорюють свої проблеми, які звертаються по їх допомогу, сприймається як справа нудна та не цікава. Людина, яка розповідає про унікальне явище і який знаходиться в центрі уваги, також роздратовує людей із нарцистичним розладом особистості. На таких людей, як правило, ображаються, розуміючи, що звертатися до них за емоційною підтримкою марно, через відсутність у них співчуття. Люди із нарцистичними особливостями інколи схильні створювати для інших сценарії їхнього життя, які характеризуються тим, що в них головну роль, від якої все залежить, грають особистості із нарцистичним типом особистості. Отже, можна висказати припущення, що обличчя із

нарцистичними особливостями характеризуються не стільки відсутністю емпатії, як відмічено в DSM-4, а не достатня мотивація для її прояву»[14]. Можна додати, що остання риса стосується не лише DSM-4, але і сучасну DSM-5[92], том що дійсно аналізуючи сучасні дослідження можна побачити, що нарцистичні особистості мають дійсно певні особливості функціонування емпатії, але разом із цим, ще вони навіть і не намагаються стати більш чутливими по відношенню до оточуючих людей і не проявляють жодної мотивації це змінити. Також Кернберг пропонує цікаве пояснення чому деякі представники нарцистичних типів особистості можуть бути достатньо адаптивними: « Добре інтегрований нарцистичний пацієнт, відноситься до пацієнтів, у яких присутні всі структурні клінічні елементи нарцистичного розладу, но відносна тимчасова спаяність і сила енергетики грандіозного «SELF» забезпечує енергію для їх успішної соціальної адаптації, яка носить тимчасовий характер»[14,136,137,138] З того, що сказано можна припустити, що в деяких типів нарцистичних особистостей дуже сильне грандіозне «SELF», яке наповнене сильною енергетикою, яка на певних проміжках часу може мати адаптивний характер та дозволяти людині переборювати труднощі через свою грандіозність та віру у власну особливість і здатність маніпулювати та впливати на інших людей. Тепер переходимо до сучасних досліджень так Джулія Шоу у роботі « Психологія зла. Чому людина обирає темну сторону.»[32] описує цікаві сучасні результати досліджень, які вказують на деяку відмінність між видами нарциссизму і навіть вказує на те, що віра у те, що грандіозний нарциссизм самий небезпечний, є лише шаблоном і поверхневим розумінням проблематики нарциссизму. « Нарциссизм буває «грандіозного»[32,с.48,226] та «ранимого»[32,с.48,226] типу. ««Грандіозних» нарциссів вважають хвалькуватими, егоїстичними та напористими, а «ранимі» нарциси – переважно схильні до скарг, уїдливі та колючі. Ранимість і особливо не приємні характеристики другої групи, здається витікають із не повної віри у власну перевагу. Грандіозні нарциси можуть задівати інших людей, но ранимі бувають

небезпечні»[32]. Так у своєму дослідженні в 2014 році Златан Кризан і Омеш Джохар написали про нарцистичну ярість: « нарцистичної ярості – вибухової суміші гніву і ворожості. Схоже, що тільки «ранимий» нарцисизм пов'язаний із цим особливим типом злості. Автор пояснюють: в ході досліджень вони знайшли, що «нарцистична ранимість» (але не «грандіозність»)- сильний двигун люті, ворожості і агресивної поведінки, і це «підживлюється підозрілістю, зневірою і гнівливими роздумами». З чого можна зробити висновок: ті із нас, хто приховує свої недостатки за фасадом переваги, особливо схильні до ризику причиняти шкоду іншим»[32]. В цьому описі дійсно підняті дуже цікаві питання, а саме те що «грандіозність», як така навпаки не дуже не безпечна модель поведінки навпаки від «нарцистичної ранимості» та люті. Цікаво що і в психоаналітичних підходах вказувалося на наявність цих двох стадій в таких особистостей (Кернберг). Можна навіть припустити, що дійсно «грандіозність» може бути адаптивним механізмом, який захищає від ранимості та люті і дозволяє продовжувати свою життєдіяльність під час складних моментів життя. Далі ми розглянемо деякі сучасні дослідження різноманітних авторів, які кожен зі своєї перспективи досліджували нарцистичний тип особистості. Деякі дослідники розглядають питання нарциссиму із точки зору самовдосконалення та регулювання такими особистостями: наприклад такі дослідники, як Nepper, Gramzow, Sedikides вказують « нормальний нарцисизм лежить в основі схильності індивідів до бачення себе у позитивному світлі та шукати досвід самопокращення»[118]. Так такі автори як Virgil Zeigler-Hill and David K. Marcus вказують, де проходить межа на їх думку між здоровим та «темним» нарцисизмом: «Більшість людей керують цими нормальними нарцистичними потребами, шукають їх задоволення культурною та соціально прийнятними способами та контекстами, а також регулюють самооцінку, негативні емоції та міжособистісну поведінку, коли переживають розчарування. Нарцисизм стає патологічним або темним, коли домінують потреби в позитивній Я – концепції та самовдосконаленні особистості і поєднані з

порушенням регулятивних можливостей»[226]. Наступною характерною рисою на яку вказують сучасний автор Рош.М.Дж.«Іншими словами темна нарцистична особистість відчуває значні труднощі з трансформацією нарцисстичних спонукань(мотивація до самовдосконалення) і потреби(визнання та захоплення) у зрілі та соціально відповідні амбіції та поведінку»[202]. Наступною цікавою рисою «темного» нарциссизму, яка об'єднує сучасних та минулих(класиків) авторів, є ідея, яка описана в роботі «Темна сторона особистості. Наука і практика в соціальній, особистісній і клінічній психології»[226], яку опублікували Virgil Zeigler-Hill and David K. Marcus є те що : « У своїй моделі динамічної саморегульованої обробки , Морф та колеги (Morf, Horvath, & Torchetti, 2011; Morf & Rhodewalt, 2001; Morf, Torchetti, & Schürch, 2012)»[174,172,175] надали переконливий аргумент на користь концептуалізації нарцистичного нарциссизму через стратегії, які використовуються для побудови, підтримки та покращення свого погляду на себе. Вони запропонували, що ранні емпатійні невдачі із ранніми батьківськими фіграми (див. також Kohut, 1971)[146] залишають дитину погано обладнаною для того, щоб регулювати, себе, і замість цього відбувається саморегуляція через соціальну арену(середовище) (Dickinson & Pincus, 2003; Kernberg, 2010)[93,142]»[226].Продажуючи цю думку, Морф вказує: «Однак ранній негативний досвід батьківства також залишає в собі недовіру та зневагу до інших, що призводить до трагічного парадоксу, коли нарцису потрібні інші люди для самовдосконалення, але знецінене та скептичне бачення інших обмежує здатність нарциса відчувати захоплення, похвалу та визнання інших, як само зміцнення. Ця модель призводить до тривалої невпевненості в собі та підвищеної вразливості, відроджуючи себе, щоб продовжувати шукати цей досвід само зміцнення все більш дезадаптивними способами та в невідповідних контекстах»[171]. Виходить так, що через наявність травматичного дитячого досвіду нарцистична особистість не ідентифікувалася із батьками, не створила контакт, не інтегрувала їх в себе, не отримала тої самої «справжньої»

впевненості у собі та віри в себе та своє оточення, що потім в майбутньому мотивує таких людей постійно шукати нові об'єкти, які повинні надати «енергію» віру в себе, але цього постійно не відбувається через згадана нами раніше в цій роботі обесцінювання об'єктів і як наслідок така людина постійно шукає нові об'єкти, але це лише призводить до певної дезадаптації і зниження адекватності способів, яка вона використовує. Також Virgil Zeigler-Hill and David K. Marcus вказують, встановлені сучасними авторами, психодинаміку таких особистостей а саме :« Таким чином, фундаментальна дисфункція, пов'язана з темними нарцисичними особистостями, включає «хронічно незадоволені потреби у визнанні та захопленні, які призводять до настільки ж хронічної заклопотаності власним соціальним статусом і постійного пріоритету мотивації самовдосконалення(Pincus, Roche, & Good , 2015)[195]. Ці незадоволені потреби у визнанні та захопленні підвищують чутливість нарцисичних індивідів до щоденних злетів і падінь життя та стосунків (наприклад, Besser & Priel, 2010; Zeigler-Hill & Besser, 2013)[55,249] і порушують їхню регуляцію самооцінки, емоцій, та поведінка (Roche et al., 2013)[202]. Важливо, що концептуалізація нарцисизму з регулятивної точки зору враховує як нарцисичну грандіозність, так і нарцисичну вразливість»[226]. Тобто із вказаного треба зрозуміти, що в загальному «темна» нарцисична особистість має певну динаміку взаємодії «грандіозної» частини себе та «ранимої», власне «грандіозна» і створювалася у психічному апараті такої людини, як реакція та компенсація на «раниму» частину, у свою чергу дезадаптація полягає в тому що перехід із одного стану в інший відбувається швидше і тепер для того, щоб відчувати себе «грандіозним» треба здійснити більше зусиль, або здійснювати більш дезадаптивні, можливо навіть не безпечні речі. Важливо вказати, що часто нарцисична особистість звертається у терапію (якщо звертається) саме у фазі «ранимого» нарцисизму. Якщо розглядати питання «грандіозності» та ранимості тоді у роботі «Темна сторона особистості. Наука і практика в соціальній, особистісній і клінічній

психології»[226] вказується таке: «Для неспеціаліста нарцисизм найчастіше асоціюється з зарозумілим, пихатим і владним ставленням і поведінкою (Buss & Chiodo, 1991)[70], які охоплюються терміном нарцистична грандіозність. Ця характеристика точно ідентифікує деякі загальні прояви неадаптивного самовдосконалення, пов'язаного з патологічним нарцисизмом. Однак наше визначення нарцисизму поєднує неадаптивне самовдосконалення (наприклад, грандіозність) із самооцінкою, емоційною та поведінковою дисрегуляцією у відповідь на загрози его або невдачі в самодосконаленні (наприклад, вразливість). Ця нарцистична вразливість відображається в переживаннях гніву, заздрості, агресії, безпорадності, порожнечі, низької самооцінки, сорому, уникнення міжособистісних стосунків і навіть суїцидальності (Kohut & Wolf, 1978; Krizan & Johar, 2012; Pincus & Roche, 2011; Роннінгстам, 2005)[147,149,195,204]»[226]. Цікаво вказати, що з опису видно одну важливу відмінність між представниками «темної тріади» два перших типи, а саме: макіавеллізм, психопатія не мають високого рівня схильності до суїцидальної поведінки, у свою чергу в нарцистичного типу така небезпека присутня. Тепер треба проговорити, які адаптивні та дезадаптивні особливості можуть бути присутніми у нарцистичного типу особистості. Якщо вказувати на широкі та загальні, позитивні риси нарцисизму то це буде: «Грандіозність рис позитивно пов'язана з екстраверсією та негативно пов'язана з нейротизмом у багатьох загальних моделях рис (наприклад, п'ятифакторна модель). Загалом вищий рівень екстраверсії та нижчий рівень нейротизму пов'язані з кращим психічним та фізичним здоров'ям (Lahey, 2009; Turiano et al., 2012)[152,228]. Ці асоціації можуть допомогти пояснити багато подібних висновків, що пов'язують грандіозність рис зі здоров'ям і благополуччям (Rhodewalt & Morf, 1995; Sedikides, Rudich, Gregg, Kumashiro, & Rusbult, 2004)[200,213]. Дослідження постійно виявляють, що грандіозність має зворотний зв'язок із диспозиційною та щоденною депресією, диспозиційною та щоденною самотністю, диспозиційна та щоденна тривога, а також позитивні стосунки з диспозиційним

та щоденним суб'єктивним благополуччям та благополуччям пари (Sedikides та ін., 2004)[213]. Крім того, грандіозність негативно пов'язана з рисами тривоги, депресивності та сорому та позитивно пов'язана з напористістю (Pincus et al., 2009; Samuel & Widiger, 2008)[208,226]»[226]. На перший погляд нарцистичність дійсно допомагає не відчувати депресію, сильний рівень тривоги і навіть присутньо благополуччя ,але виникає питання ,коли ми досліджуємо нарцистичну особистість, або людину схильну до нарциссизму, ми здійснюємо дослідження її емоційного стану, коли вона «грандіозна» чи не є це просто психологічним самозахистом і певною не щирістю не лише по відношенню до дослідження, але і до самого себе. Першою окремою, адаптаційною ознакою для нарциссизму вказують саме наявність лідерський якостей особистості.«Насправді ті, хто має високу грандіозність, стають лідерами не лише в у ділових умовах, а також у лабораторії, військовій та освітній установах (Campbell, Hoffman, Campbell, & Marchisio, 2011)[72], а нарцисичні особи, як видається, особливо добре виконують громадські завдання, оскільки їх мотивує можливість отримати визнання та славу (Wallace & Baumeister, 2002)[242]. Незважаючи на ці результати, дослідження ефективності нарцисів на керівних посадах були неоднозначними (Grijalva, Harms, Newman, Gaddis, & Fraley, 2015)[114]»[226]. Це означає, що люди із вищим рівнем нарциссизму дійсно мають дуже сильні прагнення у лідерстві, контролю та владі і схильні намагатися дуже швидко досягнути цих позицій, але виникає дійсно цікаве питання, наскільки довго нарцистична особистість здатна бути дієвим та ефективним керівником. Але як покажуть вказані тут далі результати, ймовірність утримувати тривалий час лідерство та владу в них не завжди виходить. Тобто наступною більш менш позитивною рисою нарцистичного типу особистості є «соціальна адаптованість» : «Campbell, W. K., & Campbell, S. M(2009)[72]стверджують, що багато соціально адаптивних переваг, пов'язаних з нарцисизмом, є короткочасними за своєю природою. Таким чином, нарциси досягають успіху на початкових етапах побачень, їх

оцінюють як симпатичних і привабливих на перших зустрічах і демонструють новий лідерський потенціал у групах без лідерів, хоча ці ж адаптивні риси не поширюються на довгострокові стосунки (Brunell та ін., 2008; Oltmanns, Friedman, Fiedler, & Turkheimer, 2004; Paulhus, 1998; Rhodewalt & Eddings, 2002)[67,187,191,199]. Нарцистична грандіозність демонструє значний негативний зв'язок із загальною міжособистісною чутливістю та не пов'язана із суб'єктивним міжособистісним дистресом (Norwood, Pincus, DeMoor, & Koonce, 2008; Pincus et al., 2009)[121,194]. Таким чином, люди з високою грандіозністю рис особливо не турбуються міжособистісною поведінкою інших і не повідомляють про будь-які страждання щодо своєї власної міжособистісної поведінки. Особи з високою грандіозністю рис також підтримують віру в те, що є люди, які мають про них позитивну думку, до яких вони можуть звернутися в стресові моменти (Rhodewalt & Morf, 1995)[200]»[226]. Наступна приблизно позитивна риса є «самооцінка» нарцистичних особистостей, їх специфічна впевненість у собі. «Грандіозність рис також позитивно пов'язана з самооцінкою. Особи з високою грандіозністю повідомляють про те, що мають позитивні ілюзії щодо себе, протистоять зворотному зв'язку, який спростовує це позитивне бачення себе, і вважають себе успішними, з відносно відповідними реальним та ідеальним «Я» (Morf & Rhodewalt, 2001; Rhodewalt & Morf, 1995; Sedikides et al., 2004)[172,200,213]. Важливо, що було показано, що самооцінка опосередковує зв'язок між грандіозністю та психологічним здоров'ям (Sedikides et al., 2004)[213]» [226]. Виходить, що коли нарцистична особистість перебуває у «грандіозному» стані вона дуже адаптивна, вона використовує ніби захисний механізм заперечення і захищає себе від нападів інших людей, які спростовують думку того, що нарцистична особистість хороша та ефективна, але що цікаво рівень самооцінки опосередковує із зв'язком із психічним здоров'ям, що вказує на те, що така особистість може в «ранимому» стані почати відчувати інші психологічні проблеми, а наприклад як вже було вказано Кохутом раніше «.....у психосоматичній сфері -

іпохондрічна заклопотаність своїм фізичним і психічним здоров'ям, вегетативні порушення в різних системах органів»[146], тобто там де проблема із самооцінкою там і проблема із психічним станом, там і можлива тілесна фізична проблема, як реакція на психологічні проблеми. Тепер власне давайте перерахуємо, самі ті риси особистості, які точно є дезадаптивними в нарцистичної особистості. Так у роботі ««Темна сторона особистості. Наука і практика в соціальній, особистісній і клінічній психології»[226] вказуються такі слабкі сторони нарциссиму: 1. Імпульсивність. 2. Самоусвідомлюваність емоцій. 3. Проблема «екстерналізації».4. Схема «Я- та інші» та міжособистісні характеристики[226]. Перша імпульсивність вказується таке : «Грандіозність і вразливість пов'язані з імпульсивними рисами (Miller et al., 2010)[167]. Зокрема, нарцистична грандіозність показує скромні позитивні кореляції з позитивною терміновістю та пошуком відчуттів, що вказує на схильність до ризикованих або нових видів діяльності та труднощі протистояння потягам і прагненням у позитивному афективному стані. Вразливість, навпаки, позитивно корелює як з позитивним, так і з негативним компонентами терміновості імпульсивності, що вказує на труднощі протистояти потягам і прагненням , коли обидва позитивний або негативний емоційний стан»[226]. Якщо казати простими словами, то коли нарцистична особистість перебуває в «грандіозному» стані, така людина постійно шукає нових відчуттів, нову інформацію, нові емоції, що як наслідок негативно впливає на систематичність, дисциплінованість та організованість поведінки, у той час, як у «ранимому, вразливому» стані нарцистична особистість стає імпульсивною як у бажанні отримати нові, позитивні емоції , щоб стало краще так і в питанні не спроможності протистояти своїм негативним афективним станам. Друге – це власне самоусвідомлення емоційних станів «Нарцистична грандіозність і вразливість демонструють чіткі асоціації з афектом і самосвідомими емоціями. Наприклад, грандіозність позитивно корелює з позитивною афективністю і не пов'язана з негативною афективністю, тоді як вразливість негативно корелює з

позитивною афективністю та позитивно корелює з негативною афективністю (Miller et al., 2010)[167]. Крім того, тоді як грандіозність позитивно асоціюється з почуттям провини, вразливість не пов'язана з почуттям провини, але позитивно асоціюється з соромом, пихою та заздрістю, а негативно – зі справжньою гордістю (Krizan & Johar, 2012; Pincus, Conroy, Hyde, & Ram, 2010)[149,226]»[226]. Що важливо вказати, що у «грандіозному» стані не усвідомлюється почуття провини, що у «ранимому, вразливому» почуття сорому та переліченими іншими рисами особистості. Третя дезадаптивна риса нарцистичної особистості «екстерналізація» проблем: «Нарцистична грандіозність і нарцистична вразливість демонструють чіткий зв'язок із низкою зовнішніх проблем. Численні лабораторні та кореляційні дослідження (наприклад, Lobbestael, Baumeister, Fiebig, & Eckel, 2014; Reidy, Foster, & Zeichner, 2010; Widman & McNulty, 2010)[159,198,246] показують, що грандіозність позитивно пов'язана з усіма формами агресії (наприклад, реактивною, проактивною, неспровокованою, сексуальною), а також насильницька поведінка та думки про вбивство, про які повідомляють самі пацієнти у стаціонарних та амбулаторних умовах психотерапії (Ellison, Levy, Cain, Ansell, & Pincus, 2013; Goldberg et al., 2007)[99,112]. Нарцистична грандіозність також пов'язана зі збільшенням кримінальної поведінки та азартних ігор (Miller et al., 2010)[167]. З іншого боку, нарцистична вразливість пов'язана з агресією, про яку повідомляють самі, але не з агресивною поведінкою, оціненою в лабораторії (Lobbestael et al., 2014)[159]»[226]. Четверта, остання дезадаптивна риса- Схеми «Я-інший» і міжособистісні характеристики(взаємини). «Нарцистична грандіозність і вразливість пов'язані з дезадаптивністю поглядів на себе та інших (Zeigler-Hill, Green, Arnau, Sisemore, & Myers, 2011)[250]. Ці дослідники виявили, що грандіозність позитивно корелювала зі схемами прав і негативно корелювала зі схемами дефектності, вказуючи на те, що ці люди сприймають ідеалізоване «я», якому слід дозволити робити або мати все, що забажає (див. також Кернберг, 2010)[142]. Нарцистична

грандіозність також корелювала зі схемами недовіри та покинутості, відображаючи віру в те, що інші маніпулятивні і абюзивні та, швидше за все, їх покинуть. Як і грандіозність, вразливість позитивно корелювала з недовірою та схемами покинутості. Вразливість також позитивно корелювала з підкоренням, невблаганними стандартами та схемами емоційного гальмування та негативно корелювала зі схемами залежності, відображаючи віру у світ важливих інших, який тримає себе за нереально високими стандартами та перешкоджає емоційному вираженню та міжособистісній залежності (Zeigler-Hill та ін., 2011)[250]»[226]. Як видно за вказаною цитатою дуже часто нарцистичні особистості здійснюють багато проєкцій, свого стану на інших, наприклад коли кажуть, що всі маніпулятивні, абюзивні, як правило нарцистичні особистості мають перелічені характеристики у взаємодії із іншими. Останнім елементом у описанні психологічного портрету нарцистичної особистості буде перерахування не адаптивних установок притаманних нарцистичному типу.

«1. Я всемогутній, ідеальний, краще всіх і тому маю право на особливе ставлення та привілеї.

2. Я не повинен робити помилки, в противному випадку я не буду представляти жодної цінності, я буду нічим.

3. Я можу знати все, нічому не навчаючись, досягати всього без праці, всіх перевершувати і у всіх викликати захоплення.

4. Я маю всі підстави сподіватися на велике майбутнє.

5. Дуже важливо отримати визнання, заслуговувати похвалу і викликати захват.

6. Головне – це самореклама, суперництво і маніпуляції.

7. Все, що я маю, включаючи друзів і сім'ю, повинно відображати і підтверджувати мою розбірливість і винятковість.

8. Я не повинен бути зв'язаний правилами, які використовуються по відношенню до інших.

9. Нестерпно, якщо до мене не проявляють належної поваги, або я не отримую того, на що маю право.

10. Мене розуміють лише ж такі видатні особистості, як я.
11. Інші люди - абсолютно ніщо порівняно зі мною, вони не заслуговують пошани(поваги), або багатства,які мають.
12. Інші люди повинні розуміти наскільки я особливий.
13. Інші люди повинні задовольняти мої потребми, захоплюватися, хвалити і схилятися.
14. Нічий потреби не повинні зіштовхуватися з моїми.
15. Так як я настільки талановитий, люди повинні просувати мою кар'єру.
16. Любди в жодному разі не мають право критикувати мене.
17. Якщо інші ранять моє самолюбство, вони повинні бути наказані.
18. Я не можу допустити, щоб хтось міг значити для мене занадто багато. Якщо я буду чутливим, то мене будуть використовувати, принижувати, або соромити»[23].

Якщо робити підсумок цього розділу, то можна сказати, що нарцистичний тип особисті має певні спільні риси із іншими представниками «темної тріади»: психопатією та макіавеллізмом, а саме схильність до маніпулятивної та експлуаторської поведінки, певні особливості функціонування їхнього емпатійного апарату, хтось стверджує, що в них не має емпатії взагалі, хтось навпаки вказує про специфічно сформовану сензетивність та емпатію спрямовану на пошук певних ідеалізованих об'єктів, які повинні наповнити цю особистість певним «грандіозним» відчуття самого себе та своєї унікальності. Але присутні суттєві відмінності у внутрішньому світі(динаміці) нарцистичної особистості, на відміну від макіавеллістичного типу та психопатичного, а саме наявна динаміка функціонування психіки таких людей між станом «грандіозного» існування та « ранимості, вразливості», яка може спричинити виникнення дезадаптаційних моделей існування індивіда і навіть спричинити формування суїцидальних тенденцій та нахилів, що у попередніх двох типів не спостерігалось. Можна сказати їхня психодинаміка є більш стабільною і має наближеність лише до конкретного полюсу існування, хоча і було вказано, що

психопатія може корелювати із дифузною депресією, але на відміну від нарцистичної вона не має такого фазового переходу, а має більше акцент на схильності формувати певні афективні стани для відчуття себе живим і отримання насолоди.

1.5.Опис психофізіологічних факторів,які притаманних представникам «Темної тріади»

Для початку треба вказати,що цікавим фактом є те, що були певні дослідження,які вивчали психофізіологічну основу фінансової поведінки макіавеллістів, і у свою чергу Daniel N. Jones приводить такий висновок: «Люди із високим рівнем макіавеллізму заробляють більше грошей,більше ніж усі інші»[226]. І це зумовлено тим,як функціонує їх мозок. Так у дослідженні 2011 року,Вербекке В. визначив, що у макіавеллістів є більш вираженими, розвинутими ділянки мозку,які пов'язані із пошуком винагороди, а саме: хвостате ядро,блідий шар,скорлупа (путамен). Виявлена висока здатність пригнічувати емоції завдяки розвинутій острівковій корі, та сильний розвиток орбітальної лобової звивини,верхньої медіальної лобової звивини,середньої та вищої лобової звивини,що свідчить про сильний розвиток у створенні соціальних стратегій. Також розвинута здібність до соціального навчання завдяки сильному розвитку правого гіпокампу та лівої парагіпокампулярної звивини[226,с.92]. Також Спітцер М. вказав у своєму дослідженні 2007 року,що люди із високим рівнем макіавеллізму, мали більшу активацію в бічній орбіфронтальній корі та острівковій корі, коли вони приймали фінансові рішення[226,с.92]. Завдяки активації цих відділів мозку макіавеллісти створюють максималізацію свого прибутку, враховуючи,досліджуючи конкретну ситуацію.Важливим є те, що вчені виявили, що мозок макіавелліста чутливий до соціальних норм лише в контексті покарання.У свою чергу люди,які не є макіавеллістами,проявляли чутливість до соціальних норм в цілому. Таким чином макіавелліст сприймає навколишній світ тільки через

систему жорстоких покарань, що могло бути сформованим жорстким вихованням батьків, або їхньою не емоційністю, відстороненістю. Також у дослідженні 2013 року, Bereczkei Т. вказує, що у макіавеллістів під час прийняття певних фінансових рішень, відбувалася активація відділів мозку, які відповідають за уникнення ризику, саме це було зафіксовано у нижній лобовій звивині, а також активувалася двостороння середня – лобова звивина, яка відповідає за функції виконавчого контролю, передбачення переваг та розумову гнучкість. Також спостерігалась активація структур в правому таламусі, що має велике значення при обробці грошових коштів, винагороди та очікування винагороди. Також у макіавелліста мозок працює таким чином, що в процесі прийняття рішень, в нього активується передня поясна кора, така активація пов'язана із довгостроковим та короткостроковим аналізом наслідків своїх рішень. [226, с.92]

Якщо говорити, про психофізіологічні та нейробіологічні особливості психопатичного (антисоціального типу), то тут можна побачити набагато більше досліджень на цю тему, які вказують на дійсну відмінність у функціонуванні мозку таких особистостей. Так у роботі «Психологія зла. Чому людина обирає темну сторону» Джулія Шоу вказує таку особливість, яка притаманна психопатичному типу особистості: «Психопатія характеризується аномальною мозковою активністю активністю пре фронтальної кори в обох півкулях і в правій мигдалині, які відповідають за психологічні функції, які порушені у психопатів [32, с.45]. Іншими словами ні частина мозку, яка відповідає, за прийняття рішення, ні частина мозку, яка відповідає за емоції не працює правильно. Із за подібних висновків деякі стверджують, що, коли психопат приймає рішення здійснити злочин, хоча б частково в цьому звинувачувати треба його мозок» [32]. Якщо брати більш сучасні дослідження то можна побачити цікаву динаміку, а саме спроба науковців пов'язати нейророзвиток особистості, особливо хлопчика підлітка із збільшенням ризику мати певні поведінкові і навіть антисоціальні проблеми і на основі цього

побачити, які основні відмінності між мозком хлопця із вищим рівнем антисоціальності, психопатичності та хлопця, який має прояви цих рис набагато нижче. Це вказується у роботі: «Розбурхані гормони: чому вікові етіологічні уявлення про розвиток антисоціальної поведінки є недостатніми»[243]. Треба одразу вказати на об'ємність і міждисциплінарність цієї роботи тому, що автори цієї роботи розглядають різні підходи у розумінні формування антисоціальних та психопатичних рис особистості. «Типовий розвиток підлітків і підвищений ризик антисоціальної поведінки. Існує дві основні біологічно орієнтовані теоретичні точки зору на те, чому в підлітковому віці різко зростає антисоціальна поведінка. Перша перспектива постулює, що посилення антисоціальної поведінки можна пояснити нерівномірним дозріванням різних ділянок мозку (Cohen and Casey, 2014; Jones et al., 2014)[80,132]. Друга точка зору, в основному взята з літератури про тварин (наприклад, Berthold and Quiring, 1944)[53], передбачає збільшення тестостерону зі збільшенням агресії, особливо у самців. Зокрема, у дослідженні нейровізуалізації людини було виявлено, що тестостерон модулює взаємозв'язок між розвитком мигдалеподібного тіла та префронтальної кори, а цей зв'язок між розвитком мигдалини та префронтальної кори, у свою чергу, був пов'язаний з агресією (Nguyen та ін., 2016)[181]. Незважаючи на ці висновки, зв'язок між тестостероном і агресією, зокрема в літературі про людину, не є однозначним»[243]. Тобто це описання вказує на загальну тенденцію збільшення антисоціальності в хлопців у підлітковому віці, на основі саме тих загальних психофізіологічних та нейробиологічних змін, які відбуваються в цьому віковому періоді, але поки не робить акцент на якихось дуже специфічних та конкретних рисах розвитку антисоціальності та психопатичності. «Розвиток мозку в підлітковому віці: нейробиологічна теорія антисоціальної поведінки. Було стверджено, що посилення антисоціальної поведінки, пов'язане з підлітковим віком, можна пояснити нерівномірним дозріванням різних ділянок мозку (Cohen and Casey, 2014; Jones et al.,

2014)[80,132]. Мигдалина важлива для обробки емоцій, включаючи реакцію на загрози (LeDoux, 2012)[154]. Обидва є регіонами, причетними до антисоціальної поведінки (Matthys et al., 2013; Cohen and Casey, 2014; Blair et al., 2016)[162,80,59]. Вважається, що філогенетично старші області, включаючи мигдалеподібне тіло та смугасте тіло, дозрівають раніше та швидше, ніж кортикальні ділянки, які їх регулюють (Casey та ін., 2008; Steinberg, 2008)[75,220], включаючи області дорсолатеральної префронтальної кори (Коен та ін., 2016)[81] та вентромедіальної/орбітофронтальної кори (Breiner et al., 2018)[65]. Ця підвищена субкортикальна активація була причетна до гіршого когнітивного контролю як поведінки, так і емоцій у підлітковому віці порівняно з дорослим (Breiner et al., 2018)[65]. У початкових ітераціях моделі цей дисбаланс використовувався для пояснення схильності підлітків до ризику. Слабший когнітивний контроль над емоціями та поведінкою збільшує ризиковану поведінку, яка, у свою чергу, як вважають, збільшує ризик антисоціальної поведінки (Steinberg, 2009; Cohen and Casey, 2014)[221,80]. Відповідно, оскільки розвиток мозку триває до початку 20-х років, рівень антисоціальної поведінки серед населення відповідно падає (Steinberg, 2009)[221]»[243]. Наступною частиною згідної цієї роботи ми зупинимося, вже на специфічних особливостях, присутніх в антисоціальної та психопатичної поведінки, а саме : знижена реакція на винагороду, дисфункціональне уникнення навчання, дисфункціональна реактивність мигдалини та гормональні зміни пов'язані із порушенням поведінки.Важливо вказати що автори роблять акцент аналізу цих компонентів через дві моделі: нейробиологічну, тобто акцент на особливостях функціонування конкретних структур та на вікову нейробиологію із більшим акцентом того, як це відбувається у динаміці, у розвитку і переходу існування особистості з одного вікового етапу на інший. «Знижена реакція на винагороду: нейробиологічна теорія антисоціальної поведінки. Аномальна реакція на інформацію про винагороду спостерігалась у асоціальної молоді (наприклад, Frick and White, 2008; Frick et al., 2014; Blair et

al., 2016)[105,106,59]. Відсутність належного кодування інформації про винагороду може збільшити ризик антисоціальної поведінки. Одна модель зосереджена на зв'язку між обробкою винагороду, фрустрацією та реактивною агресією (Blair, 2010)[57]. Точне кодування інформації про винагороду необхідне для точного прогнозування ймовірних результатів дій у певному середовищі. Порухене представлення інформації про винагороду призведе до поганого прогнозування ймовірних результатів у середовищі, що призведе до збільшення розчарування. Фрустрація пов'язана з більшим ризиком реактивної агресії (Blair, 2010)[57]. З іншого боку, неточне представлення інформації про винагороду може призвести до підвищеної поведінки, спрямованої на ризик і відчуття, що також пов'язано з антисоціальною діяльністю (Mann et al., 2017)[161]. Нейробіологічні моделі антисоціальної поведінки вказують на дисфункцію смугастого тіла під час обробки винагороду (Matthys та ін., 2013; Rosell та Siever, 2015; Blair та ін., 2016)[162,205,59]. Декілька досліджень показали зниження активності смугастого тіла для винагороду у асоціальної молоді (Finger et al., 2011; White et al., 2013; Cohn et al., 2015; Holz et al., 2017)[102,245,82,120], хоча принаймні одне дослідження повідомило про підвищення реакція винагороду (Bjork et al., 2010)[56]. Кілька досліджень також повідомили про знижену активацію до винагороду в областях vmPFC/орбітофронтальної кори (Rubia та ін., 2009; Finger та ін., 2011; Уайт та ін., 2013; Schwensk та ін., 2017)[207,102,211,243]. Численні теоретичні позиції пов'язують дисфункцію смугастого тіла під час обробки винагороду з проблемами прийняття рішень, пов'язаними з підвищеним ризиком антисоціальної поведінки (наприклад, Matthys та ін., 2013; Rosell та Siever, 2015; Blair та ін., 2016)[162,205,59]. Підтримуючи ці теоретичні позиції, два мета-аналізи оцінки ймовірності активації (ALE) вказують на причетність дисфункції смугастого тіла та взаємопов'язаних областей кори в антисоціальній поведінці підлітків (Alegria та ін., 2016; Noordermeer та ін., 2016)[243,182]»[243]. В цій частині був більше акцент на діагностику

сформованих вже особливостей, у наступній парадигмі висувається гіпотеза, як формуються ці порушення : «Знижена реакція на винагороду: зміни в розвитку в нейробіології. У період статевого дозрівання в смугастому тілі відбувається значна кількість змін. Структурно прискорене поздовжнє дослідження показало, що об'єм смугастого тіла негативно пов'язаний із пубертатним розвитком (Goddings et al., 2014)[111]. Підвищення тестостерону, що відбувається в результаті статевого дозрівання, було пов'язане з посиленням реакції смугастого тіла на сигнали загрози (Spielberg et al., 2014)[218]. Крім того, лонгітюдні дослідження показали, що реакція смугастого тіла на інформацію про винагороду зростає з раннього підліткового віку до піку в середині підліткового віку, а потім знижується (Braams та ін., 2015; Vijayakumar та ін., 2019)[62,236], що узгоджується з даними перехресного перерізу (Casey та ін., 2008)[75]. Примітно, що рівень реакції на винагороду в смугастому тілі пов'язаний із зловживанням психоактивними речовинами, антисоціальною поведінкою (Braams et al., 2016)[61]»[243]. Наступною особливістю, яку ми розберемо є звичайно дисфункціональне уникнення навчання, що цікаво тому, що ця риса була оформлена за часів досліджень Херві М.Клеклі[79]. «Дисфункціональне уникання навчання: нейробіологічна теорія антисоціальної поведінки. Погане прийняття рішень пов'язане з антисоціальною поведінкою (огляди див. Matthys et al., 2013; Rosell and Siever, 2015; Blair et al., 2016)[162,205,59]. В останні роки використання обчислювальної нейровізуалізації почало краще ілюструвати ділянки мозку, задіяні в конкретних обчисленнях, залучених до прийняття рішень, порівняно з попередніми роботами нейровізуалізації (O'Doherty et al., 2007)[184]. Одним із важливих обчислень, необхідних для прийняття рішень, є очікувана вартість, яка асоціюється з дією чи стимулом на основі попереднього навчання (O'Doherty, 2004)[183]. Ґрунтуючись на попередній роботі, яка показала підвищену активацію в передній частині острівця, щоб сигналізувати про ризик або уникнення (Kuhnen and Knutson, 2005; Liu et al., 2007)[151,158], було

показано, що передня інсула представляє очікувану цінність під час поведінки уникнення (Rigoli та ін., 2016).) [201]. Було стверджено, що це представлення очікуваного значення в передній частині островця бере участь у виборі реакції та зміні поведінки (Casey та ін., 2001; Budhani та ін., 2007; Уайт та ін., 2014) [74,69,244]. Молоді люди з DBD демонструють знижену репрезентацію очікуваної цінності в передній частині островця, коли уникають неоптимального вибору (White et al., 2013, 2014) [245,244]. Нездатність належним чином представити обчислення, необхідні для успішної зміни поведінки, може пояснити нечутливість до покарань, що спостерігається в асоціальних молодих людей (Frick and White, 2008; Matthys et al., 2013; Frick et al., 2014; Rosell and Siever, 2015; Blair et al. ін., 2016; Уайт та ін., 2016) [105,162,106,205,59,243]». []. Треба вказати для роз'яснення DBD мається на увазі Disruptive Behavior Disorders, який в нас перекладається, як група поведінкових розладів у дитячому та підлітковому віці, які на думку авторів можуть спричинити формування у дорослому віці антисоціального та психопатичного розладу, що зараз в МКБ-11 [123] називається Розлади зухвалої та асоціальної поведінки [123]. «Дисфункціональне уникання навчання: зміни в розвитку в нейробіології. Наскільки нам відомо, жодна робота з нейронауки про розвиток конкретно не розглядала зміни в навчанні уникнення, спричинені пубертатним періодом. Тим не менш, передній острівець розглядався в ширшій нейронауковій роботі щодо реакції винагороди. Наприклад, мета-аналіз обробки винагороди виявив, що підлітки демонструють більшу активацію передньої інсули під час обробки винагороди, ніж дорослі (Silverman et al., 2015) [215], що свідчить про зміни підлітків у функціонуванні передньої інсули. Підвищення рівня ДНЕА у пізньому дитинстві пов'язане зі зниженим функціональним зв'язком між островцем і мигдалиною (Barendse et al., 2018) [47]. Додаткове дослідження показало, що підвищення рівня естрадіолу у дівчаток-підлітків було пов'язане з активацією передньої інсули під час соціального, але не грошового зворотного зв'язку (Op de Macks et al.,

2017)[188]. Естрадіол є основною рушійною силою статевого дозрівання у жінок, а ДГЕА значною мірою відповідає за дозрівання надниркових залоз. Ці результати вказують на можливість того, що статево дозрівання змінює функціонування передньої частини острівця, і підкреслюють це як потенційно плідну мету для майбутньої роботи в цій області»[243]. Тобто роблячи підсумок питання розвитку здатності до навчан, в тому числі соціального, є не дослідженим із точки зору нейробиології під час онтогенезу особистості, але в цьому напрямку відбуваються зрушення. «Дисфункціональна реактивність мигдалеподібного тіла: нейробиологічна теорія антисоціальної поведінки. Що стосується функціонування мигдалеподібного тіла, існує неоднорідність між антисоціальною молоддю з точки зору нейронних корелятивів. Відсутність емоційної емпатії, зокрема, пов'язана з наявністю DBDs і бездушно-неемоційних (CU) рис (Viding та ін., 2014; Blair та ін., 2016)[235,59]. Рис CU включають відсутність провини або докорів сумління, відсутність занепокоєння з приводу поганої роботи, бездушність і поверхневий афект (Frick and White, 2008; Frick et al., 2014)[105,106] і включені як специфікатор «Обмежених просоціальних емоцій» для розладів поведінки у DSM-5 (Американська психіатрична асоціація, 2013)[92]. Вважається, що брак емпатії, який демонструє ця молодь, підвищує ймовірність того, що особа вибере антисоціальну, особливо агресивну, соціальну тактику (Pardini, 2006; Frick and White, 2008; Blair et al., 2014; Frick et al., 2014)[190,105,58,106]. Вважається, що відсутність емпатії, яка спостерігається у асоціальних молодих людей, які демонструють високий рівень рис CU, пов'язана зі зниженою реакцією мигдалини на сигнали страху/дистресу в інших (Blair et al., 2014, 2016; Viding et al., 2014)[58,59,235]. Примітно, що зв'язок між рисами CU та проактивною агресією, здається, опосередковується рівнем реакції мигдалини на сигнали страху/дистресу (Lozier et al., 2014)[160]. Крім того, є деякі докази того, що ознаки CU можуть бути пов'язані з відмінностями у відносному зв'язку добових ритмів тестостерону та кортизолу (Johnson et al., 2014)[129]. Навпаки,

багато молодих людей із DBDs, які не виявляють рис CU, демонструють підвищену реакцію мигдалини на сигнали страху/загрози (Viding та ін., 2012; Blair та ін., 2014, 2016)[234,58], подібно до молоді, яка зазнала травматичних подій і жорстокого поводження (McCroy та ін., 2017)[163]. Дійсно, існує велика коморбідність між впливом травми та антисоціальною поведінкою (Lewis et al., 2019)[156]. Вважається, що підвищена активація основної системи загроз, частиною якої є мигдалина (Nelson and Trainor, 2007)[180], збільшує ймовірність посилення реактивної агресії та інших реактивних антисоціальних форм поведінки (Blair et al., 2016)[59]. Примітно, що навіть у молоді з високим рівнем рис CU високий рівень травми пов'язаний із посиленням, а не зниженням реакції мигдалеподібного тіла на налякані обличчя (Meffert et al., 2018)[165]. Було стверджено, що тенденція серед асоціальної молоді неправильно тлумачити неоднозначні стимули як загрозові (Крік і Додж, 1996) [84] можна пояснити цією підвищеною реакцією на стимули страху/загрози (Кроу і Блер, 2008)[85]»[243]. Для прояснення треба вказати, що CUмається на увазі «callous-unemotional», тобто черствий(бездушний) не емоційний, таку рису ще можна описати тим, що така особистість сприймає оточуючих, як предмети свого особистісного впливу і емоційно не включається у взаємодію із іншими, тобто це в цілому спричиняє погіршення емпатійного розвитку такої особистості. Також треба звернути увагу на той факт, який нам пропонують дослідники, а саме поділ представників із розладами поведінки, які мають наявність бездушності- не емоційності (CU) і ті хто не мають. Тобто виходить дві категорії особистостей, які внаслідок травматизації мають певні нейробіологічні та психічні відмінності, перші представники із розладом поведінки, не відчувають високого рівня страху, не емоційні, поверхневі, без сильних емоційних проблем, другі навпаки мають сильні проблеми із реакцією страху та власної регуляції. Це цікавий момент тому, що у роботі« Теоретичні основи розслідування умисних вбивств. Психологічний портрет серійного вбивці»[17], вказується, що є дві категорії злочинців, серійних вбивць(

психопатичних особистостей) : одні є дуже впевненими, маніпулятивними і не дуже відчувають страх, є харизматичними а другі навпаки є емоційно не стабільними, лабільними і їх вбивства по факту є надмірною емоційною реакцією на стрес і страх, цікаво що в цій роботі автори вказали на культурний аспект, що на їх думку американські частіше відносяться до першої категорії, а у нас в Україні ,вони відносяться до другої[17]. Я веду до того, що сучасна інформація, яку вказують американські колеги, ніби описує таких людей на їх початкових етапах розвитку, ще у дитячому та підлітковому віці, це лише припущення, яке з великою ймовірністю може бути хибним.

«Дисфункціональна реактивність мигдалини: зміни розвитку в нейробіології.

Як підвищена, так і знижена реакційна здатність мигдалини пов'язана з підвищеним ризиком антисоціальної поведінки. Мигдалеподібне тіло збільшується в об'ємі протягом підліткового віку як у функції віку, так і в період статевого дозрівання (Goddings et al., 2014)[111]. Поздовжнє підвищення рівня тестостерону в результаті статевого дозрівання пов'язане з посиленням реакції мигдалини на сигнали загрози (Spielberg et al., 2014)[218]. В іншій поздовжній вибірці чутливість мигдалини до обличчя зросла з 10 до 13 років (Moore et al., 2012)[170]. Крім того, більш ранній період статевого дозрівання був пов'язаний із збільшенням реактивності мигдалини у віці 10 років, зі значним збільшенням величини у віці 13 років (Moore et al., 2012)[170]»[243].

Наступною та останньою характеристикою, яке це дослідження розглядає є гормональні зміни. «Гормональні зміни, пов'язані з розладами руйнівної поведінки: нейробіологічна теорія антисоціальної поведінки. На основі літератури про тварин висунуто гіпотезу про зв'язок між гормонами, зокрема тестостероном, і антисоціальною поведінкою, особливо агресією. Дійсно, більш високі рівні тестостерону були виявлені в осіб, які відповідають критеріям DBD (Aronaki та ін., 1999; Chance та ін., 2000; Rajer та ін., 2006)[41,76,189], а також у осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі (Kreuz та Rose, 1972; Bain та ін., 1987; Даббс та ін., 1987; Столенхайм та ін., 1998; Марас та ін., 2003; van

Vokhoven та ін., 2006)[148,45,88,243,166,231]. Важливо, однак, факти, які свідчать про те, що зв'язок між тестостероном і антисоціальною поведінкою у молоді з DBD модується рівнями рис CU (Blanchard and Centifanti, 2017)[60], соціальним домінуванням (Rowe et al., 2004)[206] або жорстоким вихованням (Chen. та ін., 2018)[77]. Більше того, є повідомлення про змінений зв'язок між осями НРГ та НРА у молодих людей із розладом поведінки, хоча лише у тих, хто також мав високий рівень ознак CU (Johnson та ін., 2014)[129]. Загалом, незважаючи на те, що рівень тестостерону є підвищеним у осіб із високим ризиком антисоціальної поведінки, механізм, за допомогою якого цей зв'язок передається, залишається неясним і, ймовірно, пом'якшується психосоціальним контекстом, іншими гормональними системами та іншими факторами ризику. Крім того, як обговорювалося вище, взаємозв'язок між гормонами та антисоціальною поведінкою, ймовірно, опосередковується іншими складними соціальними процесами та контекстними чинниками»[243]. Тобто із всього сказаного можна зробити висновок, що будь-яка модель є біопсихосоціальною і ті чи інші особливості : генетика, біологія, соціальні фактори та психологічні травми здатні вплинути на те, як формуються ці особливості поведінки і що може їх збити більш компенсаторними, або менш адаптивними. «Гормональні зміни, пов'язані з порушеннями поведінки: зміни розвитку в нейробіології. Як зазначалося вище, підвищення гормонального вироблення відбувається під час статевого дозрівання (Grumbach and Styne, 2003)[115]. Якщо підвищений рівень гормонів пов'язаний з антисоціальною поведінкою в осіб з DBDs, було б логічно, що рівень антисоціальної поведінки підвищувався б під час статевого дозрівання. Є деякі докази того, що в підлітковому віці спостерігається значний сплеск антисоціальної поведінки в деяких підлітків (Moffitt, 2003, 2018; Snyder et al., 2019)[168,169,217]. Однак пік асоціальної поведінки припадає приблизно на 19 років (Snyder et al., 2019)[217], тобто після завершення статевого дозрівання (Dorn et al., 2006)[95], але до того, як гормони закінчать рости (Havelock et al., 2004; Kelsey та ін., 2014)[117,135] Крім того, у найбільш

постійно, гостро і хронічно асоціальних підлітків антисоціальна поведінка починається до статевого дозрівання (див. Frick, 2012)[104]. Коротше кажучи, існує дефіцит даних, які чітко пов'язують гормональні зміни, пов'язані зі статевим дозріванням, із підвищеним ризиком антисоціальної поведінки. Необхідно краще розуміння специфічних біологічних механізмів, що зв'язують гормональні зміни та антисоціальну поведінку»[243]. Як видно із сказаного, що розуміння формування поведінкових розладів і того, як вони переходять в антисоціальну психопатію, коли людина росте, є досі не відомим і присутня не достатність інформації, яка б саме займалося вивченням і дослідженням питання «Developmentneuroscience».

Також треба вказати на сучасні українські дослідження цієї проблематики, а саме на інноваційне дисертаційне дослідження Ткача Богдана Миколайовича «Нейропсихологічні основи діагностики та корекції особистості із девіантною поведінкою»[26]. В цьому дослідженні Б.М.Ткач займається не скільки вивчення проблематики психопатії, скільки здійснює нейропсихологічну класифікацію типів девіантних форм особистості, але власне одна із запропонованих форм, за своїми описом рис особистості дуже сильно підпадає під типи особистості, які ми можемо назвати «темна тріада», особливо психопатія: «На основі нейропсихологічної діагностики виокремлено три компоненти симптомокомплексу психічної стадії девіації. Первинний симптомокомплекс представлений чотирма синдромологічними ядрами, пов'язаних з мінімальними дисфункціями: орбіто-фронтальної частини префронтальної кори мозку (дОФПФк); дорсолатеральної частини префронтальної кори мозку (дДЛПФк); передньої цингулярної кори мозку (дПЦк); вентромедіальної частини префронтальної кори мозку (дВМПФк). Чотири кластери сформували нейроперсонологію девіантних особистостей»[26]. Особливу увагу треба у нашому випадку зосередити на останньому типі (дВМПФк), тобто тип із мінімальною дисфункцією ентромедіальної частини префронтальної кори мозку, Б.М.Ткач описує цей тип так: «Для осіб з проявами дВМПФк мозку

характерними є харизматичність, відсутність совісті, відсутність емпатії, хороші інтелектуальні здібності»[26], також Б.М.Ткач вказує на головну мотивацію такої особистої у взаємодії із навколишнім середовище: «Для осіб з дВМПФк атарактором є вигода, тобто меркантильна та егоцентрична мотивація»[26]. Тобто такі особистості за своїм описом дійсно схожі на психопатичну особистість, як мінімум вони десь можуть бути приблизно схожі, в загальному для всіх трьох типів «темної тріади».

Ну і останнім для аналізу психофізіологічних, нейробіологічних особливостей є нарцистичний тип особистості. Треба вказати, що нарцистичний тип особистості найменш досліджений із точки зору нейронаукового підходу і частіше нарцистичні тенденції розглядаються в межах клінічного та діагностичного підходу та психоаналітичних форм психотерапії. Тому ми розглянемо не велику кількість матеріалу, яка присвячена цій проблематиці. Треба вказати, що нарцистичний тип особистості більше всього аналізується із точки зору функціонування дефолт –системи мозку людини «DACC, як частина мережі виявлення значимості (Bressler & Menon, Reference Bressler and Menon 2010)[66], демонструє відносно вищу активацію внутрішньоособистісної обробки фактичної або очікуваної загрози Его в осіб із вищим грандіозним нарцисизмом (Cascio et al., Reference Cascio, Konrath and Falk 2015; Jauk, Benedek та ін., посилання Jauk, Benedek, Koschutnig, Kedia and Neubauer 2017)[73,128]. Треба прояснити преведену цитати, а саме DACC –це дорсальня передня поясна кора, яка є частиною сітки виявлення значимості в нашому мозку, треба вказати, що сітка виявлення значимості найменш досліджена, але вказується, що вона бере участь у виявленні та інтеграції емоційних сенсорних стимулів і також здійснює координаційні процеси між двома іншими системами, а саме між «Defaultmodenetwork»(сітка пасивного режиму роботи мозку) і « CentralExecutivenetwork»(центра виконавча сітка) «Незважаючи на те, що функція мережі виявлення значимості точно невідома, вона бере участь у виявленні та інтеграції емоційних і сенсорних стимулів, а також у

модулюванні перемикання між внутрішньо спрямованим пізнанням в пасивній мережі режиму роботи мозку і зовнішнім спрямованим пізнанням центральної виконавчої мережі»[126].

Також цікавими особливостями функціонування мозку нарцистичного типу особистості є : «Цікаво, що dACC також був серед ключових вузлів, які демонструють змінені моделі зв'язності в стані спокою в осіб з вищим рівнем грандіозного нарцисизму (Feng et al., Reference Feng, Yuan, Geng, Gu, Zhou, Wu and Luo 2018)[101]. Серед інших вузлів у цьому дослідженні також був дорсальний і вентральний mPFC. mPFC показав менший об'єм сірої речовини в трьох із чотирьох морфометричних досліджень (NPD та патологічний нарцисизм) і з'єднаний із вентральним смугастим тілом через лобно-стріатальний шлях, що показало зниження цілісності білої речовини у зв'язку з грандіозним нарцисизмом. (Chester et al., Reference Chester, Lynam, Powell and DeWall 2016)[78]. MPFC розглядається як частина мережі пасивного режиму роботи мозку (Gusnard et al., Reference Gusnard, Akbudak, Shulman and Raichle2001)[116] і центральна для внутрішньоособистісної обробки (Davey et al., Reference Davey, Pujol and Harrison2016; Wagner et al., Посилання Wagner, Nahby and Heatherton 2012)[90]. Нижчий об'єм mPFC може вказувати на загальний розпад внутрішньоособистісних функцій, оскільки він також пов'язаний із кумулятивними негараздами протягом життя (Ansell та ін., Посилання Ansell, Rando, Tuit, Guarnaccia та Sinha 2012)[40]. Нижча цілісність білої речовини між вентральним смугастим тілом і mPFC може також вказувати на нейронний розрив між регіонами, пов'язаними з винагородою та самообробкою (Chester et al., Reference Chester, Lynam, Powell and DeWall 2016)[78]»[126]. Якщо пояснювати простими словами то дефолт система мозку(сіткап пасивного режиму роботи мозку) активується в нас коли ми не цілеспрямовано, десь хаотично розмірковуємо про свої соціальні взаємозв'язки та стосунки, думаємо про себе в межах цих взаємозв'язків, тобто ця система бере важливу участь у самоаналізі і розуміння свого місця в цьому світі і певній

соціальні спільноти, відповідно, якщо в цій системі виникають порушення, це означає виникнення порушення розуміння самого себе, порушення у процесах самоідентифікації, що васне дуже часто спостерігається серед нарцистичних особистостей. Відповідно, порушення зв'язку між пре фронтальною корою і смугастим тіло, як вже було сказано впливає на певні психічні функції а саме: «...розрив між регіонами, пов'язаними з винагородою та само обробкою»[126]. Що також достаньо часто спостерігається у людей із нарцистичним типом особистості.

Якщо робити не великий висновок то треба вказати, що дійсно кожен із запропонованих типів «темної тріади», має свої особливості функціонування мозку і психічного апарату, в деяких випадках, по типу антисоціальної психопатії, це є яскраво виражено навіть на рівні морфологічної організації мозку, в деяких не так сильно, якщо говорити про макіавеллістві це має більш функціональний характер, а в третіх- нарцистичного типу є найменш дослідженим і більше стосується специфічності взаємодії між різними системами мозку, які на думку деяких фахівців притаманні саме їм. І звичайно треба вказати, що питання того, що саме формує поведінку цих людей залишається відкритим. В сенсі того, що ми не знаємо, чи вони стали такими бо генетично та нейробіологічно так були сформовані, чи навпаки нейробіологія просто наслідок певних соціальних факторів та психологічних травм, які перейшли в специфічні форми адаптації до навколишньої дійсності і як наслідок змінили структурно- функціональну організацію мозку цих людей, як було вказано питання є відкритим.

1.6. Комунікативні фактори та установки притаманні представникам «темної тріади»

Для початку треба вказати, що специфіка комунікації представників «темної тріади» ще не так глибоко досліджена, це можна побачити по сучасним дослідженням, які роблять акцент на особистісних характеристиках

таких людей і на тому на скільки вони у групі ризику з точки зору особистісної дезадаптації і можливої небезпечності у взаємодії. Але все рівно є певні роботи, які намагаються здійснити цей аналіз проблематики, саме комунікаційного аспекту і власне, ці дослідження ми спробуємо розглянути. В цьому розділі ми будемо обговорювати аспекти рольвих маніпуляцій зі сторони «темної тріади» та того, як вони відрізняються із точки зору комунікативного аспекту і як вони впливають на психоемоційний стан оточуючих їх людей.

Першим для аналізу комунікативних особливостей особистості ми візьмемо макіавелліста . Коли макіавелліст спілкується із вами, він не створює із вами,комунікативний,а тими паче емоційний контакт,вся його комунікативна робота орієнтована на повне уникнення цього контакту. В.П.Шейнов пише: « Здається, що маніпулятор своїми безкінечними іграми намагається досягнути кращого контакту: на ділі ж всі маніпулятивні вправи ведуть до ослаблення або втрати контакту взагалі,оскільки вони не що інше,як відхід від сутності того,що відбувається »[29,с.128]. Взагалі,можна одразу сказати, що це питання вимагає більшого обговорення та дослідження, можливо такий спосіб комунікації більше характерний для макіавелліста ніж маніпулятора, хоча насправді можна припустити, що навіть звичайні маніпулятори,теж в принципі уникають реального контакту.Але те,що Шейнов В.П. вказав,можна підтвердити та доповнити тим, що було сказано раніше, дійсно макіавелліст займається навіть імітацією комунікації,спілкування,він дійсно не шукає «сутності» іншої людини, він просто стратегічно отримує факти від цієї людини, через комунікативну гру,від зміни своєї ролі в цій комунікативній грі,від зміни того самого нарративу,який створює «Дефолт –система мозку»[15,196,], тобто макіавелліст не скільки хоче показати себе справжнім у цій комунікації,скільки хоче пристосовуватися під партнера, знайти інформацію про нього і створити штучний,не правдивий нарратив про себе,щоб вразити іншого і ввійти йому у довіру.І тут до речі ми повертаємося, до проблеми дифузного «Я»,або проблеми ідентифікації «Я»,у макіавелліста це

проявляється саме у його комунікації, що знову нас повертає до припущення, що така особистість може знаходитися у кластері – Б, або хоча б бути, якось із цим кластером пов'язаною. Фахівці вважають, що одна з основних причин такої комунікативної гри, це високий рівень тривоги, не впевненість у собі і страх бути справжнім, через те, що ти вразливий. Для макіавелліста характерно максимальне розуміння власних цілей, бажань, цілей спілкування, цілей які треба досягнути і одночасно не зацікавленість у цілях, бажаннях, почуттях іншого, але головне дізнатися, що він думає, та яким чином він думає, щоб це із часом можна було використати. Якщо казати банально то знову таки для макіавелліста спілкування (комунікація) - це процес односторонній, суб'єкт – об'єктний. Що в принципі не є неочікуваним враховуючи, те що ми дізналися про макіавелліста раніше. Приводить приклад того, як спілкується макіавелліст, Желтонова Ю.А. у 2000 році: «В процесі проведення експериментального дослідження було виділена стратегія – «псевдодіалог»»[52]. Як вказують автори для «псевдодіалогу» характерно умисна постійна зміна власної позиції і поведінка направлена на уникнення справжності, що вказує на не довіру, підозрілість і гру певної ролі. І в загальному такий тип комунікації, знову таки, визначається особистісними характеристиками макіавелліста, його внутрішніми конфліктами, а саме: схильність дуже добре себе розуміти, багато думати, але не відчувати своїх власних емоцій, почуттів, бажання зрозуміти думки, мислення іншого, але самому не розкритися і не дати іншій людині зрозуміти свій власний внутрішній світ.

Наступним важливим аспектом треба проговорити, як такі форми взаємодії із такими людьми здатні впливати на емоційний стан особистості, і для цього ми розглянемо роботу, яка використовує певну цікаву метафору, називаючи деяких представників « темної тріади» «емоційними вампірами» та, як вони використовують інших для власного задоволення, для цього ми розглянемо роботу Берстайна Альберта «Емоційні вампіри. Як поводити себе із

людьми, які харчуються вашою енергією»[2] та роботу Джексона Маккензі «Psychopathfree. Як розпізнати брехуна і маніпулятора серед партнерів, колег, начальників і не стати жертвою обману»[16]. Бернстайн у своїй роботі вказує таке: « Антисоціальні вампіри- сама проста різновидність вампірів, але і сама небезпечна. Все, що їм потрібно від життя це приємне проведення часу, неробство і негайне задоволення власних бажань. Якщо вони можуть використовувати вас для досягання цієї цілі, вони поводять себе, як вищого ступеня цікаві, чарівні, привабливі люди. Якщо ви стоїте на їх шляху- вам кінець»[2,с.34]. Тобто з опису зрозуміло, що такі люди оцінують інших в комунікації тільки із точки зору власної вигоди, а вигода для них, на відміну від макіавеллістів та нурадців, отимання гострих відчуттів, отримання психоемоційної разрядки. Берстайн вказує на парадок, що термін антисоціальність, антисоціальна психопатія є парадоксальним, тому що такі люди хоча і ставляться до всіх, як до предмету, вони не можуть жити без інших « Їм подобається спілкуватися із іншими людьми ; вони люблять вечірки за всі ті можливості, які перед ними відкриваються. Ви завжди можете їх знайти в тих містах, де царюють веселощі. З іншої сторони, антисоціали в якомусь сенсі одинаки. Їм складно формувати серйозні стосунки з людьми, оскільки вони нікому не довіряють. Вони впевнені в тому, що єдиний мотив людської поведінки – переслідування особистісних інтересів. Вони хижачи за власною суттю – і пищаються цим. Властивий їм егоїзм їх повністю влаштовує, оскільки вони навіть не підозрюють про те, що існує якась інша мотивація» [2,с.35]. Тобто з опису видно знову таки певну ситуацію « псевдодіалогу»[29], тому що виходить такі люди обожнюють яскраві емоції, взаємодіяти із іншими ,або як мінімум використовувати інших, роблять вигляд що вони приємні співрозмовники, але несправді абсолютно байдуже ставляться до інших людей, як до предметів, які можна використавти для задоволення власного існування. Наступне на що Берстайн вказує - це на специфіку того, як такі особистості впливають у комунікації на інших а саме через елемент « психології

збудження»[2], а саме : « в психологічному сенсі збудження – ні що інше, як різка зміна хімічного стану мозку та тіла, яке можна досягнути, пригаючи з парашутом, займаючись нестримним сексом, граючи на фондовій біржі, ипиваючи мартіні, або купуючи різні речі у телемагазині. Ми будемо це називати наркотиками, хоча насправді річ йде про гормони, ендорфінах та нейротрансмітерах»[2,с.43]. Тобто Берстайн далі розвиває думку, що такі особистості схильні до таких форм залежності, але разом із цим вони здатні впливати та маніпулювати іншими людьми, пересаджуючи так би мовити інших на цю форму залежності, роблячи інших залежними від себе. Доречі це нас повертає на початок цієї роботи до розділу психопатія, де Анна солітер вказувала на таку особливість психоптичних особистостей «« Так само і Бабіак підтвердив, що колеги психопатів на роботі, яких ті психопати зрадили й покинули, почувалися не тільки злими та зрадженими – вони були пригнічені, частково тому, що їм не вистачило того психопата та збудження, яке він чи вона привнесли в життя цих співробітників»[22]. Тобто люди ніфби стають залежними від такого адреналінового існування із такою особистістю. Також сюди можна додати думки Джексона Маккензі про те, що психопатична (антисоціальна психопатія) особистість здатна здійснювати неймовірний маніпулятивний вплив через « маніпуляції сексом», а саме він описує це так: « Психопат сереж іншого віддзеркалює ваші глибинні сексуальні потреби. Тому секс на початку здається таким досконалим, неймовірно чарівним- і тому ж упору розмивання особистості від відчувається, як звалтування. Бо ж насправді психопат зовсім не розділяє ваших потаємних фантазій. Він просто спостерігає за вами і підвлатовує свою повідінку под. вашу. Усвідомлення цього факту потрясає вас: ви зрозумієте, що психопат ніколи не вдчував того ж самого емоційного та душевного блаженства, що і ви. Коли ви були найбільш відкриті та уязвимі, психопат спостерігав і вивчав вас»[16,с.73]. Тобто сексуальний контакт ,в тому числі флірт, як вербальний прояв сексуальної гри, психопатичною особистістю використовується, як елемент маніпуляції,

підкорення і створення своєї «жертви» залежною від нього. Також Джексон Маккензі вказує на такі комунікативні тактики ,які використовує психопатична особистість: У нас так багато спільного.В нас одні і ті самі мрії та надії.В нас одні і ті самі вразливі місця.Ти прекрасна(ний), кохана(ний) моя (мій), ти прекрасна.Я в житті не відчував нічого подібного.Ми – дві половинки одного цілого.Не помітне навіювання[16].

Тепер ми проговоримо коротко про кожен із цих прийомів. Перший в нас « у нас так багато спільного»[16,с.37], Джексон Маккензі описує це таким чином : « Ми однаково дивимося на світ. У нас схоже почуття гумору. Ми обоє так добре можемо співпереживати і постійно допомагаємо друзям та близьким. Ми ідеально підходимо один одному. Психопат наполегливо вселяє вам це, інколи навіть доходить до заяви: « ми з тобою- практично одна людина». На стадії дресирування психопат спостерігає та мімікріє. Вони крадуть характеристики своєї жертви і перетворюються в її кращу версію, обирає все бадьоре та позитивне, но без доданих до цього обтяжливих емоцій . Але це все – театр. Ці відзеркалені, збільшенні властивості - всього на всього декорація. Психопати на самому ділі не відчувають і не розуміють почуття, які імітують. Вони здатні зобразити поверхнево, приємну жерві копію її особистості. Більше нічого. В них не має глибини, співпереживання, емпатії, без яких людина немислимий[16,37]. Наступною тактикою є « в нас одні і ті ж самі мрії і надії»[16,с.38], Джексон Маккензі вказує це « Психопат поглине не лише ваше теперішнє життя, але і ваше майбутнє. Щоб підняти ставки, психопат щедро видає обіцянки, із яких слідує, що ви будете жити разом довго і щасливо. Відносини стають для вас більш цінними, і ви з більшою охотою в них вкладаєтесь. Бо ніхто не стане витратити багато сил на короткотривалий зв'язок»[16]. Якщо простими словами психопатична особистість збільшує власну цінність, через те, що змушує партнера вкладати більш зусиль в стосунки, а як відомо чим більше ми в щось вкладаємося тимс більш це для нас стає цінним. Наступний пункт, « в нас одні і ті ж вразливі місця», Маккензі

описує це так « Психопат ніколи не стане відкритим текстом казати о ваших вразливих місцях, но помітить їх миттєво. І почне віддзеркалювати, щоб змусити вас до співчуття – так що ви почнете витрачати всі сили, щоб зцілити партнера, очікуючи того самого у відповідь»[16,с.39] Тобто відзеркалюючи така людина робить так, що ви вірите, що ваші слабкі місця, то її слабкі місця та психологічні проблеми і замість того, щоб займатися собою ви займаєтесь нею. Наступна тактика « ти пресна(ний), кохана(ний), ти прекрасна(ний)», Маккензі описує це так: «Психопат одержимий вашою зовнішністю. Ще ніхто не хвалив так часто вашу одягу, волосся, шкіру, ваші фотографії, або будь яку іншу поверхневу рису, обрану на сьогодні. Спочатку ці слова здаються компліментами. Психопат вказує, що ви неймовірно красиві – він відчуває себе недостойним вас»[16,с.39]. Якщо казати простими словами то тут описується процес ідеалізації, що цікаво книга більше аналізує психопатичну поведінку, але данна описана риса більш притаманна нарцистичному типу особистості, хоча можливо це знову таки критерій того, що представники «темної тріади» мають спільні риси та характеристики . Наступна тактика- « я в житті не відчував нічого подібного», її сутність полягає в цьому « Тут починаються порівняння. Психопат ставить вас на п'єдестал- набагато вище всіх інших людей, в своєму житті. Он, або вона порівнює вас з власними колишніми, і детально пояснюють, чому ви набагато краще за них. Він або вона заявляє, що не пригадає, коли так був щасливий»[16,с.40]. Тобто тут основним маніпулятивним прийомом є власне порівняна вас із іншими. Наступна тактика – « Ми – дві половинки одного цілого», вона описується так : « Психопат обожнює поняття « половинка» . Бо воно означає дещо відмінне від любові. Воно, як би натякає, що вас звели вищі сили. Що вам самою долею призначено бути разом. Все для того, щоб психопату зручніше було поглинути вас повністю – і душу, і тіло. Між вами виникає особливий зв'язок, яка існує ще довго після того, як ваші стосунки закінчилися»[16]. Можна додати, що ось цей особливий зв'язок і є власне тою патологічною залежністю, про яку ми

говорили раніше. І остання тактика – « не помітне навіювання», воно полягає в тому що : « Здійснивши ідеалізацію жертви, психопат переходить к її дресируванню. Не помітним навіюванням психопата поволі впроваджують в свідомість жертви тонкі натяки, які та приймає за чисту монету. При цьому психопат зберігає маску повної невинності: навіть якщо жертві відкритим текстом пояснюють, що її вчинки – результат навіювання зі сторони, вона не вірить»[16,с.43]. Ну тобто виходить, що певними вербальними, не нав'язливими прийомами психопатична особистість формує у свідомості людини певну установку, яка починає керувати поведінкою людини та її емоціями.

Наступним ми розглянемо нарцистичний тип особистості в комунікації. Повертаючись до Альберта Бернстайна треба вказати, як він баче проблематику нарцисизму: « На відміну від антисоціальних вампірів, залежних від емоційного збудження, або гістрійонних, які гостро потребують схвалення, нарцистичні вампіри прагнуть жити у власних грандіозних фантазіях про те, що вони самі розумні, самі талановиті,самі найкращі люди в усьому світі»[2,с.202]. На що цікаве вказує Бернстайн так це чому нарцистичні особистості постійно намагаються себе показати найкращими у комунікації із іншими: « Нарцисси повинні постійно демонструвати, що вони – особливі, в протилежному випадку вони втонуть у глибинах власної депресії. На перший погляд може здатися, ніби вони намагаються продемонструвати свою значимість іншим людям, але їх істинна цільова аудиторія- це вони самі»[2,с.203]. Тобто в комунікації вони показують свою особливість, свою унікальність не скільки насправді для інших, як для себе. Наступна особливість таких людей, те що Альберт Бернстайн називає « добре розрекламований талант та інтелект», який він описує так: « Перше, що ви почуєте від нарцисів,- це те, що вони неймовірно розумні та талановиті. Скоріше всього, ви це почуєте безпосередньо від самих нарцисів, тому що вони абсолютно не соромляться говорити добре про себе самих»[2,с.209]. Також Бернстайн описує вже раніше

перелічені нами ,риси нарцистичного типу, які сильно впливають на комунікацію, по типу грандіозності, але ми на цьому не будемо робити великого акценту, а зробимо акцент на цікавій речі, яку раніше не було проговорено, а саме, як оточуючі люди сприймають нарцистичну особистість і ту т власне є парадокс: « як правило, люди відчують по відношенню к нарцистичним вампірам дуже сильні почуття. Вони, або люблять їх за їх таланти, або смертельно ненавидять за відвертий егоїзм.Або те і інше.Складно сказати, що більше причиняє шкоди- егоїзм,ненависть, або любов. Нарциси завжди знають, що їм від вас потрібно і не стануть зволікати ні секунди, щобю або попросити це у вас, абоо просто відняти»[2,с.213]. Також наступною особливістю на яку вказує Роберт Бернстайн це валсне знову таки взаємозв'язок комунікації та сексу у таких особистостей,а саме схильність до зваблення оточуючих людей: « Секс – це просто одна із форм преклоніння , якого нарциси –суперзірки очікують від інших людей. Суперзірки –першокласні зваблювачі і перелюбники, але повні профани у коханні. Багато із них навіть не вважають, що секс має якесь віднесення до любові.Для них це скоріше спорт..... Залежність від сексу,руйнує цих людей. У них формується звикання – їм потрібно все більше сексу та частіше,- як правило по декілька разів на день. І їм байдуже із ким. Коли в них не має партнерів вони мастурбуюють. Для таких людей секс – це болісна, ненаситна потреба. Нарциси одержимі не сексом, а преклоніння перед ними в будь якій формі . Для них не допустимо, щоб хтось відкинув їх, якою б не була причина.Для нарцисів важливий не сам секс, а ведення рахунку перемоги»[2,с.241]. Тобто, як видно нарцисизм, як і антисоціальна психопатія має сильний зв'язок із сексуальністю, в їхньому житті та комунікації, напевно найбільш асексуальний є макіавелліст. Треба вказати, що питання проблематики взаємозв'язку маніпуляторства, особистісних рис представників «темної тріади» ,наприклад нарцисизму та психопатії, та сексуальних, специфічних відхилень, або ще їх можна назвати перверсіями мають свою особливу складну історію, яку запропонували свого

часу саме представники французького психоаналізу і ввели навіть певне складне, але цікаве поняття а саме «нарцистична перверсія»[20], яка не скільки навіть про секс, а скільки про нарцистичну, еротично та садистичну забарвлену насолоду, від вербального знущання та маніпулювання оточуючими особистостями. Першим хто увів цей термін у 1986р. був французький психоаналітик Поль Клод Ракамье[20,252]. Наступною, хто цікаво підхопила цю концепцію була французька психоаналітикиня Марі-Франс Ірігуайєн в роботі «Моральні домагання: збочене насильство у повсякденному житті»[251], яка описує «нарцистичного перверта», або морального переслідувача таким чином: «Моральне переслідування означає ситуацію (сімейну, професійну), у контексті якої Інший *jouisseur* вампіризує пасивну жертву за допомогою хитрих механізмів маніпулятивного домінування. Подібно до гуру, сталкер також використовує контроль, це підступна дія, яка усуває будь-яке критичне чуття і може доходити до захоплення розуму іншого, як у справжньому промиванні мозку. В результаті жертва потрапляє в павутиння, залишається доступною, психологічно пов'язаною під наркозом»[251], що цікаво в цій роботі психоаналітикиня теж робе метафору певно вампіризму у контакті, який ми обговорювали раніше із іншими авторами, і треба прояснити, що французьке слово «*jouisseur*», в перекладі означає приблизно насолоджував, або той хто насолоджується. Є автори, які не дуже погоджувалися із такою концепцією і все таки хотіли розділяти поняття проблеми загострення характерологічних рис (особистісні розлади) та певні сексуальні перверсії, як порушення потягів, таким автором був Жан Бержере, який писав: ««Збочення характеру», мета якого – відмовити іншому в можливості відчувати свої власні інтереси, щоб жити свої власні, від «сексуального збочення»», чия мета це нав'язувати свої сексуальні імпульси та фантазії іншим без їхньої згоди»[6], тобто за Бержером, ці два стани мають різну психодинамічну направленість, при проблемах характеру, вся комунікація спрямована на ігнорування потреб іншого, для задоволення себе, тобто вектор

на самого себе, а у випадку перверсій сексуального характеру, присутнє бажання в комунікації та взаємодії спрямувати свої бажання та потреби на іншого, тобто вектор віж себе на іншого. Насправд питання діагностики і методології залишається відкритим, але важливим є те, що багато авторів вказують на цю цікаву особливість взаємозв'язку цих феноменів, а саме характерологічних порушень та потягів і їхнього зв'язку із маніпулятивним розумінням світу і сприйняття оточуючих, як об'єкти власного впливу та контролю. Для покращення розуміння того, як маніпулятивність пов'язана із характерологічними рисами і перверсійністю я запропоную роботу ізраїльської психоаналітикині та доктора наук Дана Амір (Dana Amir), яка має назву «The Chameleon Language of Perversion»[89], яка вийшла у 2013 році і охоплює історичний екскурс у історію взаємозв'язку перверсивності та комунікації та де вона пропонує власну цікаву концепцію. У цій роботі автор вказує два підходи у розумінні перверсивної структури особистості і її атаки на психічний світ інших людей, а саме на осмисленість та жвавість: «Ця стаття пропонує два розуміння атаки перверсивної структури на осмисленість і жвавість: перше стосується перверсії як мови-хамелеона, яка приймає дискурсивні характеристики іншого, щоб вторгнутися та підкорити його або її. Відповідно до цього розуміння, точне визначення потреб іншого перверсивним суб'єктом не є справжньою ідентифікацією своєї внутрішньої реальності, а радше псевдоідентифікацією, яка спирається на перверсивну здатність переймати дискурсивні риси іншого. Друге розуміння стосується перверсії, як появи з порожньої та герметичної первісної сцени, яка не є уявною сценою між трьома (матір'ю, батьком і дитиною, яка уявляє їх у своїй відсутності), а радше між двома: дитиною і мертвим предметом, який вона або він зачав, щоб народитися»[89]. Для нас важлива в контексті цієї роботи буде саме перша концепція, а саме перша із точки зору, «мови хамелеона»[89], яка полягає на думку автора в імітації, псевдоідентифікації із іншими людьми, завдяки імітації та віддзеркаленні дискурсивних характеристик іншого, які

проявляються у поведінці тілесній та вербальній, тут треба додати, що така ідея прекрасно взаємодіє із концептом «псевдодіалогу»[29], та «дефолт системи мозку»[116], як особливості функціонування нашого мозку із точки зору нарративів та того, що певні особистості бачать людей, як власні предмети впливу. Що важливо автор вказує на те, що вона розглядає в цій роботі не скільки перверсію, як суто сексуальне відхилення, а як базове відхилення у стосунках із світом, такої людини: «На відміну від Dimen, я не буду говорити про збочення в сенсі сексуальних практик. Мене цікавить спотворення стосунків, або особливий лабіринт, утворений збоченими стосунками»[89]. Дана Амір вказує на чотири основні характеристики, «перверсивної» маніпулятивної комунікації: «1. Перверсивний суб'єкт використовує всілякі мовні маневри, щоб ввести себе в підроблену взаємодію з розумом, серцем, мовою та бажаннями іншого. Він робить це за допомогою фальшивої близькості, яка насправді є контролюючим і зазвичай ворожим присвоєнням мови, ідіоми, бажання та почуття іншого існування . Це потребує особливої, подібної до хамелеонів здатності симулювати іншого та проникати в його або її шкіру. Ця здатність, подібна до хамелеона, є руйнівною загалом і особливо щодо справжніх можливостей взаємообміну між двома обмеженими, але взаємопов'язаними особами»[89]Тобто тут вказується, що перверсивний тип комунікації характерне тип, що відбувається використання різноманітних ігр та технік, які не покращують комунікацію, а навпаки роблять її складнішою та оманливою для суб'єкта на яку вона спрямована, доречі це нагадує те, що описував Шейнов В.П.[29]. Наступною характеристикою є :«2. Хамелеоноподібна модель відносин часто є компенсацією раннього досвіду непроникності первинного об'єкта. Ця непроникність змушує перверсивного суб'єкта знову і знову повторювати сцену примусового проникнення з неоднозначним результатом порожнього, безглузлого завоювання»[89]. Тут власне ми вже повертаємося до Кохута, та того, що деякі суб'єкти не можуть проникнути інтегрувати важливі батьківські об'єкти, і на думку Діани Амір,

такак людина вчиться захопити, з імітувати, нав'язати контакт із важливи для неї об'єктами, які є проекцією власних батьків, або їх відсутності не інтегрованості. Третя характеристика є : «3. Навіть якщо йому вдається проникнути в іншого й проникнути в нього, перверсивний суб'єкт відчуває, що інший насправді не живий. Цей досвід знову і знову підтверджує фантазію перверсивного суб'єкта про себе як про джерело смерті»[89] Тут йдеться мова про, те що «неживі» батьки не були інтегрованими в дитинстві такою людиною і не наповнили життєвою енергією, тепер такий суб'єкт сприймає все як «мертві» об'єкти впливу. І остання риса: «4. Якщо припустити, що найбільш загрозливим досвідом для перверсивного суб'єкта є відокремленість і втрата контролю над іншим, збочення є подвійним захисним механізмом, який є як нападом на унікальність та індивідуальність (як себе, так і інших), а також маніакальним станом. захист від відчуття знищення, яке створює цей напад»[89]. Тобто, якщо простими словами то сама маніпуляція існує для того, щоб контролювати, не давати людині проявлятися живою, різноманітною, у свою чергу це вказує на не прийняття та страх різноманіття, життя . Більше ми цю концепцію не будемо розглядати, хоча вона сто відсотків вимагає глибинного аналізу ,але я використав її в цій роботі, для того, щоб показати на те, що маніпулятивність ,контроль, який присутній у представників «темної тріади» може бути чимось, що об'єднується під терміном « перверсивність» , перверсивність, як певна форма буття та соціальних взаємовідносин із світом, яка часто проявляється у цих трьох типів особистості, у когось більше у когось менше, це залежить від спектру та інтенсивності прояву цих характеристик в особистості людини .

Якщо робити підсумок цього розділу то треба вказати, що ми встановили цікаву особливість ,яка об'єднує представників «темної тріади», а саме наявність «псевдодіалогу» та схильності бачити людей, як об'єкти комунікативного впливу, що призводить до того, що навколишні люди відчувають себе використаними та емоційно виснаженими. Також ми

побачили, що як мінімум для двох із цих типів «нарцистичного» та «психопатичного» характерна сексуалізація комунікації, але у хижацьких формах і схильність використовувати секс, як важель свого маніпулятивного впливу. Також ми зробили припущення, що для всіх трьох типів, можливо характерна наявність «перверсивного» стилю комунікації, який зумовлений глибинними проблемами та порушеннями у інтеграції власних внутрішніх «батьківських об'єктів», що призводить в подальшому до формування сприйняття, навколишнього світу, як не живого та такого, що повнен перебувати під контролем суб'єкта, що здійснює маніпулятивний вплив на іншого.

1.7. Прикладні аспекти «темної тріади»

В цьому розділі ми коротко розглянемо сучасні дослідження та роботи пов'язані із «темною тріадою» і для цього ми оберемо три сфери існування особистості: 1. Корпоративна сфера – корпоративна поведінка. 2. «Темна тріада» та кіберпростір.

Першим ми розглянемо власне корпоративне життя та його зв'язок із «темною тріадою» і для цього я візьму роботу, корпоративного та медіа психолога, Олівера Джеймса, а саме «Мистецтво офісних інтриг. Як побудувати успішну кар'єру у світі брехні, підстав і брудної гри»[186]. У цій роботі він розглядає, як представники «темної тріади» використовують людей для досягання власних цілей в межах корпоративної конкуренції, в цій роботі Джеймс дає поради, як впоратися та адаптуватися до такого життя людині, яка не має такого сильного прояву цих особистісних рис. Джеймс вказує, що представникам «темної тріади» найкраще підходять місця роботи які мають певні елементи хаосу і де складно зробити певні критерії оцінювання результату і саме там вони здатні здійснювати саморекламу і виділятися на фоні інших: «Поле діяльності, в якому майже неможливо об'єктивно визначити

індивідуальний внесок, стає для людей тріадичного типу родючим ґрунтом. Так само комфортно почуваються подібні типажі в умовах високої конкуренції та нестабільності, де вміння вибудовувати стосунки з начальством є ключовим, оскільки саме люди тріадичного типу придумали науку обробки начальства. Макіавелліст успішно маніпулює думкою боса; психопат досить холодний і жорстокий, щоб відтіснити інших, не мучившись докорами совісті; нарцис переконає себе у своїй величі, залишивши оточуючих «за кадром». Вміле використання та маскування найнепривабливіших сторін своїх дій за допомогою офісних інтриг робить людину тріадичного типу непереможною»[186]. Олівер Джейс вказує спільні риси, які притаманні «темній тріаді» в корпоративній культурі:

«1. Персона схильна використовувати оточуючих для просування власних інтересів.

2. Використовує брехню та брудні прийоми для просування.

3. Використовує стратегію підлизування для досягнення своїх цілей.

4. Маніпулює оточуючими задля досягнення особистих цілей.

5. Не відчуває почуття провини чи жалю через непристойні вчинки.

6. Не зазнає переживань щодо етичності вчинків.

7. Не відчуває співчуття та переживання у тому, що дії можуть комусь нашкодити.

8. Песимістично оцінює оточуючих, бачачи скрізь не найпристойніші мотиви та егоїзм.

9. Зазнає потреби у постійному захопленні.

10. Має потребу бути у центрі уваги.

11. Намагається досягти становища в суспільстві і підкреслити свою значимість.

12. Приймає як належне те, що оточуючі докладають додаткових зусиль, надаючи допомогу»[186]. Також Олівер Джеймс вказує на дійсно цікаву особливість таких людей, на їхнє комбінування взаємопротилежних рис:

«Оскільки здатність контролювати оточуючих та прораховувати розвиток ситуації є обов'язковою для експлуаторського типу поведінки, особи тріадичного типу є дивним поєднанням імпульсивності та холодного розрахунку. Додавання в це поєднання нарцисизму призводить до непомірного зростання впевненості в собі, що може, звичайно, позитивно вплинути на оточуючих, принаймні на тих, хто не надто тісно взаємодіє з тріадійною особистістю і не знає, що демонстрована впевненість не більше ніж показуха. Досягнення успіху при експлуатації оточуючих дозволяє розвивати навички прогнозування розвитку подій»[186]. Тобто такі люди мають специфічну форму навчання, вони не навчаються, якись діяльності, вони все своє життя навчаються експлуатувати та впливати на інших людей, щоб вони могли зробити за них їх роботу. Наприклад така особливість підтверджується у нашому українському дослідженні, а саме дослідженні Власової Олени Іванівни «Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей»[3], в якому вказується: «Отримані закономірності розвитку емоційного потенціалу студентів засвідчують різні типи його становлення: а) у випадку егоцентричної орієнтації студенти є несамотійними та активними у пошуку допомоги в навчанні з боку інших; за таких умов вони демонструють зростання внутрішньоособистісного потенціалу емоційного інтелекту за рахунок домінування в ньому емпатичної властивості і гарну орієнтацію в системних характеристиках емоційних проявів інших людей»[3] тобто студенти, які мають певну егоцентричну особистість, вчать компенсувати власні проблеми та не впевненість через розвиток емпатійних здібностей, які дозволяють їм легко знаходити допомогу у інших, а якщо простіше казати, вони вчать використовувати інших для досягання власної цілі. Для того, щоб не повторюватися ми вкажемо цікаві особливості, які виявив Олівер Джеймс і на, які інші не так сильно робили акцент, а саме на тому, що багато представників «темної тріади» мають комплекс «самозванця»:

«У спілкуванні з тріадичними колегами необхідно враховувати ще один важливий чинник – вони схильні вважати себе самозванцями. Слід зазначити,

що певною мірою вдавання властиве людям з різними типами особистостей, а не лише представникам «Темної Тріади»[186]. Далі Олівер Джеймс розвиває цю думку в дуже цікавому напрямку: «Відсутність самосвідомості - особистість удавальника являє собою сплав почуттів, ідей, виразів і манер інших людей. Найчастіше притворщик може чудово пародувати інших, схоплюючи особливості вимови та жести, а іноді видаючи їх за власні. Він чудово адаптується, збирає розумні думки і фрази оточення, перетворюючи їх на сітку, що маскує нестачу власних»[186]. Повертучись до попередньої інформації, а саме до питання «The Chameleon Language of Perversion»[89], в якому Дана Амір вказує, що певні типи особистості просто імітують дискурси інших особистостей і таким чином намагаються зблизитися із «жертвою» і поглинути її у власному контролі. У прикладі Джеймса ми бачимо щось схоже, таке саме поглинання «особистостей» інших, із власними проблемами ідентифікації. «притворщик буде демонструвати різючі вербальні навички: швидкість і складність його мови просто вразить вас наповал. Це може бути словесний потік, прикрашений вишуканими каламбурами та блискучими метафорами, порівняннями та аналогіями; або ж мудрі настанови, повні афоризмів та парадоксів; або, залежно від ситуації, в якій ви знаходитесь, легка балаканина, повна загадок і прихованих обіцянок. На його думку, мова є реальністю» [186]. Що насправді є цікавим, тому що це знову нас повертає до «The Chameleon Language of Perversion»[89], в якому описується що така особистість ніби реально нападає на реальність іншого намагається його психологічно підкорити, нав'язати йому свій наворотив згідного якого «жертва» повинна жити. Ну і останнє, що Олівер Джеймс вказує «Він має унікальне, майже телепатичне, чуття щодо ваших думок і почуттів – незалежно від їхньої глибини, вловлюючи їх за секунду до того, як ви їх сформулювали. Проте більшу частину часу він напрочуд глухий до ваших емоційних потреб і вкрай нечутливий... він має загострене відчуття реальності, коли грає, але відчуває себе відірваним від життя, позбавленим удачі і радості, коли гра закінчується.

Він може відчувати свої справжні (визначені зовнішніми чинниками) соціальні ролі успішного письменника, підприємця, банкіра, чоловіка як сфальсифіковане, приховуючи чи відмовляючись від своїх справжніх досягнень» [186].

Тепер давайте перейдемо до наступної частини, а саме «темна тріада» та кіберпростір, а саме кібербулінг. У сучасній роботі (2021р.) австрійських психологів «Взаємозв'язок особистісних рис темної тріади з кіберзалякуванням, емпатією та емоційним інтелектом: підхід до моделювання за допомогою структурних рівнянь»[209]. Досліджувався взаємозв'язок між «темною тріадою», емоційним інтелектом, емпатією та схильністю до кібербулінгу, було отримано такі результати: «Результати свідчать про те, що риси темної тріади пов'язані з більшою кількістю кіберзалякувань, як повідомляють самопитування. Однак тільки емоційний інтелект, але не емпатія, здавалося, відіграє посередницьку роль для цих асоціацій. Крім того, з'явилися деякі відмінності між чоловіками та жінками щодо асоціацій грандіозного та вразливого нарцисизму з кіберзалякуванням. Загалом наші результати свідчать про те, що високий емоційний інтелект асоціюється з меншою кількістю кіберзалякування та не використовується як засіб заподіяння шкоди іншим (пор. Sutton та ін., 2001; Vaughman та ін., 2012; Nagler та ін., 2014; Vonk та ін., 2015; Девіс і Ніколс, 2016)[223,49,177,237,91]. Навпаки, темні риси особистості в основному асоціювалися з низьким емоційним інтелектом. Щодо грандіозного нарцисизму, який асоціювався з високим емоційним інтелектом, виявилось навіть буферний вплив емоційного інтелекту на кіберзалякування. Наші результати також показують, що кібербулінг зменшується з віком, що відповідає попереднім висновкам (Ionut-Dorin, 2017)[125]»[209]. Наступне на що вказують дослідники це взаємозв'язок психопатії та кібербулінгу: «Вторинна психопатія, але також і первинна психопатія, була пов'язана з більшою кількістю кіберзалякування серед чоловіків і жінок, таким чином підтверджуючи попередні результати. Що стосується вторинної психопатії,

наші висновки збігаються з Vaughman et al. (2012)[49], який вказав, що психопатія передбачає агресивну поведінку, а також Гудбой і Мартін (2015)[113], які виявили, що психопатія є єдиним значущим провісником візуального та текстового кіберзалякування. Особи з високим рівнем вторинної психопатії були описані як дуже антисоціальні та імпульсивні (Karpman, 1941; Beshara та ін., 2000)[133,50], тоді як кібер-хулігани – як особи з проблемами поведінки (Aboajaoude та ін., 2015)[33]. З іншого боку, особи з високим рівнем первинної психопатії виявляються більш пристосованими та стратегічними, ніж вторинні психопати (Gao and Raine, 2010)[107] і мають тенденцію використовувати більше непрямой агресії (Vaillancourt та Sunderani, 2011)[230]. Таким чином, асоціації первинної та вторинної психопатії в цьому дослідженні підкреслюють, що кібербулінг може бути або імпульсивною, або стратегічною формою агресії, залежно від профілю злочинця. Це слід розглянути в майбутніх дослідженнях. У цьому дослідженні лише первинна, але не вторинна психопатія була пов'язана з емоційним інтелектом. Однак цей зв'язок став значущим лише в моделі структурного рівняння і не був особливо сильним. Jauk та ін. (2016)[209] виявили негативний зв'язок між психопатією та емоційним інтелектом. Однак Алі та ін. (2009)[37] і Szabó і Bereczkei (2017)[224], не спостерігали зв'язку з первинною психопатією. Ці відмінності між нашими результатами та попередніми результатами можуть бути пов'язані з різними шкалами, які використовуються для вимірювання психопатії (Copestake та ін., 2013; Мегіас та ін., 2018)[83,166]. Також автори вказують на взаємозв'язок двох видів нарциссизму, а саме «грандіозного» та «вразливого» та їх зв'язку із кібербулінгом: «Крім того, наші результати свідчать про те, що вразливий нарцисизм також пов'язаний із поведінкою кіберзалякування, особливо серед чоловіків, для яких також був очевидний прямий шлях вразливого нарцисизму до поведінки кіберзалякування. Це узгоджується з висновками, які підкреслюють зв'язок між вразливим нарцисизмом і ворожістю (Hyatt et al., 2018)[122] і з більш прихованими та непрямими способами агресії (Okada,

2010)[185]. Негативний зв'язок між вразливим нарцисизмом та емоційним інтелектом у поточному дослідженні відповідає висновкам Zajenkowski et al. (2018)[209], який стверджував, що вразливі нарциси можуть бути менш позитивно упередженими, ніж грандіозні нарциси, і можуть оцінювати свої здібності емоційного інтелекту як низькі. Роль вразливого нарцисизму для антисоціальної та агресивної поведінки потребує більш детального вивчення, і, як запропоновано в цьому дослідженні, у цьому контексті також необхідно вивчити можливі статеві відмінності. Позитивний зв'язок між грандіозним нарцисизмом і емоційним інтелектом підтверджується Рогошем і Чіккетті (2004)[203] і Вонк та ін. (2015)[237]. Проте наші дані свідчать про те, що цей зв'язок також може пом'якшити інші негативні наслідки нарцисизму, коли мова заходить про кіберзалякування. Емоційний інтелект може забезпечити певний буферний ефект саме для грандіозного нарцисизму. Це нове відкриття, яке має бути розглянуте в майбутніх дослідженнях. Однак є також докази того, що люди з високим рівнем грандіозного нарцисизму переоцінюють свої емоційні здібності (Jauk та ін., 2016; Zajenkowski та ін., 2018)[209]. Отже, у майбутніх дослідженнях може знадобитися не лише досліджувати емоційний інтелект як рису характеру, але й емоційний інтелект здібностей, який може забезпечити точніший аналіз фактичних компетенцій людей»[209]. І останнє, що ми розглянемо це взаємозв'язок макіавеллізму : «Всупереч деяким попереднім висновкам (Goodboy and Martin, 2015)[113], макіавеллізм був як прямо, так і опосередковано пов'язаний із кіберзалякуванням. Тим не менш, раніше повідомлялося, що макіавеллізм однозначно передбачає залякування як зовні (van Geel et al., 2017)[232], так і всередині кіберпростору (Kircaburun et al., 2018)[143] і негативно асоціюється з емоційним інтелектом (Ali et al., 2009; Petrides та ін., 2011; Czibor та ін., 2017)[37,193,87]. Психопатія може пояснити бездушність і маніпуляції, які також присутні в макіавеллізмі та нарцисизмі (Jones and Figueredo, 2013; Bertl et al., 2017)[131,54]. Отже, знову ж таки, відмінності між попередніми результатами та поточними висновками можуть

бути пов'язані з різними використовуваними шкалами та тим, чи показують вони перекриття вмісту предмета з пов'язаними ознаками чи ні. MACH*, який ми використовуємо, має кращу дискримінаційну валідність, ніж MACH-IV, з якого він був отриманий (Rauthmann, 2013)[197]»[209].

Як висновок можна сказати, що прикладні дослідження та книги вказують нам на ті самі речі, які ми обговорювали на протязі цього всього першого розділу.

Розділ 2. Характеристика вибірки досліджуваних та методик, що використовувалися у дослідженні

2.1. Характеристика вибірки досліджуваних

Вибірка складається із студентів четвертого курсу освітньо – професійної програми «практична психологія» та студентів четвертого курсу освітньо-професійної програми «політологія». Вибірка була обрана з метою дослідження «темних» характеристик особистості, а саме: «темної тріади»: макіавеллізму, нарцисизму та психопатії, у студентів психологів та політологів, так як обоє цих груп отримують професії пов’язані із взаємодією із людьми і саме в цьому контексті дуже часто проявляються «темні» риси: маніпулятивність, не емпатійність, ворожість, агресивність, схильність сприймати людей, як об’єкти власного впливу і ресурсу завдяки якому здійснюється досягання цілі. Ці дві вибірки були вибрані також із врахуванням специфіки відмінностей між двома освітніми програмами та тими формами навчання, які присутні в цих професіях «людина – людина», а саме психологічна освіта припускає краще розуміння власного внутрішнього світу та світу іншого з метою подальшого впливу на нього, для можливих наприклад лікувальних та допоміжних впливів, тобто така концепція виходить із наявного стереотипу, що психологи повинні допомогати людині у вирішенні її внутрішніх психологічних проблем. У той час, як політологи, повинні також розумітися у комунікації та психології людини, але це не означає, що вони повинні надавати психологічну допомогу іншим і це не означає, що така людина не повинна розумітися у власних емоціях та емоціях інших людей. Також треба вказати, що вибірка була обрана таким чином, щоб представники двох професійних програм, мали однаковий приблизно вік, так як характеристики тієї ж самої «Темної тріади», можуть змінюватися під час особистісного зростання особистості та вікових змін, може змінюватися інтенсивність прояву цих характеристик на різних вікових етапах, тому важливо, щоб представники обох груп мали однаковий вік, що дозволить

прибрати елемент відмінності, який визначений віковими відмінностями та змінами. Також вибірка була обрана таким чином, що обидві групи є наприкінці свого навчального, «бакалаврського» процесу, тобто для того, щоб подивитися, як тривале перебування в межах одного професійно – навчального середовища, здатно вплинути на силу прояву «темних» рис особистості і їх вираженість та сформованість.

Дослідження було проведено в режимі онлайн, що було зумовлено наявними обмеженнями пов'язаними із військовим станом та особливостями функціонування навчального процесу, в залежності від енергопостачання та наявності повітряних тривог, тобто умов, що впливають на життєдіяльність та безпеку особистості. Учасники дослідження проходили чотири основні методики онлайн. До складу групи 1 було включено 24 студента, з яких 4 хлопці та 20 дівчат, що навчаються на ОПП «Практична психологія». До складу групи 2 було включено 6 студентів, з яких 3 хлопця та 3 дівчини, що навчаються на ОПП «Політологія».

Вибірка була однорідною: складалася із людей однакової вікової категорії, переважну більшість досліджуваних склали представники однієї статі, усі учасники дослідження були на четвертому курсі, на завершальному етапі отримання професійної, не закінченої вищої освіти.

2.2. Характеристика методик дослідження

Методика Плутчика визначення механізмів захисту. Тест для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте). Методика Індекс життєвого стилю ІЖС (Life Style Index, LSI), методика дослідження «Макіавеллізму особистості» (Р.Крісті, Ф.Гейс) адаптована (Знаковим В.В), короткий опитувальник «Темної Тріади» (SD3) (в адаптації М.С.Егорової, М.А.Ситнікової, О.В.Паршикової), та методика Діагностика ворожості (за шкалою Кука-Медлей).

1. Методика Плутчика визначення механізмів захисту. Тест для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте). Методика Індекс життєвого стилю ІЖС (Life Style Index, LSI).

«Тест для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте). Опитувальник Плутчика Келлермана Конте був розроблений Р.Плутчиком в співавторстві з Г.Келлерманом і Х.Р.Контом в 1979 році. Тест використовується для діагностики різних механізмів психологічного захисту. Механізми психологічного захисту розвиваються в дитинстві для стримування, регулювання певної емоції; все захисту в своїй основі мають механізм придушення, який спочатку виник для того, щоб перемогти почуття страху. Передбачається, що існує вісім базисних захистів, які тісно пов'язані з вісьмома базисними емоціями психоеволюційної теорії. Існування захистів дозволяє опосередковано виміряти рівні внутрішньоособистісних конфліктів, тобто дезадаптовані люди повинні використовувати захисту в більшій мірі, ніж адаптовані особистості. Захисні механізми намагаються звести до мінімального негативні, що травмують особистість переживання. Ці переживання в основному пов'язані з внутрішніми або зовнішніми конфліктами, станами тривоги чи дискомфорту. Механізми захисту допомагають нам зберегти стабільність своєї самооцінки, уявлень про себе і про світу. Так само вони можуть виступати в ролі буферів, намагаючись не допустити дуже близько до нашої свідомості надто сильні розчарування і загрози, які приносить нам життя. У тих випадках, коли ми не можемо впоратися з тривогою або страхом, захисні механізми спотворюють реальну дійсність з метою збереження нашого психологічного здоров'я і нас самих як особистість.

Інструкція. Уважно прочитайте наведені нижче твердження, що описують почуття, поведінку і реакції людей в певних життєвих ситуаціях, і якщо вони мають до Вас відношення, то відзначте відповідні номери знаком.

Ключ до методики Роберта Плутчика. Обробка результатів тесту Плутчика Келлермана Конте. Вісім механізмів психологічного захисту

особистості формують вісім окремих шкал, чисельні значення яких виводяться з числа позитивних відповідей на певні, зазначені вище твердження, розділені на число тверджень в кожній шкалі. Напруженість кожної психологічного захисту підраховується за формулою $n / N \times 100\%$, де n число позитивних відповідей по шкалі цього захисту, N число всіх тверджень, які стосуються цієї шкалою. Тоді загальна напруженість всіх захистів (ЗНЗ) підраховується за формулою $n / 92 \times 100\%$, де n сума всіх позитивних відповідей за опитувальником.

Норма значень тесту Плутчика.

За даними В.Г. Каменської (1999), нормативні значення цієї величини для міського населення Росії рівні %. ЗНЗ, що перевищує 50-відсотковий рубіж, відображає реально існуючі, але невирішені зовнішні і внутрішні конфлікти.

Назви захистів	Номери тверджень	n
1	Витіснення 6, 11, 31, 34, 36, 41, 55, 73, 77, 92	10
2	Регресія 2, 5, 9, 13, 27, 32, 35, 40, 50, 54, 62, 64, 68, 70, 72, 75, 84	17
3	Заміщення 8, 10, 19, 21, 25, 37, 49, 58, 76,	10
4	Заперечення 1, 20, 23, 26, 39, 42, 44, 46, 47, 63, 90	11
5	Проекція 12, 22, 28, 29, 45, 59, 67, 71, 78, 79, 82, 88	12
6	Компенсація 3, 15, 16, 18, 24, 33, 52, 57, 83, 85	10
7	Гіперкомпенсація 17, 53, 61, 65, 66, 69, 74, 80, 81, 86	10
8	Раціоналізація 4, 7, 14, 30, 38, 43, 48, 51, 56, 60, 87, 91	12

Витіснення. З.Фрейд вважав цей механізм (його аналогом є придушення) головним способом захисту інфантильного «Я», нездатного опиратися спокусі. Іншими словами, витіснення механізм захисту, за допомогою якого неприйнятні для особистості імпульси: бажання, думки, почуття, що

викликають тривогу, стають несвідомими. На думку більшості дослідників, цей механізм лежить в основі дії і інших захисних механізмів особистості.

Витіснення -(пригнічені) імпульси, не знаходячи дозволу у поведінці, проте зберігають свої емоційні і психовегетативні компоненти. Наприклад, типова ситуація, коли змістовна сторона психотравмивної ситуації не усвідомлюється, і людина витісняє сам факт якогось поганого вчинку, але інтрапсихічний конфлікт зберігається, а викликане ним емоційне напруження суб'єктивно сприймається як зовні невмотивована тривога. Саме тому витіснення потягу може проявлятися в невротичних і психофізіологічних симптомах. Як показують дослідження і клінічний досвід, найбільш часто витісняються багато властивостей, особистісні якості і вчинки, які не роблять особистість привабливою у власних очах себе і в очах інших, наприклад, заздрісність, недоброчливість, невдячність і т. п. Слід підкреслити, що психотравмивні обставини або небажана інформація дійсно витісняються зі свідомості людини, хоча зовні це може виглядати як активна протидія спогадам і самоаналізу. В опитувальнику в цю шкалу автори включили і питання, які стосуються менш відомому механізму психологічного захисту ізоляції.

При ізоляції психотравмивний і емоційно підкріплений досвід індивіда може бути усвідомлений, але на когнітивному рівні, ізолювано від афекту тривоги.

Регресія. У класичних уявленнях регресія розглядається як механізм психологічного захисту, за допомогою якого особистість в своїх поведінкових реакціях прагне уникнути тривоги шляхом переходу на більш ранні стадії розвитку лібідо. При цій формі захисної реакції особистість, піддається дії фруструючих факторів, замінює собою рішення суб'єктивно більш складних завдань на відносно більш прості і доступні в сформованих ситуаціях. Використання більш простих і звичних поведінкових стереотипів суттєво збіднює загальний (потенційно можливий) арсенал переважання конфліктних ситуацій. До цього механізму відноситься і згадуваний в літературі захист за типом «реалізація в дії», при якій неусвідомлювані бажання або конфлікти

прямо виражаються в діях, що перешкоджають їх усвідомленням. Імпульсивність і слабкість емоційно-вольового контролю, властива психопатичним особистостям, визначаються актуалізацією саме цього механізму захисту на загальному тлі зміни мотивацій та потреб в бік їх більшої спрощеності і доступності.

Компенсація. Цей механізм психологічного захисту нерідко об'єднують з ідентифікацією. Він проявляється в спробах знайти відповідну заміну реальної чи уявної нестачі, дефекту нестерпного почуття іншим якістю, найчастіше за допомогою фантазування або привласнення собі властивостей, переваг, цінностей, поведінкових характеристик іншої особистості. Часто це відбувається при необхідності уникнути конфлікту з цією особистістю і для підвищення почуття самодостатності. При цьому запозичені цінності, установки або думки приймаються без аналізу і переструктурування і тому не стають частиною самої особистості. Ряд авторів обгрунтовано вважають, що компенсацію можна розглядати як одну з форм захисту від комплексу неповноцінності, наприклад, у підлітків з асоціальною поведінкою, з агресивними і злочинними діями, спрямованими проти особистості. Ймовірно, тут мова йде про гіперкомпенсації або близькою за змістом регресії із загальною незрілістю. Іншим проявом компенсаторних захисних механізмів може бути ситуація подолання фруструючих обставин або надзадоволення в інших сферах. наприклад, фізично слабка або боязка людина, нездатна відповісти на загрозу розправи, знаходить задоволення в приниженні кривдника за допомогою витонченого розуму чи хитрості.

Люди, для яких компенсація є найбільш характерним типом психологічного захисту, часто виявляються мрійниками, які шукають ідеали у різних сферах життєдіяльності.

Проекція. В основі проекції лежить процес, за допомогою якого неусвідомлювані і неприйнятні для особистості почуття і думки локалізуються зовні, приписується іншим людям і таким чином стають ніби вторинними.

Негативний, соціально мало схвалений відтінок випробовуваних почуттів і властивостей, наприклад, агресивність нерідко приписується оточуючим, щоб виправдати свою власну агресивність або недоброзичливість, яка проявляється як би в захисних цілях. Добре відомі приклади святенництва, коли людина постійно приписує іншим власні аморальні прагнення. Рідше зустрічається інший вид проекції, при якому значущим особам (частіше з мікросоціального оточення) приписуються позитивні, соціально схвалювані почуття, думки або дії, які здатні підняти. Наприклад, учитель, який не проявив особливих здібностей в професійній діяльності, схильний наділяти улюбленого учня талантом саме в цій області, неусвідомлено прославляючи тим самим і себе («переможцю учню від переможеного вчителя»).

Заміщення. Поширена форма психологічного захисту, яка в літературі нерідко позначається поняттям «зсув». Дія цього захисного механізму проявляється в розрядці пригнічених емоцій (як правило, ворожості, гніву), які направляються на об'єкти, що становлять меншу небезпеку або більш доступні, ніж ті, що викликали негативні емоції і почуття. Наприклад, відкритий прояв ненависті до людини, яка може викликати небажаний конфлікт з нею, переноситься на іншу, більш доступну і безпечну. У більшості випадків заміщення знімає емоційне напруження, що виникло під впливом фруструючої ситуації, але не призводить до полегшення або досягнення поставленої мети. У цій ситуації суб'єкт може здійснювати несподівані, часом безглузді дії, які дозволяють внутрішнє напруження.

Інтелектуалізація. Цей захисний механізм часто позначають поняттям «раціоналізація». Автори методики об'єднали ці два поняття, хоча їх сутнісне значення дещо відрізняється. Так, дія інтелектуалізації проявляється в заснованому на фактах надмірно «розумовому» способі подолання конфліктної або фруструючої ситуації без переживань. Іншими словами, особистість присікає переживання, викликані неприємною або суб'єктивно неприйнятною ситуацією за допомогою логічних установок і маніпуляцій навіть при наявності

переконливих доказів на користь протилежного. Відмінність інтелектуалізації від раціоналізації, на думку Ф.Е.Василюк, полягає в тому, що вона, по суті, являє собою «відхід зі світу імпульсів і афектів в світ слів і абстракцій».

При раціоналізації особистість створює логічні (псевдорозумні), але слухні обґрунтування своєї або чужої поведінки, дій або переживань, викликаних причинами, які вона (особа) не може визнати через загрозу втрати самоповаги. При цьому способі захисту нерідко спостерігаються очевидні спроби знизити цінність недосяжного для особистості досвіду. Так, опинившись в ситуації конфлікту, людина захищає себе від його негативної дії шляхом зниження значущості для себе та інших причин, що викликали цей конфлікт або психотравмівну ситуацію.

У шкалу інтелектуалізації раціоналізації була включена і сублімація як механізм психологічного захисту, при якому витіснені бажання і почуття гіпертрофовано компенсуються іншими, відповідними вищим соціальним цінностям, які сповідує особистість.

Реактивні утворення. Цей вид психологічного захисту нерідко ототожнюють з гіперкомпенсацією. Особистість запобігає виразу неприємних або неприйнятних для неї думок, почуттів або вчинків шляхом перебільшеного розвитку протилежних прагнень. Іншими словами, відбувається як би трансформація внутрішніх імпульсів, що суб'єктивно розуміються, в їх протилежність. Наприклад, жалість або дбайливість можуть розглядатися як реактивні утворення по відношенню до несвідомої черствості, жорстокості або емоційної байдужості.

Ізоляція - це відділення психотравмівної ситуації від пов'язаних з нею душевних переживань. Заміна ситуації відбувається як би неусвідомлено, принаймні не зв'язується з власними переживаннями. Все відбувається ніби з кимось іншим. Ізоляція ситуації від власного «Его» особливо яскраво проявляється у дітей. Взяти ляльку або іграшкову тваринку, дитина в грі

може дозволити їй робити і говорити все, що їй самій забороняється: бути безрозсудною, саркастичною, жорстокою, лаятися, висміювати інших тощо.

Сублімація - це найбільш поширений захисний механізм, коли ми, намагаючись забути про подію (переживання), що травмує, перемикаємося на різні види діяльності, прийнятні для нас і суспільства. Різновидом сублімації може бути спорт, інтелектуальна праця, творчість.

Інтроекція - це процес, в результаті якого те, що йде ззовні, помилково сприймається як внутрішнє»[27].

2. Діагностика ворожості(за шкалою Кука-Медлей)

«Інструкція. Уважно прочитайте (вислухайте) судження опитувальника. Варіанти відповідей на всі судження дані на спеціальному бланку. Якщо ви вважаєте, що судження

правильне й відповідає вашій уяві про себе й інших людей, то в шкалі відповідей навпроти номера судження позначте ступінь вашої згоди з ним, використовуючи шкалу:

6 – зазвичай 3 – випадково

5 – часто 2 – рідко

4 – інколи 1 – ніколи

Опрацювання та інтерпретація результатів. Ключ

Шкала цинізму: 1 2 3 4 6 7 9 10 11 12 19 20 22

Шкала агресивності: 5 14 15 16 21 23 24 26 27

Шкала ворожості: 8 13 17 18 25

Інтерпретація результатів для шкали цинізму;

65 балів і більше – високий показник;

40–45 балів – середній показник з тенденцією до високого;

25–40 балів – середній показник з тенденцією до низького;

25 балів і менше – низький показник.

Інтерпретація результатів для шкали агресивності:

45 балів і більше – високий показник;

30–45 балів – середній показник з тенденцією до високого;

15–30 балів – середній показник з тенденцією до низького;

15 балів і менше – низький показник.

Інтерпретація результатів для шкали ворожості:

25 балів і більше – високий показник;

18–25 балів – середній показник з тенденцією до високого;

10–18 балів – середній показник з тенденцією до низького;

10 балів і менше – низький показник.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ:

Середній з тенденцією до високого рівня поблажливе ставлення до морально-етичних цінностей суспільства. Недовіра до здібності деяких людей здійснювати високоморальні та альтруїстичні вчинки. Сумніви в досить високому рівні їхньої компетентності у професійній або будь-яких інших сферах їхньої діяльності. Дещо підвищена схильність пояснювати причини поведінки оточуючих наявністю у них переважно негативних рис характеру чи корисливих намірів.

Високий рівень схильності до агресивного усунення та руйнування перешкод, подолання того, що протидіє особистості. Зазначена особливість може виявлятися в активному загостренні конфліктних ситуацій, гнівних реакціях, погроз або прагненням до застосування фізичної сили.

середній з тенденцією до низького рівня схильності відчувати негативні емоції щодо інших людей. Помірковано виражена тенденція до виникнення почуття розчарування в комусь із оточуючих, дратівливості, ворожості, прагненню давати негативні оцінки їх особистісним якостям»[18].

3.Методика дослідження «Шкала Макіавеллізму особистості»(Р.Крісті,Ф.Гейс) адаптована (Знаковим В.В)

«Методика була розроблена американськими психологами Крісті І Гейс у 1970 році.

Адаптація для вітчизняних досліджень була здійснена у 2000 році В.В.Знаковим.

Вона була створена для визначення рівня прояву макіавеллізму у особистості. Під макіавеллізмом мається на увазі схильність людини маніпулювати іншими, у міжособистісній взаємодії. Макіавеллізм, в цілому, визначає не віру суб'єкта, у те, що людям можна довіряти, що вони альтруїстичні, незалежні та володіють сильною волею. Також можна додати, що ця методика дуже схожа на методику діагностики маніпулятивного відношення (Т.Банта). Але вона все ж таки має відмінності, через те, що вона перша та те, як вона робить акцент на питання, що використовують у методиці. Ця особливість була помічена вітчизняним психологом Знаковим В.В. Який вказав, що макіавеллізм може не дорівнювати маніпулятивності і це просто два типи особистостей. Якщо вказувати на відмінність то в методиці «Шкала макіавеллізму особистості» визначається більше світогляд особистості і її не довіру до світу, що може зумовлювати бажання маніпулювати, щоб захистити себе. У випадку маніпулятивної шкали (Т.Банта) акцент робиться на технічному аспекті схильності маніпулювати.

Рівні прояву макіавеллізму:

1. 60 балів та нижче – низький макіавеллізм.
2. від 60 до 100 балів – середній рівень.
3. від 100 до 140 – високий рівень макіавеллізму.

У відсотковому співвідношенні:

1. 0 % -20% низький тестовий показник.
2. 21%-40% занижений тестовий показник.
3. 41%- 60% середній тестовий показник.
4. 61%-80% підвищений тестовий показник.
4. 81%-100% високий тестовий показник»[7].

4. Короткий опитувальник «Темної Тріади»(SD3)(в адаптації М.С.Егорової, М.А.Ситнікової, О.В.Паршикової).

«Методика була створена у 2013 році, автори американські психологи: Делрой Полхус, Кевін Вілямс. Адаптували методику, у 2015 році, М.С.Егорова, М.А.Ситнікова, О.В.Паршикова.

Методика була створена для визначення рівня прояву макіавеллізму, психопатії та нарцисизму та встановлення взаємозв'язку між ними. Це бажання встановити кореляції між цими типами особистості, була зумовлена тим, що всі ці три типи, мають декілька спільних рис із: схильність до маніпуляції, відсутність емпатії, схильність до протиправної поведінки.

З точки зору авторів ці типи визначаються такими характеристиками:

1. Нарцисизм – характеризується грандіозністю, гордістю, самозакоханістю і відсутністю емпатії.

2. Макіавеллізм – включає в себе маніпуляцію, експлуатацію інших, цинічна зневага моралі, зосередженість на власних інтересах та брехливість.

3. Психопатія – асоціальна, антисоціальна поведінка, імпульсивність, егоїзм, безсердечність та жорстокість.

На думку авторів опитувальника, основні відмінності між макіавеллізмом і психопатією пов'язані з імпульсивністю. Макіавелліст схильні прораховувати наслідки своєї поведінки і орієнтуватися на далекі цілі і відстрочене винагороду. Вони не можуть допустити, щоб було помітно їх глибоке байдужість до всіх оточуючих і намір по їхніх головах просуватися до своєї мети: маніпулювати іншими можна лише в тому випадку, якщо тобі довіряють. На відміну від макіавеллістів, ті, у кого висока психопатія, діють імпульсивно. Вони зарозумілі, відкрито демонструють повну незацікавленість проблемами інших і схильні не тільки до вербальної, а й до фізичної агресії. [50]

У нарцисизмі автори опитувальника акцентують перебільшене почуття власної значущості, бажання постійно підтверджувати свою перевагу. На відміну від нарцисів, ті, у кого високий макіавеллізм і або висока психопатія, прагнуть до реальних досягнень, а не до постійного підтвердження високої самооцінки. [50]

Як вказують автори всі ці типи об'єднує безсердечний, (відсутність моралі та моральних емоцій) маніпулятивний міжособистісний стиль взаємодії.

Рівні прояву для хлопців Макіавеллізм:

1. 1-2.76 – низький рівень.
2. 2.77 – 4.11 – середній рівень.
3. 4.12-5 – високий рівень.

Для дівчат.

Рівні прояву Макіавеллізму для дівчат:

1. 1.-2.42-низький рівень.
2. 1.97-3.49 – середній рівень.
3. 3.84-5-високий рівень.

Рівні прояву нарцисизму для хлопців:

1. 1-2.14- низький рівень.
2. 2.15- 3.51- середній рівень прояву.
3. 3.52- 5-високий показник.

Рівні прояву нарцисизму для дівчат:

1. 1.-1.96-низький рівень.
2. 1.97-3.49-середній рівень.
3. 3.50-5-високий рівень.

Рівні прояву психопатії для хлопців:

- 1.1.-1.67 – низький рівень.
2. 1.68-2.96 – середній рівень.
3. 2.97- 5-високий показник.

Рівні прояву психопатії для дівчат:

1. 1-1.32-низький рівень.
2. 1.33-2.59 – середній рівень.
3. 2.60- 5-високий рівень»[5].

Розділ 3. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

3.1. Особливості проявів «Темних» рис особистості: психопатія, нарцисизм, макіавеллізм, у студентів четвертого курсу, спеціальності «Психологія» 053 та студентів четвертого курсу спеціальності «Політологія» 052

Із отриманих результатів видно, що в методиці «Шкала Макіавеллізму особистості» (Р.Крісті, Ф.Гейс) адаптована (Знаковим В.В) у студентів четвертого курсу, спеціальності «Психологія» 053 в порівнянні із попередніми роками сформувалися суттєві відмінності в прояві показника макіавеллізму (В.В Знаков)

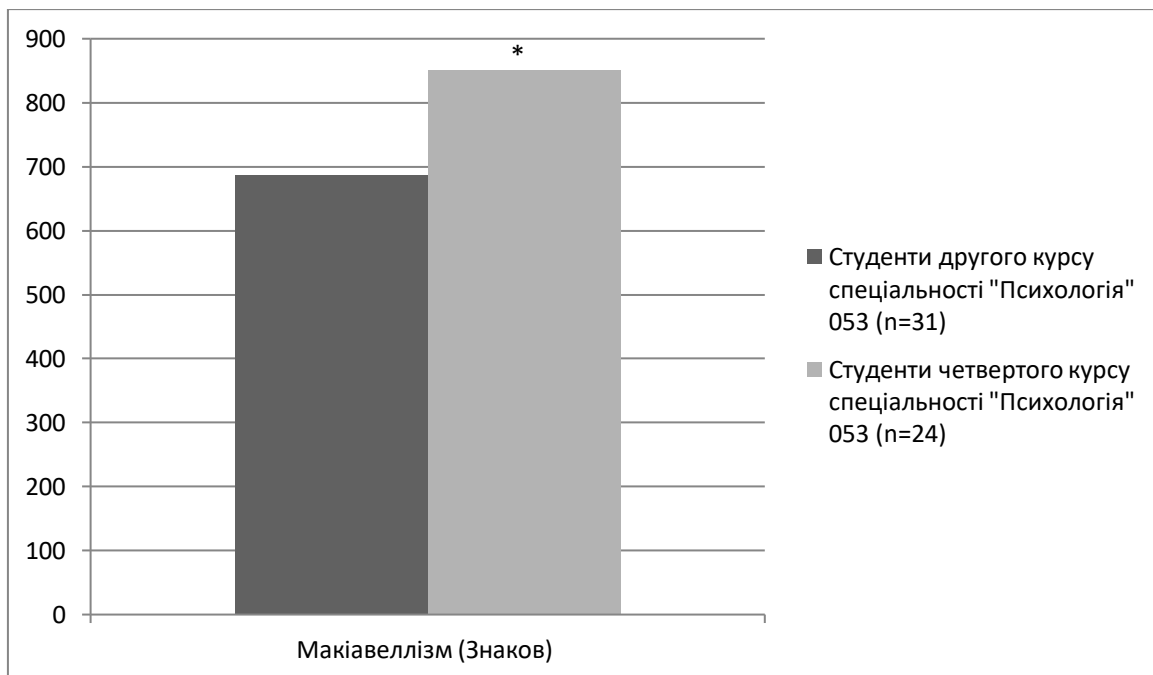

Рис.3.1.1 Макіавеллізм (Знаков) у студентів спеціальності «Психологія»053 на другому курсі та в студентів спеціальності «Психологія» 053 на четвертому курсі

Примітка: *-наявність достовірної різниці при $p \leq 0,05$.

У студентів четвертого курсу спеціальності «Психологія»053 спостерігається збільшення рівня прояву макіавеллізму (Знаков) у порівнянні із попередніми роками. За роки навчання в університеті на спеціальності «Психологія» 053 у студентів відбулося збільшення рівня прояву макіавеллізму (Знаков), що може вказувати на два можливі розвитку подій: перший – за роки навчання студенти набули більшої кількості навичків маніпулювання у комунікації із оточуючими їх людьми, тобто це має більш інструментальний характер, другий – за роки навчання відбувалися сильні особистісні зміни пов’язані із збільшенням рівня прояву негативі стичності сприйняття навколишньої дійсності, формування більшої не довіри до світу і як наслідок збільшення рівня прояву використання маніпулятивних тактик, як реакція на фрустрацію та спроба адаптації через маніпулятивно – пасивно агресивну взаємодію (Рис.3.1.1.).

Таблиця 3.1.1

Порівняння результатів дослідження за методикою: «Шкала Макіавеллізму особистості»(Р.Крісті,Ф.Гейс) адаптована (Знаковим В.В)» студентів четвертого курсу спеціальності «Психологія» 053.

Характеристики	Другий курс спеціальність «Психологія» 053. N=31	Четвертий курс спеціальності «Психологія» 053. N=24
Макіавеллізм (Знаков)	688	852

3.2 Аналіз взаємозв’язків між проявами «Темних» рис особистості: Макіавеллізмом, психопатією та нарцисизмом та особистісними особливостями студентів

У студентів спеціальності «Психологія»053 найбільш кореляційно навантаженим показником виявився рівень психологічної напруги(. Тест для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте):

вона має десять значимих прямих кореляційних зв'язків із такими характеристиками: регресія, заміщення, проекція, компенсація, гіперкомпенсація, макіавеллізм(темна тріада), психопатія (Темна тріада), цинізм, агресивність, ворожість(див.рис.2.2.1).

У студентів спеціальності «Політологія»052 найбільш кореляційно навантаженим показником виявився Регресія(Тест для діагностики механізмів психологічного захисту(Плутчика, Келлмермана, Конте): вона має чотири значимі прямі кореляційні зв'язки із такими характеристиками: заміщення, проекція, компенсація, загальна психологічна напруга. І один обернений кореляційний зв'язок із цинізмом.

У студентів ???

1.Загальна напруженість(Тест для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана,Конте).

Рівень психологічної напруги діагностується у дослідженні за методикою «Методика Плутчика визначення механізмів захисту». Тест для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте) вказує на наявність у студентів спеціальності «Психологія» 053 значимих прямих кореляційних зв'язків ($r=0,716195$) з регресією,заміщенням($r=0,763191$), проекцією($r=0,584927$), компенсацією($r= 0,736205$), гіперкомпенсацією($r= 0,701673$), макіавеллізмом(темна тріада)($r= 0,464949$), психопатія(темна тріада)($r=0,526983$), цинізмом($r=0,553786$), агресивністю($r= 0,546730$), ворожістю($r=0,624565$) (рис.3.2.1).

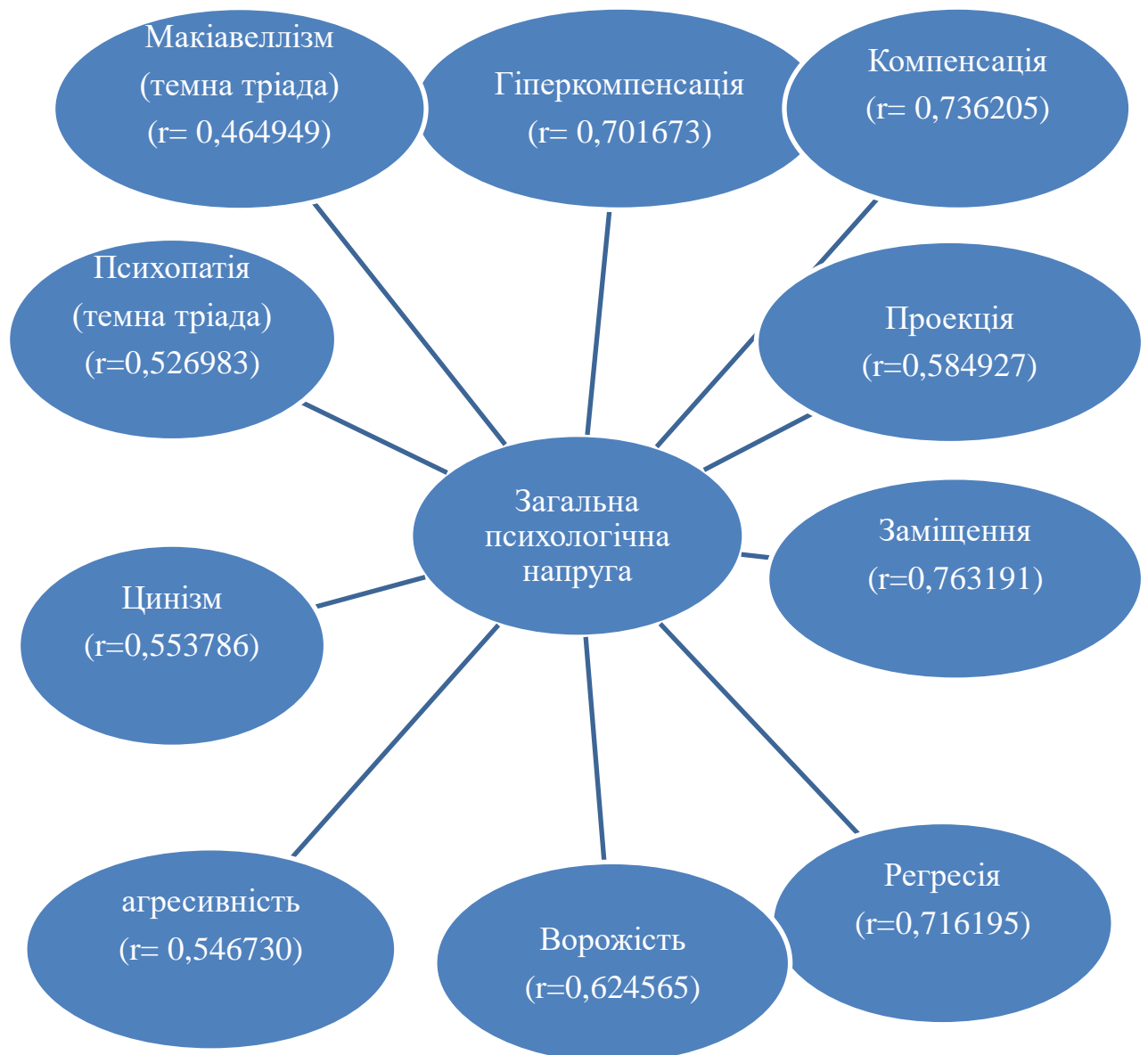

Рис.3.2.1.Прямі сильні кореляційні зв'язки між психічною напругою та регресією, заміщенням, проекцією, компенсацією, гіперкомпенсацією, макіавеллізмом(темна тріада), психопатією(темна тріада), цинізмом, агресивністю, ворожістю, у психологів 053

На нашу думку, ми можемо припустити, що у випадку збільшення психологічної напруги у студентів спеціальності «Психологія» 053, відбувається збільшення ступеня інтенсивності прояву «темних рис» особистості, а саме: психопатичності, цинізму, агресивності, та макіавеллізму. Що може означати, що при збільшенні рівня психологічної напруги у психологів, відбувається збільшення рівня агресивності, імпульсивності та

ефективності, підвищення рівня ворожості до оточуючих людей, та збільшення рівня цинізму в сприйнятті інших людей та соціальних ситуацій із точки зору етично- нормативних аспектів взаємодії, що у свою чергу може супроводжуватися збільшенням рівня макіавеллізму, а саме схильності сприймати інших людей, як об'єкт власного впливу і маніпулятивного контролю. Що цікаво, це власне можливість припустити наявність певних зв'язків між темними рисами особистості та захисними механізмами психіки, а саме психопатія може мати взаємозв'язок із регресією, тобто впаданням на нижчі рівні психоемоційного розвитку, ми знаємо із літератури, що для психопатичності характерне функціонування на до едіпальному рівні психічного розвитку особистості і відповідно наявності певного набору інфантильних емоційних реакцій на стресові ситуації, тобто можна припустити, що коли у студентів психологів збільшується психологічна напруга, відбувається збільшення регресії, яка може мати забарвлений психопатичний характер, тобто збільшення інфантильної ворожості та агресивності по відношенню до інших. Теж саме можна додати до можливого взаємозв'язку між психопатією та проєкцією, тобто перенесенням власних «поганих» особистісних характеристик на оточуючих людей, що може спричиняти збільшення кількості страху і одночасно із цим рівня ворожості і агресивності по відношенню до інших, як до небезпечних об'єктів взаємодії. Також можна припустити, що макіавеллізм, може навіть мати компенсаторний, адаптивний характер для психологів у випадку регресії та збільшення психопатичності, тобто збільшення рівня психічної напруги збільшує рівень регресії та психопатичності, що можна приховувати, через перенесення прямої агресії на непряму, а саме маніпулятивну із прихованим контролем, що у свою чергу може збільшувати рівень компенсації та гіперкомпенсації, коли відбувається здійснення ідентифікації із більш сильною, «уявною» фігурою, яка надає силу особистості у здійсненні контролю, у крайньому прояві це може бути схоже на ідентифікацію із Богом, який здатний контролювати життя інших особистостей.

Також можна припустити, що макіавеллізм, є причиною, або наслідком заміщення, тобто знову таки я не хочу, щоб мою агресію бачили прямо, я переношу свою агресію у більш безпечну форму, яка може мати не відвертий, прихований маніпулятивний характер.

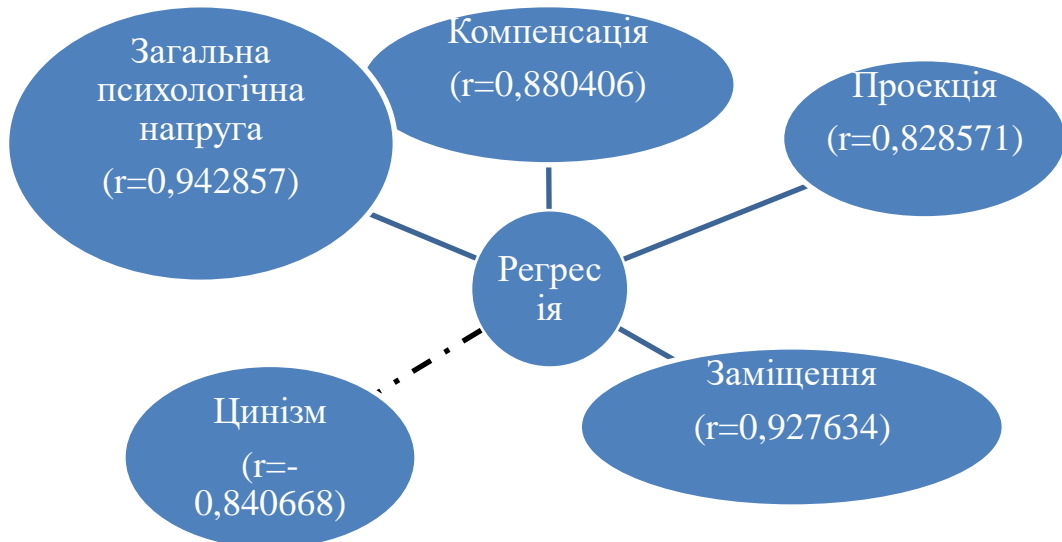

Рис.3.2.2.Чотири прямих сильних кореляційних зв'язків між регресією та заміщенням,проекцією, компенсацією,загальною психологічною напругою, та встановлено обернений сильний кореляційний зв'язок із цинізмом у студентів спеціальності «Політологія» 052

Рівень регресії діагностується тестом для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте).Тест для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте), вказує на наявність у студенті спеціальності «Політологія» 052 значимих прямих кореляційних зв'язків між регресією із заміщенням($r=0,927634$), проекцією($r=0,828571$), компенсацією($r=0,880406$), загальною психологічною напругою($r=0,942857$), та оберненого кореляційного зв'язка із цинізмом($r=-0,840668$)(рис.3.2.2). З отриманих результатів можна припустити, що збільшенням регресії, відбувається зі збільшенням психологічної напруги у студенті політологів, що у свою чергу призводить до впадання до ранніх психологічних типів реагування, які можуть супроводжуватися проекцією, тобто перенесенням власних негативних особистісних характеристик на

оточуючих людей, також це супроводжується заміщенням, яке мож полягати у страху, проявляти своє не вдоволення та агресію на пряму, джерелу фрустрації, разом із цим психологічний апарат політологів, може використовувати компенсацію, ідентифікацію себе із «сильним» образом з метою переборювання труднощів та власної фрустрації. Але цікавим є те, що порівнюючи студентів спеціальності «Психологія» 053 та студентів спеціальності «Політологія» 052, можна побачити відмінність під час збільшення регресії, психологічної напруги, заміщення, компенсації та проекції, у політологів відбувається зменшення цинічного оцінювання ситуації, людей та взаємовідносин, разом із цим ми не бачимо жодних кореляційних зв'язків із «темними» рисами особистості, що може вказувати, що регресія політологів не має наповнення психопатичністю, нарцисизмом та макіавеллізмом і може мати менш агресивний та адаптивний характер.

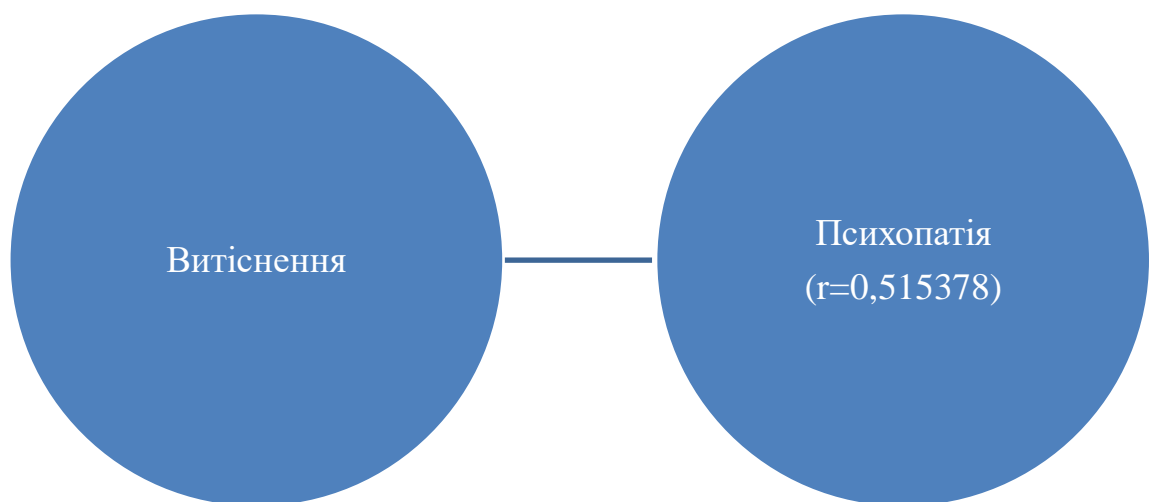

Рис.3.2.3. Прямий сильний кореляційний зв'язок між витіснення та психопатією, у студентів спеціальності «Психологія» 053

Рівень витіснення діагностується тестом для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте). Тест для діагностики

механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте), вказує на наявність у студенті спеціальності «Психологія» 053 значимого прямого кореляційного зв'язка між витісненням із психопатією ($r=0,515378$)(рис.3.2.3.). З отриманих результатів можна припустити, що у студенті спеціальності «Психологія»053 зі збільшенням витіснення травматичних обставин і неприємних психологічних станів та спогадів із зменшенням аналітичності самого себе, відбувається збільшення психопатичності, що проявляється у збільшенні агресивності, імпульсивності, ефективності, прояву фізичної та вербальної агресії. Також важливо вказати, що в цій адаптації методики діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте), використовувалися питання, які ще визначають ізоляцію, що мається на увазі, що певні травматичні спогади, усвідомленні, але вони емоційно не пов'язані, з афективним станом тривоги, тоюто присутня психопатична форма розриву емоційного та інтелектуального, тобто відбувається витіснення емоційно скалдного матеріалу із наявністю інтелектуального усвідомлення, що призводить до збільшення рівня агресивності та психопатичності в цілому.

Рис.3.2.4. Один прямий сильний кореляційний зв'язок між раціоналізацією та нарциссизмом, у студентів спеціальності «Психологія» 053

Рівень раціоналізації діагностується тестом для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте). Тест для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте), вказує на наявність у студенті спеціальності «Психологія» 053 значимого прямого кореляційного зв'язка між раціоналізацією та нарцисизмом(темна тріада)($r=0,529489$)(рис.3.2.4.). З отриманих результатів можна припустити, що зі збільшенням раціоналізації, збільшується нарцисизм, що може вказувати на адаптивний механізм вироблений студентами спеціальності « Психологія», а саме замість регресії, психопатії та макіавеллізму, вони можуть використовувати інтелектуальну діяльність, як спробу надати певного сенсу власним психоемоційним переживанням і навчитися скеровувати ці емоційні стани у формі певних інтелектуальних структур і разом із цим збільшувати власну самооцінку та віру у себе та власну грандіозність, можливо інтелект та рацію це саме той ресурс, який дозволяє вийти із фрустрації і відчутти свою особливість, через віру в те, що твої думки все пояснюють і вказують на те,що ти розумієш, яким чином побудований світ і ти даєш собі пояснення чому в тебе психологічні проблеми, це грубо кажучи не через тебе, а через інших.

Рис.3.2.5.Прямий сильний кореляційний зв'язок між раціоналізацією та нарцисизмом(темна тріада), у студентів спеціальності «Політологія» 052

Рівень раціоналізації діагностується тестом для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте). Тест для діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте), вказує на наявність у студенті спеціальності «Політологія» 052 значимого прямого кореляційного зв'язку між раціоналізацією та нарцисизмом (темна тріада)($r=0,985611$)(див.рис.3.2.5). З отриманих результатів видно, що у політологів присутня тенденція, що і у психологів із збільшенням раціоналізму, відбувається збільшення нарцисизму, що цікаво відмінність у інтенсивності прояву, у політологів, він набагато більше і має інтенсивніший характер. Тобто процес при, якому відбувається збільшення раціоналізації та пошук інтелектуального пояснення власних емоційних станів та психологічних проблем і взаємодії із оточуючими людьми, призводить до збільшення самозакоханості та грандіозності, віру у своєї розуміння всіх процесів, що відбуваються в середині та навколо себе.

2.. Діагностика ворожості(за шкалою Кука-Медлей)

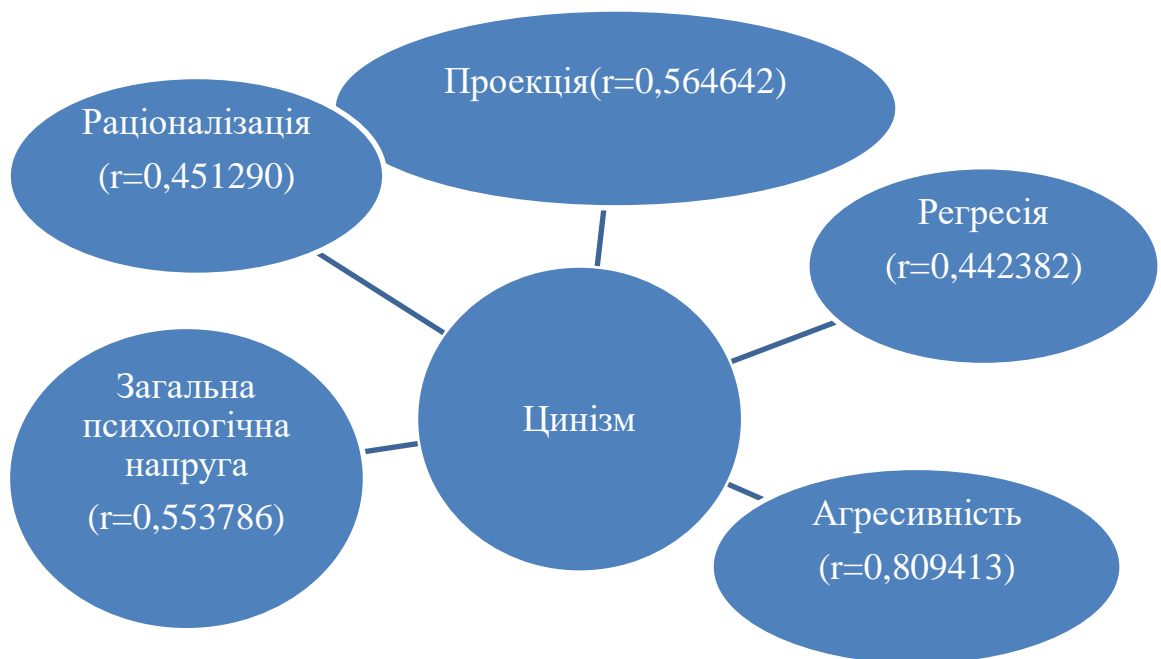

Рис.3.2.6.Прямі сильні кореляційні зв'язки між цинізмом та регресією($r=0,442382$), проекцією, раціоналізацією, загальною психологічною напругою, агресивністю, у студентів спеціальності «Психологія» 053

Рівень цинізму визначається діагностикою ворожості(за шкалою Кука-Медлей).Діагностикою ворожості(за шкалою Кука-Медлей) вказує на наявність у студентів спеціальності « Психологія» 053 значимі прямі кореляційні зв'язки між цинізмом та регресією($r=0,442382$), проекцією($r=0,564642$), раціоналізацією($r=0,451290$), загальною психологічною напругою($r=0,553786$), агресивністю($r=0,809413$)(див.рис.3.2.6). З отриманих результатів видно, що у студентів спеціальності «Психологія» 053, присутнє збільшення цинізму, що супроводжується регресивними психологічними станами, формуванням спрямування негативних емоційних станів та думок на інших у формі проекції, проекції можуть бути забарвлені агресивним наповнення, тобто сприйняття партнера по комунікації, як небезпечного, агресивного та того, що викликає агресію, разом із цим відбувається цікаве збільшення раціоналізації, як можливої реакції на власне негативістичне сприйняття навколишніх людей та соціальні ситуації, в цілому таке поєднання загальної негативної ефективності із спробою це все раціоналізувати, може спричинити збільшення внутрішньо особистого конфлікту, що може вплинути на збільшення загальної психологічної напруги.

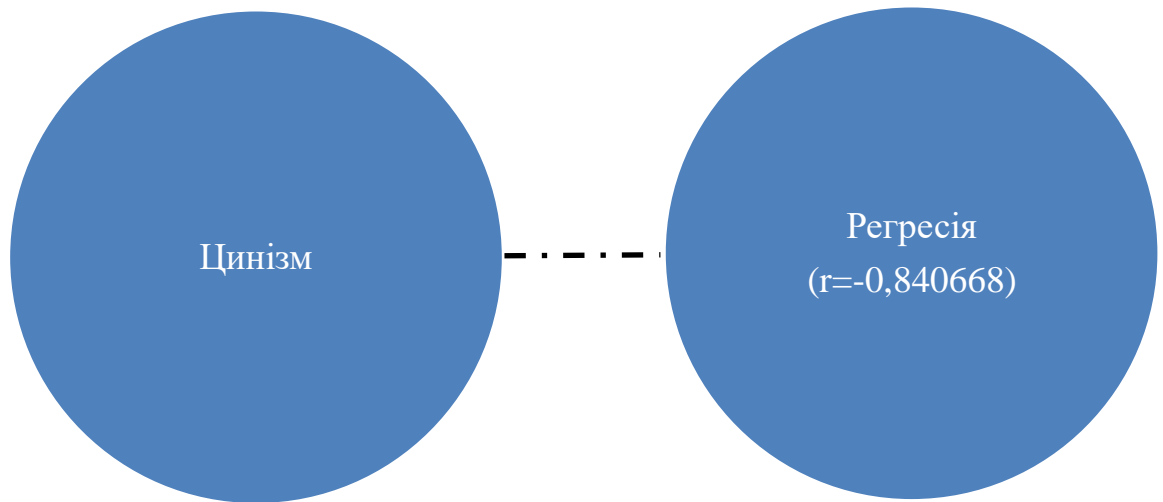

Рис.3.2.7. Обернений сильний кореляційний зв'язок між цинізмом та регресією, у студентів спеціальності «Політологія»052

Рівень цинізму визначається діагностикою ворожості(за шкалою Кука-Медлей). Діагностикою ворожості(за шкалою Кука-Медлей) вказує на наявність у студентів спеціальності «Політологія»052 сильний обернений кореляційний зв'язок між цинізмом та регресією($r=-0,840668$)(див.рис.3.2.7.).

З отриманих результатів ми бачимо цікаву закономірність, що у студентів спеціальності «Політологія»052, зі збільшенням цинізму, зменшується рівень прояву регресії, що означає, що цинічність для політологів не пов'язана із впаданням на ранні стадії розвитку особистості. Також цікаво те, що такий результат повна протилежність тому, що мають студенти спеціальності «Психологія»053, де цинізм паралельно збільшується із збільшенням регресивних психологічних тенденцій при фрустрації.

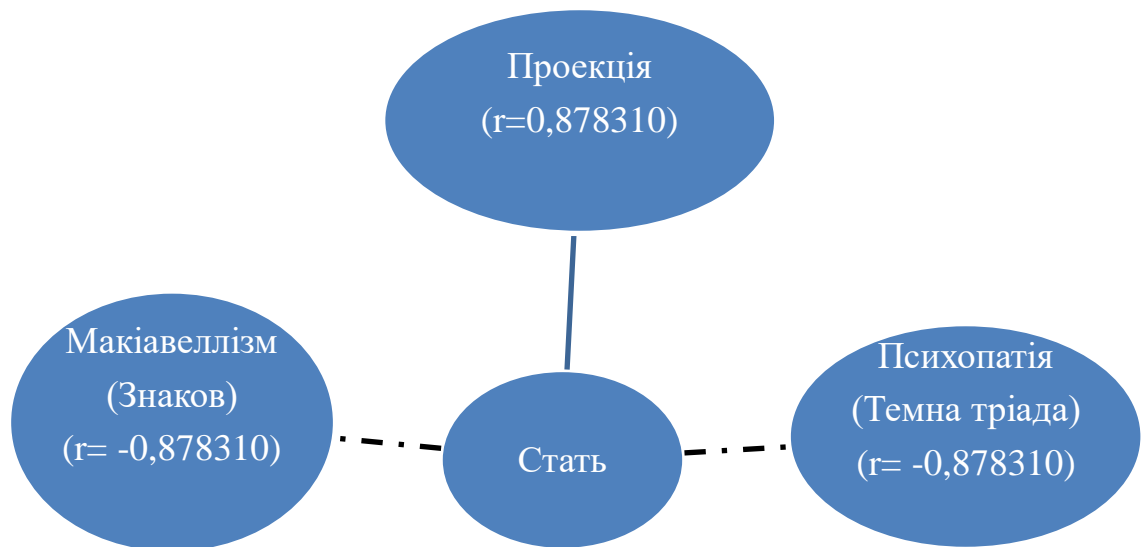

Рис.3.2.8. Сильний прямий кореляційний зв'язок між статтю та проекцією, та два сильні обернені кореляційні зв'язки із макіавеллізмом(Знаков) та психопатією(темна тріада), у студентів спеціальності «Політологія» 052

Стать не визначалася діагностичним інструментарієм нашої роботи, а була визначена за результатами анкетування, але стать має цікаві взаємозв'язки із такими методиками, як діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте), Короткий опитувальник «Темної Тріади»(SD3)(в адаптації М.С.Егорової,М.А.Ситнікової,О.В.Паршикової) та методика дослідження «Шкала Макіавеллізму особистості»(Р.Крісті,Ф.Гейс) адаптована (Знаковим В.В). Діагностики механізмів психологічного захисту (Плутчика, Келлермана, Конте), Короткий опитувальник «Темної Тріади»(SD3)(в адаптації М.С.Егорової,М.А.Ситнікової,О.В.Паршикової), методика дослідження «Шкала Макіавеллізму особистості»(Р.Крісті,Ф.Гейс) адаптована (Знаковим В.В) вказують на наявність сильного прямого кореляційного зв'язку($r=0,878310$), та сильний обернений кореляційний зв'язок із макіавеллізмом (Знакова)($r= -0,878310$) та психопатією(темна тріада)($r= -0,878310$)(див.рис.3.2.8.).

З отриманих результатів видно, що у студентів спеціальності «Політологія» 052 в залежності від статі залежить рівень прояву проекції, тобто чоловіча, або жіноча стать взаємопов'язана зі зміною рівня проекцій в комунікації. В той час як макіавеллізм(Знаков) та психопатія(Темна тріда), мають навпаки відсутність взаємозв'язку залежності зі статевими характеристиками та макіавеллізмом та психопатією, тобто стать не впливає на прояв інтенсивності цих «темних» характеристик особистості.

Висновки

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми і результати проведеного емпіричного дослідження дають нам змогу сформулювати наступні висновки:

1.Макіавеллізм – це набір уявлень про природу людини,моральності і можливості використання різних тактик,щоб досягнути своєї мети.

Відмінності між макіавеллістом та маніпулятором.Для макіавеллістів характерно: маніпулятивна орієнтація на людину,сприйняття людини,як об'єкту впливу, низький рівень емоційної емпатії із високим показником когнітивної (раціональної емпатії), наявність екстраполяції у взаємодії, створення форми «псевдодіалогу» у контакті із людиною,маніпуляції є свідомими,мають завжди конкретну спрямованість і орієнтовані на певний результат.У свою чергу для маніпулятора характерно: маніпулятивна орієнтація на людину, людина не сприймається,як об'єкт,а сприймається,як особистість під яку треба пристосуватися, високий рівень емоційної емпатії із низьким рівнем когнітивної (раціональної) емпатії, наявність інтуїтивності у взаємодії, у комунікації орієнтовані на внутрішній світ людини, маніпулятивний вплив орієнтований на захист самого себе та пристосування до певних обставин, маніпуляції є не свідомими,не завжди мають конкретну спрямованість із наявністю плану та усвідомленням бажаного результату.

У свою чергу для психопатії «антисоціальної» психопатії згідно Клеклі характерно: Клеклі виділив такі характеристики: «1. Поверхневе чарівність і хороший «інтелект»2. Відсутність марення та інших ознак ірраціонального мислення3. Відсутність «нервозності» або психоневротичних проявів4. Ненадійність 5. Неправдивість і нещирість 6. Відсутність докорів сумління або сорому 7. Неадекватно вмотивована антисоціальна поведінка 8. Погане судження та неспроможність навчитися на досвіді 9. Патологічний егоцентризм і нездатність до кохання 10. Загальна бідність основних афективних реакцій

11. Специфічна втрата інсайту 12. Невідповідальність у загальних міжособистісних стосунках 13. Фантастична та неприваблива поведінка з алкоголем, а іноді й без нього 14. Самогубства здійснюються рідко 15. Статеве життя безособове, тривіальне та погано інтегроване 16. Невиконання будь-якого життєвого плану»[] Відповідно це фундамент розуміння психопатії в американському підході і розуміння психопатії у контексті «темної тріади» запропонованої Делрой Полхусом та Кевіном Вілямсом. Також є додаткові концепції, які надають більш чіткого розуміння психопатії, наприклад Гюггенбуль Крейг вказує, що психопатичність це порушення функціонування «Еросу» в психічному апараті такої людини, що призводить до того, що така людина не здатна любити та відчувати емоційну близькість по відношенню до інших людей. У свою чергу учень Харвея Клеклі, а саме Роберт Хаєр запропонував розглядати психопатію, як еволюційну «хижацьку» стратегію адаптації, яка робить так, що індивіди із таким набором характеристик здатні всерівно ефективно адаптовуватися до навколишнього середовища, навіть за наявності низької емоційної включеності по відношенню до світу і разом із цим Хаєр припускає, що можливо «психопатія» не скільки відхилення, у класичному розумінні, скільки еволюційна різноманітність, яка спостерігається в популяції людей. Також це ідеї Анни Солтер, що психопатичний індивід здатний викликати сильні емоційні реакції, що призводить до того, що оточуючі люди, перебуваючи в такому полі, стають залежними від яскравих емоцій, що ці індивіди дають і відповідно це пояснює чому багато хто пробачає їм їхні жахливі вчинки. Сюдиж можна відповідно додати ідеї Джексона Маккензі та Альберта Бернстайна, що часто такі індивіди, насправді дуже залежні від інших людей, вони шукають можливості із ними взаємодіяти, але вони роблять це інакше і як наслідок перебуваючи в залежності від людей, роблять, їх залежними, як би це парадоксально не звучало.

Відповідно останній представник «темної тріади» є нарцисизм. Який за своїм аналізом ділиться на психоаналітичний підхід, який був представлений в

цій роботі Отто Кернбергом та Хайнцем Кохутом. Та ділиться на когнітивний підхід, який був представлений розрізненими авторами, в цій роботі. На думку Кернберга нарцистична особистість має високий рівень ворожості, заздрощів по відношенню до інших, в неї порушена емпатія, вона відповідно не дуже вміє розуміти емоції інших людей, навіть можна більше сказати не те, що не вміє навіть не дуже хоче, що відповідно штовхає таких людей використовувати різноманітні маніпулятивні техніки, для контролю та впливу на інших особистостей, можуть мати кримінальну та небезпечну поведінку у крайніх своїх проявах, мають неймовірно сильне грандіозне «SELF». У свою чергу підхід Кохута відрізняється, Кохут у випадку нарцисизму робить акцент на порушенні ідентифікації із власними батьками, що призводить до того, що така особистість потім постійно намагається поглинути нові «Нарцистичні» об'єкти, щоб відчувати себе наповненою та сильною особистістю, відповідно бажання наповняти себе «особливими» унікальними людьми бажання, бути поруч із ними і спричиняє формування маніпулятивної поведінки, яка намагається таким чином адаптуватися та контролювати оточуючих, для того, щоб вони відповідали нарцистичним очікуванням і наповнювали таку особистість владою, силою та вірою у себе. Якщо брати когнітивні підходи вони робили акцент на наявності «грандіозного» нарцисизму та «вразливого» нарцисизму на це наприклад вказувала Джулія Шоу це ж саме вказували Virgil Zeigler-Hill and David K. Marcus. «Грандізоний» нарцисизм характеризується самозакоханістю, вірою у свою особливість, унікальність, схильність бачити себе кращим за інших, у той час, як «вразливий» нарцисизм більше характеризується фіксацією на негативних переживаннях, злопам'ятністю, сильною інтенсивною негативною афектацією, «нарцистичною» ярістю. Одні фахівців вважають, що ці дві фази можуть бути присутні у одній людині, інші, що можуть бути випадки домінування одного із типів нарцисизму в особистості.

Останньою цікавою особливістю із теоретичної частини, на яку треба звернути увагу є створення концепції «перверсивної» комунікації запропонована Даною Амір (Dana Amir), яку вона висловила у роботі «The Chameleon Language of Perversion» [1]. У цій роботі ми припустили, що такий стиль комунікації, може бути характерний для представників «Темної тріади», що характеризується сприйняттям людей, як об'єктів впливу та контролю та тими об'єктами, якими треба заволодіти, для того, щоб продовжити функціонування власного внутрішнього світу, також для такого стилю комунікації характерно створення «псевдоідентифікації», використання імітації, для того, щоб зблизитися із людиною і почати її контролювати, також така особистість ненавидить різноманітність у комунікації, тому що ця характеристика життя, гнучкості, як правило такі особистості мають конкретні, не змінні «перверсивні» сценарії комунікації із людьми, які вони намагаються нав'язати іншим, що може призводити до небезпечних та токсичних стосунків.

2. У студентів спеціальності «Психологія» 053, за методикою «Методика Плутчика визначення механізмів захисту» було виявлено формування десяти прямих, сильних кореляційних зв'язків між загальною психологічною напругою та заміщенням ($r=0,763191$), проекцією ($r=0,584927$), компенсацією ($r=0,736205$), гіперкомпенсацією ($r=0,701673$), макіавеллізмом (темна тріада) ($r=0,464949$), психопатією (темна тріада) ($r=0,526983$), цинізмом ($r=0,553786$), агресивністю ($r=0,546730$), ворожістю ($r=0,624565$).

3. У студентів спеціальності «Політологія» 052, за «Методикою Плутчика визначення механізмів захисту» було виявлено формування чотирьох, сильних, прямих кореляційних зв'язків між регресією та заміщенням ($r=0,927634$), проекцією ($r=0,828571$), компенсацією ($r=0,880406$), загальною психологічною напругою ($r=0,942857$), та формує обернений, сильний кореляційний зв'язок між регресією та цинізмом ($r=-0,840668$).

3. У студентів спеціальності «Психологія» 053, за методикою «Методика Плутчика визначення механізмів захисту», було виявлено сильний прямий

кореляційний зв'язок між витісненням та психопатією(темна тріада)($r=0,515378$).

4. У студентів спеціальності «Психологія»053, за методикою «Методикою Плутчика визначення механізмів захисту», було виявлено сильний, прямий кореляційний зв'язок між раціоналізацією та нарциссизмом(темна тріада)($r=0,529489$). У студентів спеціальності «Політологія»052, за методикою «Методикою Плутчика визначення механізмів захисту», було виявлено сильний, прямий кореляційний зв'язок між раціоналізацією та нарциссизмом(темна тріада)($r=0,985611$).

5.У студентів спеціальності «Психологія» 053, за методикою «Діагностика ворожості(за шкалою Кука-Медлей)», було виявлено п'ять сильних кореляційних зв'язків між цинізмом та агресивністю($r=0,809413$),регресією ($r=0,442382$), проекцією($r=0,564642$), раціоналізацією ($r=0,451290$),загальна психологічна напруга ($r=0,553786$).

6. У студенті спеціальності «Політологія» 052, було встановлено взаємозв'язок між статтю та показниками методик: за «Методикою Плутчика визначення механізмів захисту», Методика дослідження «Шкала Макіавеллізму особистості»(Р.Крісті,Ф.Гейс) адаптована (Знаковим В.В), Короткий опитувальник «Темної Тріади»(SD3)(в адаптації М.С.Егорової,М.А.Ситнікової,О.В.Паршикової). Було встановлено два сильних, обернених кореляційних зв'язки між статтю та Психопатія(Темна тріада)($r= -0,878310$), та Макіавеллізм(Знаков)($r= -0,878310$), та прямий сильний кореляційний зв'язок із проекцією ($r=0,878310$).

Список використаних джерел

1. Бабяк Павел. Змії в костюмах. Як вчасно розпізнати токсичних колег і не постраждати від їх деструктивних дій / Павел Бабяк, Роберт Хаєр ; пер. з англ. Н. Яцюк ; [наук.ред. Н. Донвар].- М.: Манн, Іванов і Фербер, 2021.- 368с.
2. Бернстайн Альберт. Емоційні вампіри: Як поводити себе із людьми, які харчуються вошаю енергією / пер.з англ.-М.:ООО Книжне видавництво «Софія», 2017.-352с.
3. Власова О.І. Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей: Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгомонова. – К., 2006. – 40 с.
4. Доценко Є. Л. Психологія маніпуляції: феномени, механізми та захист. - М.: ЧеРо, Видавництво МДУ, 1997. - 344 с. ISBN 5-88711-038-4
5. Єгорова М.С., Сітнікова М.А., Паршикова О.В. Адаптація Короткого опитувальника Темної тріади// Психологічні дослідження. 2015. Т. 8, № 43. С. 1. URL: <http://psystudy.ru> (дата звернення: чч.мм.гггг).
6. Жан Бержере (психоаналітик), Нормальна та патологічна особистість, Данод, 2007, С. 160, 169.
7. Знаков В.В. Макіавеллізм: психологічна властивість особистості та методика його дослідження // Психологічний журнал.-200.- Т. 21.- №5- С. 16-22.
8. Знаков В.В. Макіавеллізм, маніпулятивна поведінка та взаєморозуміння в міжособистісному спілкуванні // Питання психології. -2002.- №:.-С.45-54.
9. Знаков В.В. Неправда, брехня та обман як проблеми психології розуміння // Питання психологи.-1993.-№2-С.9-16.

10. Знаков В.В. Психологія розуміння: Проблеми та перспективи. -М.: Вид-во «Інститут психології Ран», 2005.-448с.
11. Знаков В.В.Макіавеллізм і феномен брехні // Питання психології.- 1999. - №6.-С.59-70.
12. Катунін Д.Б. Статеві та гендерні тенденції до маніпулятивної поведінки: автореф. дис.... канд. психолог. наук.- СПб.,2006.-275с.
13. Ковалев Г.А. Сутність соціально-психологічного впливу // Основи соціально - психологічної теорії / за заг.ред.А.А.Бодалева і А.Н.Сухова. - М.,1995. -С.352-374.
14. Короленко Ц.П., Дмитрієва Н.В. К68 Соціодинамічна психіатрія.- М.: «Академічний проект», Екатеринбург: «Ділова книга»,2000.-460с.
15. Курпатов А. Червона таблетка. Поглянь правді у вічі / Андрій Курпатов; перекладач Юлія Бондаренко.- Київ: Форс Україна, 2021.-352с.
16. Маккензі Д. Psuchopath Free: Як розпізнати брехуна і маніпулятора серед партнерів, колег, начальників і не стати жертвою обману / Джексон Маккензі, пер.з англ. Т. Самсоновой .- М.: Азбука Бізнес, Азбука- Аттікус, 2021.-320с.
17. Мальцев О.В., Саїнчин А.С., Сотула А.С. Теоретичні основи розслідування умисних вбивств. Психологічний портрет серійного вбивці. Ottawa : Accent Graphics Communications & Publishing, 2019. 760 с.
18. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів. – Київ, 2020. – 132с.
19. Палмер Д., Палмер Л. Еволюційна психологія. Секрети поведінки homo sapiens // М.: Прайм-Єврознак, 2007.205с.
20. Поль-Клод Ракам'є, «Нарцисичне збочення»; Група, Ревю де psychanalyse groupale, по 3 (1987) стор 11-27.
21. Скіннер, К. Макіавеллі. Дуже короткий вступ / Квентін Скіннер; пров. з англ. - М.: Астрель, 2009. - 156, [4] с.: іл. - (Оксфорд)

22. Солтер Анна. Хижаки. Педофіли, гвалтівники та інші сексуальні злочинці: хто вони такі, як вони діють і як ми можемо захистити себе та своїх дітей / пер. з англ. О. Татаренко.- Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2021.-288с.
23. Старшенбаун, Геннадій Володимирович. Психотерапія розладів особистості. Діагностика, приклади, тести, рекомендації / Геннадій Старшенбаум.- Москва : Видавництво АСТ, 2021.- 448с.- (Психологія. Вищий курс)
24. Тарелкин А.І.Маніпулятивний вплив студентів на викладачів у педагогічному спілкуванні // Вища школа. -2006. -№2.-С29-33.
25. Тарелкин А.І.Маніпуляції студентів як причина труднощів спілкування викладачів вузів// Психологічний журнал. -2009. - №1.-С.38-42.
26. Ткач, Б. (2018). Нейропсихологія девіантної поведінки.Львів: ННВК «АТБ». 423с.
27. Фетіскін Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості та малих груп.-М.Изд-во Інституту психотерапії.2002-337с.
28. Шейнов В. П. Мистецтво керувати людьми / У. П. Шейнов.— Мн.: Харвест, 2004.— 512 с— (Бібліотека практичної психології).
29. Шейнов В.П. Макіавелізм особистості: Хто вмело маніпулює людьми / В.П.Шейнов.-Мінськ: Харвест, 2012.-416с.
30. Шейнов В.П. Маніпулятивні відносини як джерело конфліктів// Соціологія -2001.-№2.-С.77-85.
31. Шейнов В.П. Як керувати іншими. Як управляти собою(Мистецтво менеджера). –Мн.: Амалфея, 1996.-384с.
32. Шоу Дж. Психологія зла: Чому людина обирає темну сторону/ Джулія Шоу ; Пер.з англ.- М.: Альпіна Паблішер, 2021.-296с.
33. Aboajaoude, E., Savage, M. W., Starcevic, V., and Salame, W. O. (2015). Cyberbullying: review of an old problem gone viral. J. Adolesc. Health 57, 10–18. doi: 10.1016/j.jadohealth.2015.04.011

34. Abramson E.E. The counselor as a Machiavellian//*Journal of Clinical Psychology*,1973,29,pp.348-349.
35. Adolf Guggenbuhl- Craig. Eros on Crutches: Reflections on Amorality and Psychopathy: A Jungian approach to psychopathy//*Classics in Archetypal Psychology* (book 1),1999, pp.116.
36. Ahmed S.M,Stewart, R.A.Factor analysis of the Machiavellian scale//*Social Behavior and Personality*,1981,9, pp.113-115.
37. Ali, F., Amorim, I. S., and Chamorro-Premuzic, T. (2009). Empathy deficits and trait emotional intelligence in psychopathy and Machiavellianism. *Pers. Individ. Differ.* 47, 758–762. doi: 10.1016/j.paid.2009.06.016
38. Ali, Farah and Chamorro-Premuzic, Tomas. 2010. The dark side of love and life satisfaction: Associations with intimate relationships, psychopathy and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences*, 48(2), pp. 228-233. ISSN 01918869 [Article]
39. Ames.M.,Kidd A.H.Machiavellianism and women's grave point averages//*Psychological Reporters*, 1979, v. 4№1, pp.223-228.
40. Ansell, E. B., Rando, K., Tuit, K., Guarnaccia, J., & Sinha, R. (2012). Cumulative adversity and smaller gray matter volume in medial prefrontal, anterior cingulate, and insula regions. *Biological Psychiatry*, 72, 57–64.
41. Aromäki, A. S., Lindman, R. E., and Eriksson, C. J. P. (1999). Testosterone, aggressiveness, and antisocial personality. *Aggress. Behav.* 25, 113–123. doi: 10.1002/(sici)1098-2337(1999)25:2<113::aid-ab4>3.0.co;2-4.
42. Ashton M.C.,Lee K.,Son C.Honesty as the sixth factor of personality:Correlations with Machiavellianism,primary psychopathy,and social adroitness//*European Journal of Personality*,2000,14,pp.359-369.
43. Austin E.J.,Farely D.,Black C.,Moore,M.Emotional intelligence,Machiavellianism and emotional manipulation: Does Ei have a dark side?//*Personality and Individual Differences*,2007,43,pp.179-189.

44. Aziz Abdul. Machiavellianism scores and self-rated performance of automobile salespersons // *Psychological Reports*, 2004 (Apr.), Vol. 94 (2), pp. 464-466.
45. Bain, J., Langevin, R., Dickey, R., and Ben-Aron, M. (1987). Sex hormones in murderers and assaulters. *Behav. Sci. Law* 5, 95–101. doi: 10.1002/bsl.2370050109
46. Barber N. Machiavellianism and altruism: Effects of relatedness of target person on Machiavellianism and helping attitudes. *Psychological Reports*, 1994, pp. 403-422.
47. Barendse, M. E. A., Simmons, J. G., Byrne, M. L., Patton, G., Mundy, L., Olsson, C. A., et al. (2018). Associations between adrenarcheal hormones, amygdala functional connectivity and anxiety symptoms in children. *Psychoneuroendocrinology* 97, 156–163. doi: 10.1016/j.psyneuen.2018.07.020
48. Barnett, M.A., Thompson S. The rule of perspective taking and empathy in children's Machiavellianism, prosocial behavior, and motive for helping // *Journal of Genetic Psychology*, 1985, 2001, 146, pp. 295-305.
49. Baughman, H. M., Dearing, S., Giammarco, E., and Vernon, P. A. (2012). Relationships between bullying behaviours and the dark triad: a study with adults. *Pers. Individ. Differ.* 52, 571–575. doi: 10.1016/j.paid.2011.11.020
50. Bechara, A., Tranel, D., and Damasio, H. (2000). Characterization of the decision-making deficit of patients with ventromedial prefrontal cortex lesions. *Brain* 123, 2189–2202. doi: 10.1093/brain/123.11.2189
51. Bedell Katrina, Hanter Samuel, Angie Amanda, Vert Andrew. Machiavellianism and new taxonomy of leadership // *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 2006, Vol. 12, No. 4, pp. 50-72.
52. Berger R.E. Machiavellianism and detecting deception in facial nonverbal communication // *Towson State University Journal of Psychology*, 1977, I, pp. 25-31.
53. Berthold, A. A., and Quiring, D. P. (1944). THE TRANSPLANTATION OF TESTES. *Bull. Hist. Med.* 16, 399–401.

54. Bertl, B., Pietschnig, J., Tran, U. S., Stieger, S., and Voracek, M. (2017). More or less than the sum of its parts? Mapping the Dark Triad of personality onto a single Dark Core. *Pers. Individ. Differ.* 114, 140–144. doi: 10.1016/j.paid.2017.04.002
55. Besser, A., & Priel, B. (2010). Grandiose narcissism versus vulnerable narcissism in threatening situations: Emotional reactions to achievement failure and interpersonal rejection. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 29, 874–902. [http:// dx.doi.org/10.1521/jscp.2010.29.8.874](http://dx.doi.org/10.1521/jscp.2010.29.8.874)
56. Bjork, J. M., Chen, G., Smith, A. R., and Hommer, D. W. (2010). Incentive-elicited mesolimbic activation and externalizing symptomatology in adolescents. *J. Child Psychol. Psychiat. Allied Discipl.* 51, 827–837. doi: 10.1111/j.1469-7610.2009.02201.x
57. Blair, R. J. R. (2010). Psychopathy, frustration, and reactive aggression: the role of ventromedial prefrontal cortex. *Br. J. Psychol.* 101, 383–399. doi: 10.1348/000712609x418480
58. Blair, R. J. R., Leibenluft, E., and Pine, D. S. (2014). Conduct disorder and callous-unemotional traits in youth. *N. Engl. J. Med.* 371, 2207–2216. doi: 10.1056/NEJMra1315612
59. Blair, R. J. R., Veroude, K., and Buitelaar, J. K. (2016). Neuro-cognitive system dysfunction and symptom sets: a review of fMRI studies in youth with conduct problems. *Neurosci. Biobehav. Rev.* 2016:22. doi: 10.1016/j.neubiorev.2016.10.022
60. Blanchard, A., and Centifanti, L. C. M. (2017). Callous-Unemotional Traits Moderate the Relation Between Prenatal Testosterone (2D:4D) and Externalising Behaviours in Children. *Child Psychiat. Hum. Dev.* 48, 668–677. doi: 10.1007/s10578-016-0690-z
61. Braams, B. R., Peper, J. S., van der Heide, D., Peters, S., and Crone, E. A. (2016). Nucleus accumbens response to rewards and testosterone levels are related

to alcohol use in adolescents and young adults. *Dev. Cognit. Neurosci.* 17, 83–93. doi: 10.1016/j.dcn.2015.12.014

62. Braams, B. R., van Duijvenvoorde, A. C. K., Peper, J. S., and Crone, E. A. (2015). Longitudinal changes in adolescent risk-taking: a comprehensive study of neural responses to rewards, pubertal development, and risk-taking behavior. *J. Neurosci. Offic. J. Soc. Neurosci.* 35, 7226–7238. doi: 10.1523/JNEUROSCI.4764-14.2015

63. Braginsky D.D. Machiavellianism and manipulative interpersonal behavior in children // *Journal of Experimental Social Psychology*, 1970(a), № ,pp. 77 6-99.

64. Braginsky D.D. Parent –child correlates of Machiavellianism and manipulative behavior. *Psychological Reports*, 1970(b), 27, pp. 927-932.

65. Breiner, K., Li, A., Cohen, A. O., Steinberg, L., Bonnie, R. J., Scott, E. S., et al. (2018). Combined effects of peer presence, social cues, and rewards on cognitive control in adolescents. *Dev. Psychobiol.* 60, 292–302. doi: 10.1002/dev.21599

66. Bressler, S. L., & Menon, V. (2010). Large-scale brain networks in cognition: Emerging methods and principles. *Trends in Cognitive Sciences*, 14, 277–290. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2010.04.004>

67. Brunell, A. B., Gentry, W. A., Campbell, W. K., Hoffman, B. J., Kuhnert, K. W., & Demarree, K. G. (2008). Leader emergence: The case of the narcissistic leader. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 1663–1676. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167208324101>

68. Brunell, A. B., Gentry, W. A., Campbell, W. K., Hoffman, B. J., Kuhnert, K. W., & Demarree, K. G. (2008). Leader emergence: The case of the narcissistic leader. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 1663–1676. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167208324101>

69. Budhani, S., Marsh, A. A., Pine, D. S., and Blair, R. J. R. (2007). Neural correlates of response reversal: considering acquisition. *Neuroimage* 34, 1754–1765. doi: 10.1016/j.neuroimage.2006.08.060
70. Buss, D. M., & Chiodo, L. M. (1991). Narcissistic acts in everyday life. *Journal of Personality*, 59, 179–215. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6494.1991.tb00773.x>
71. Byrne R.W.,Whiten A. Machiavellian intelligence: social expertise and the evolution of intellect in monkeys,apes,and humans // Oxford: Oxford university Press,1988, 44, pp. 147 -219.
72. Campbell, W. K., & Campbell, S. M. (2009). On the self-regulatory dynamics created by the peculiar benefits and costs of narcissism: A contextual reinforcement model and examination of leadership. *Self and Identity*, 8, 214–232. <http://dx.doi.org/10.1080/15298860802505129>
73. Cascio, C. N., Konrath, S. H., & Falk, E. B. (2015). Narcissists' social pain seen only in the brain. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 10, 335–341. <https://doi.org/10.1093/scan/nsu072>
74. Casey, B. J., Forman, S. D., Franzen, P., Berkowitz, A., Braver, T. S., Nystrom, L. E., et al. (2001). Sensitivity of prefrontal cortex to changes in target probability: a functional MRI study. *Hum. Brain Mapp.* 13, 26–33. doi: 10.1002/hbm.1022
75. Casey, B. J., Jones, R. M., and Hare, T. A. (2008). The adolescent brain. *Ann. N Y. Acad. Sci.* 1124, 111–126. doi: 10.1196/annals.1440.010
76. Chance, S. E., Brown, R. T., Dabbs, J. M. Jr., and Casey, R. (2000). Testosterone, intelligence and behavior disorders in young boys. *Pers. Individ. Differ.* 28, 437–445. doi: 10.1016/S0191-8869(99)00110-5
77. Chen, F. R., Raine, A., and Granger, D. A. (2018). Testosterone and Proactive-Reactive Aggression in Youth: the Moderating Role of Harsh Discipline. *J. Abnorm. Child Psychol.* 46, 1599–1612. doi: 10.1007/s10802-018-0399-5

78. Chester, D. S., & DeWall, C. N. (2016). Sound the alarm: The effect of narcissism on retaliatory aggression is moderated by dACC reactivity to rejection. *Journal of Personality*, 84, 361–368. <https://doi.org/10.1111/jopy.12164>
79. Cleckley, H. (1988). *The mask of sanity*. St. Louis, MO: Mosby. (Original work published 1941).pp.453.
80. Cohen, A. O., and Casey, B. J. (2014). Rewiring juvenile justice: the intersection of developmental neuroscience and legal policy. *Trends Cognit. Sci.* 18, 63–65. doi: 10.1016/j.tics.2013.11.002
81. Cohen, A. O., Breiner, K., Steinberg, L., Bonnie, R. J., Scott, E. S., Taylor-Thompson, K. A., et al. (2016). When Is an Adolescent an Adult? Assessing Cognitive Control in Emotional and Nonemotional Contexts. *Psychol. Sci.* 27, 549–562. doi: 10.1177/0956797615627625
82. Cohn, M. D., Veltman, D. J., Pape, L. E., van Lith, K., Vermeiren, R. R. J. M., van den Brink, W., et al. (2015). Incentive Processing in Persistent Disruptive Behavior and Psychopathic Traits: a Functional Magnetic Resonance Imaging Study in Adolescents. *Biol. Psychiat.* 78, 615–624. doi: 10.1016/j.biopsych.2014.08.017
83. Copestake, S., Gray, N. S., and Snowden, R. J. (2013). Emotional intelligence and psychopathy: a comparison of trait and ability measures. *Emotion* 13, 691–702. doi: 10.1037/a0031746
84. Crick, N. R., and Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Dev.* 67, 993–1002. doi: 10.2307/1131875
85. Crowe, S. L., and Blair, R. J. R. (2008). The development of antisocial behavior: what can we learn from functional neuroimaging studies? *Dev. Psychopathol.* 20, 1145–1159. doi: 10.1017/s0954579408000540
86. Cumulative adversity and smaller gray matter volume in medial prefrontal, anterior cingulate, and insula regions. *Biological Psychiatry*, 72, 57–<https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2011.11.022>

87. Czibor, A., Szabo, Z. P., Jones, D. N., Zsido, A. N., Paal, T., Szijarto, L., et al. (2017). Male and female face of Machiavellianism: opportunism or anxiety? *Pers. Individ. Differ.* 117, 221–229. doi: 10.1016/j.paid.2017.06.002
88. Dabbs, J. M., Frady, R. L., Carr, T. S., and Besch, N. F. (1987). Saliva testosterone and criminal violence in young adult prison inmates. *Psychosom. Med.* 49, 174–182. doi: 10.1097/00006842-198703000-00007
89. Dana Amir. *The Chameleon Language of Perversion*. *Psychoanalytic Dialogues*, 23:393–407, 2013 Copyright © Taylor & Francis Group, LLC ISSN: 1048-1885 print / 1940-9222 online DOI: 10.1080/10481885.2013.810487
90. Davey, C. G., Pujol, J., & Harrison, B. J. (2016). Mapping the self in the brain's default mode network. *NeuroImage*, 132, 390–397. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2016.02.022>
91. Davis, S. K., and Nichols, R. (2016). Does emotional intelligence have a “dark” side? A review of the literature. *Front. Psychol.* 7:1316. doi: 10.3389/fpsyg.2016.01316
92. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM – 5th ed.* Arlington: American Psychiatric Association, 2013.
93. Dickinson, K. A., & Pincus, A. L. (2003). Interpersonal analysis of grandiose and vulnerable narcissism. *Journal of Personality Disorders*, 17, 188–207. <http://dx.doi.org/10.1521/pedi.17.3.188.22146>
94. Domelsmith D.E., Dietch J.T. Sex differences in the relationship between Machiavellianism and self – disclosure// *Psychological Reports*,1978,V.42,3,pp.725-721.
95. Dorn, L. D., Dahl, R. E., Woodward, H. R., and Biro, F. (2006). Defining the boundaries of early adolescence: a user's guide to assessing pubertal status and pubertal timing in research with adolescents. *Appl. Dev. Sci.* 10, 30–56. doi: 10.1207/s1532480xads1001_3

96. Dunbar, R. I. M. (1992). "Neocortex size as a constraint on group size in primates". *Journal of Human Evolution*. 22 (6): 469–493. doi:10.1016/0047-2484(92)90081-J.
97. Dunbar, Robin (2004), "Gossip in Evolutionary Perspective" (PDF), *Review of General Psychology*, 8 (2): 100–110,
98. Dunbar, Robin. "Robin Dunbar Explains Why His 'Number' Still Counts". *Social Science Space*. Retrieved 7 November 2022.
99. Ellison, W. D., Levy, K. N., Cain, N. M., Ansell, E. B., & Pincus, A. L. (2013). The impact of pathological narcissism on psychotherapy utilization, initial symptom severity, and early-treatment symptom change: A naturalistic investigation. *Journal of Personality Assessment*, 95, 291–300. <http://dx.doi.org/10.1080/00223891.2012.742904>
100. Fallon, J. *The Psychopath Inside: A Neuroscientist's Personal Journey into the Dark Side of the Brain*. London: Penguin, 2013.
101. Feng, C., Yuan, J., Geng, H., Gu, R., Zhou, H., Wu, X., & Luo, Y. (2018).
102. Finger, E. C., Marsh, A. A., Blair, K. S., Reid, M. E., Sims, C., Ng, P., et al. (2011). Disrupted reinforcement signaling in the orbitofrontal cortex and caudate in youths with conduct disorder or oppositional defiant disorder and a high level of psychopathic traits. *Am. J. Psychiat.* 168, 152–162. doi: 10.1176/appi.ajp.2010.10010129
103. Freud S. On narcissism: an introduction // *The standart Edition of the complete Psychological Works of Sigmund Freud*. – London,: Hogarth Press, 1957.- Vol.14.-P.09-104.
104. Frick, P. J. (2012). Developmental pathways to conduct disorder: implications for future directions in research, assessment, and treatment. *J. Clin. Child Adolesc. Psychol.* 41, 378–389. doi: 10.1080/15374416.2012.664815
105. Frick, P. J., and White, S. F. (2008). Research review: the importance of callous-unemotional traits for developmental models of aggressive and antisocial

behavior. *J. Child Psychol. Psychiat.* 49, 359–375. doi: 10.1111/j.1469-7610.2007.01862.x

106. Frick, P. J., Ray, J. V., Thornton, L. C., and Kahn, R. E. (2014). Can callous-unemotional traits enhance the understanding, diagnosis, and treatment of serious conduct problems in children and adolescents? A comprehensive review. *Psychol. Bull.* 140, 1–57. doi: 10.1037/a0033076

107. Gao, Y., and Raine, A. (2010). Successful and unsuccessful psychopaths: a neurobiological model. *Behav. Sci. Law* 28, 194–210. doi: 10.1002/bsl.924

108. Geis F. Bargaining tactics in the con game // R. Christie & F. L. Geis (Eds.), *Studies in Machiavellianism* (pp. 130-160). New York: Academic Press, 1970(a). 144

109. Geis F. The con game // R. Christie, Geis (Eds.), *Studies in Machiavellianism* (pp. 106-129). New York: Academic Press. 1970(b).

110. Glenn, A. L., & Sellbom, M. (2015). Theoretical and empirical concerns regarding the Dark Triad as a construct. *Journal of Personality Disorders*, 29, 360–377. http://dx.doi.org/10.1521/pedi_2014_28_162

111. Goddings, A.-L., Mills, K. L., Clasen, L. S., Giedd, J. N., Viner, R. M., and Blakemore, S.-J. (2014). The influence of puberty on subcortical brain development. *NeuroImage* 88, 242–251. doi: 10.1016/j.neuroimage.2013.09.073

112. Goldberg, B. R., Serper, M. R., Sheets, M., Beech, D., Dill, C., & Duffy, K. G. (2007). Predictors of aggression on the psychiatric inpatient service: Self-esteem, narcissism, and theory of mind deficits. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 195, 436–442.

113. Goodboy, A. K., and Martin, M. M. (2015). The personality profile of a cyberbully: examining the Dark Triad. *Comput. Hum. Behav.* 49, 1–4. doi: 10.1016/j.chb.2015.02.052

114. Grijalva, E., Harms, P. D., Newman, D. A., Gaddis, B. H., & Fraley, R. C. (2015). Narcissism and leadership: A meta-analytic review of linear and nonlinear relationships in personnel psychology. *Personnel Psychology*, 68, 1–47

115. Grumbach, M. M., and Styne, D. M. (2003). "Ontogeny, neuroendocrinology, physiology, and disorders," in Williams Textbook of Endocrinology, 10th Edn (Philadelphia, PA: W.B. Saunders), 1115–1286.
116. Gusnard, D. A., Akbudak, E., Shulman, G. L., & Raichle, M. E. (2001). Medial prefrontal cortex and self-referential mental activity: Relation to a default mode of brain function. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 98, 4259–4264. <https://doi.org/10.1073/pnas.071043098>
117. Havelock, J. C., Auchus, R. J., and Rainey, W. E. (2004). The rise in adrenal androgen biosynthesis: adrenarche. *Semin. Reproduct. Med.* 22, 337–347. doi: 10.1055/s-2004-861550
118. Hepper, E. G., Gramzow, R. H., & Sedikides, C. (2010). Individual differences in selfenhancement and self-protection strategies: An integrative analysis. *Journal of Personality*, 78, 781–814. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00633.x>
119. Hollon C.J. Machiavellianism and manegrial work attitudes and perception // *Psychological Reports*,1983, 52,pp.432-434.
120. Holz, N. E., Boecker-Schlier, R., Buchmann, A. F., Blomeyer, D., Jennen-Steinmetz, C., Baumeister, S., et al. (2017). Ventral striatum and amygdala activity as convergence sites for early adversity and conduct disorder. *Soc. Cognit. Affect. Neurosci.* 12, 261–272. doi: 10.1093/scan/nsw120
121. Hopwood, C. J., Pincus, A. L., DeMoor, R. M., & Koonce, E. A. (2008). Psychometric characteristics of the Inventory of Interpersonal Problems—Short Circumplex (IIP–SC) with college students. *Journal of Personality Assessment*, 90, 615–618. <http://dx.doi.org/10.1080/00223890802388665>
122. Hyatt, C. S., Sleep, C. E., Lynam, D. R., Widiger, T. A., Campbell, W. K., and Miller, J. D. (2018). Ratings of affective and interpersonal tendencies differ for grandiose and vulnerable narcissism: a replication and extension of Gore and Widiger (2016). *J. Pers.* 86, 422–434. doi: 10.1111/jopy.12325

123. ICD- 11 for Mortality and Morbidity Statistics (ICD- 11 MMS) (Version: 04/2019). URL: <http://icd.who.int/browse11/l-m/en>
124. Individualized prediction of trait narcissism from whole-brain resting-state functional connectivity. *Human Brain Mapping*, 39, 3701–3712. <https://doi.org/10.1002/hbm.24205>
125. Ionut-Dorin, S. (2017). Age differences and preferences in online behavior. How ageing and digital connectedness are reflected in current research regarding the use of social media. *eLearn. Softw. Educ. Conf.* 2, 624–631. doi: 10.12753/2066-026X-17-173
126. Jauk E and Kanske P. (2021) Can neuroscience help to understand narcissism? A systematic review of an emerging field. *Personality Neuroscience*. Vol 4: e3, 1–29. doi: 10.1017/pen.2021.1
127. Jauk, E., and Kaufman, S. B. (2018). The higher the score, the darker the core: the nonlinear association between grandiose and vulnerable narcissism. *Front. Psychol.* 9:1305. doi: 10.3389/fpsyg.2018.01305
128. Jauk, E., Benedek, M., Koschutnig, K., Kedia, G., & Neubauer, A. C. (2017). Self-viewing is associated with negative affect rather than reward in highly narcissistic men: An fMRI study. *Scientific Reports*, 7. <https://doi.org/10.1038/s41598-017-03935-y>
129. Johnson, M. M., Dismukes, A. R., Vitacco, M. J., Breiman, C., Fleury, D., and Shirtcliff, E. A. (2014). Psychopathy's influence on the coupling between hypothalamic-pituitary-adrenal and -gonadal axes among incarcerated adolescents. *Dev. Psychobiol.* 56, 448–458. doi: 10.1002/dev.21111
130. Jones R.E. The personality-trait approach to leadership effectiveness // *Psychological Reports*, 1989, 65. pp. 601-602.
131. Jones, D. N., and Figueredo, A. J. (2013). The core of darkness: uncovering the heart of the Dark Triad. *Eur. J. Pers.* 27, 521–531. doi: 10.1002/per.1893

132. Jones, O. D., Bonnie, R. J., Casey, B. J., Davis, A., Faigman, D. L., Hoffman, M., et al. (2014). Law and neuroscience: recommendations submitted to the President's Bioethics Commission. *J. Law Biosci.* 1, 224–236. doi: 10.1093/jlb/lisu012
133. Karpman, B. (1941). On the need of separating psychopathy into two distinct clinical types: the symptomatic and the idiopathic. *J. Crim. Psychopathol.* 3, 112–137.
134. Kaufman SB, Yaden DB, Hyde E and Tsukayama E (2019) The Light vs. Dark Triad of Personality: Contrasting Two Very Different Profiles of Human Nature. *Front. Psychol.* 10:467. doi: 10.3389/fpsyg.2019.00467
135. Kelsey, T. W., Li, L. Q., Mitchell, R. T., Whelan, A., Anderson, R. A., and Wallace, W. H. B. (2014). A Validated Age-Related Normative Model for Male Total Testosterone Shows Increasing Variance but No Decline after Age 40 Years. *PLoS One* 9:109346. doi: 10.1371/journal.pone.0109346
136. Kernberg O.F. Contrasting viewpoints regarding the nature and psychoanalytic treatment of narcissistic personalities: a preliminary communication// *Journal of American Psychoanalysis Association.* - 1974. – Vol.22.- P. 255-267.
137. Kernberg O.F. *Internal World and External Reality.* – N.Y: Jason Aronson, 1980.pp.360.
138. Kernberg O.F. *Severe Personality Disorders.* – Yale University Press: New Haven, 1984.pp396.
139. Kernberg OF, Yeomans FE, Clarkin JF, Levy KN. Transference focused psychotherapy: overview and update. *Int J Psychoanal.* 2008 Jun;89(3):601-20.
140. Kernberg OF. An overview of the treatment of severe narcissistic pathology. *Int J Psychoanal.* 2014 Oct;95(5):865-88.
141. Kernberg, O. (1993). *Severe Personality Disorders: Psychotherapeutic Strategies* (New ed.). Yale University Press. pp. 15–18. ISBN 978-0-300-05349-4.
142. Kernberg, O. F. (2010). Narcissistic personality disorder. In J. F. Clarkin, P. Fonagy, & G. O. Gabbard (Eds.), *Psychodynamic psychotherapy for*

personality disorders: A clinical handbook (pp. 257–287). Washington, DC: American Psychiatric Press.

143. Kircaburun, K., Jonason, P. K., and Griffiths, M. D. (2018). The Dark Tetrad traits and problematic social media use: The mediating role of cyberbullying and cyberstalking. *Pers. Individ. Differ.* 135, 264–269. doi: 10.1016/j.paid.2018.07.034

144. Kohut H. Forms and transformations of narcissism // *Jornal of American Psychoanalytical Association.* – 1966. – Vol. 14. – P.243-272.

145. Kohut H. Thoughtes on narcissism and narcissistic rage / *Psychoanalitical Study in Child.* -1972.-Vol. 207. – P. 377-400.

146. Kohut, H. (1971). *The analysis of the self.* New York, NY: International Universities Press.pp.384.

147. Kohut, H., & Wolf, E. S. (1978). The disorders of the self and their treatment: An outline. *The International Journal of Psychoanalysis*, 59, 413–425.

148. Kreuz, L., and Rose, R. (1972). Assessment of Aggressive Behavior and Plasma Testosterone in a Young Criminal Population. *Psychosom. Med.* 34, 321–332. doi: 10.1097/00006842-197207000-00006

149. Krizan, Z., & Johar, O. (2012). Envy divides the two faces of narcissism. *Journal of Personality*, 80, 1415–1451. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6494.2012.00767.x>

150. Krizan, Z., & Johar, O. Narcissistic rage revisited // *Journal of Personality and social Psychology*, 108 (5) (2015), pp. 784-801; <https://doi.org/101037/pspp0000013>

151. Kuhnen, C. M., and Knutson, B. (2005). The neural basis of financial risk taking. *Neuron* 47, 763–770. doi: 10.1016/j.neuron.2005.08.008

152. Lahey, B. B. (2009). Public health significance of neuroticism. *American Psychologist*, 64, 241–256. <http://dx.doi.org/10.1037/a001530>

153. Láng, A., & Lénárd, K. (2015). The relation between memories of childhood psychological maltreatment and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences*, 77, 81–85. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2014.12.054>.
154. LeDoux, J. (2012). Rethinking the emotional brain. *Neuron* 73, 653–676. doi: 10.1016/j.neuron.2012.02.004
155. Levy, K. N. (2009). Initial construction and validation of the Pathological Narcissism Inventory. *Psychological Assessment*, 21, 365–379. <http://dx.doi.org/10.1037/a0016530>
156. Lewis, S. J., Arseneault, L., Caspi, A., Fisher, H. L., Matthews, T., Moffitt, T. E., et al. (2019). The epidemiology of trauma and post-traumatic stress disorder in a representative cohort of young people in England and Wales. *Lancet Psychiat*. 6, 247–256. doi: 10.1016/S2215-0366(19)30031-8
157. Linehan MM. Dialectical behavior therapy for borderline personality disorder: theory and method. *Bull Menninger Clin*. 1987;51:261-276.
158. Liu, X., Powell, D. K., Wang, H., Gold, B. T., Corbly, C. R., and Joseph, J. E. (2007). Functional dissociation in frontal and striatal areas for processing of positive and negative reward information. *J. Neurosci*. 27, 4587–4597. doi: 10.1523/JNEUROSCI.5227-06.2007
159. Lobbstaël, J., Baumeister, R. F., Fiebig, T., & Eckel, L. A. (2014). The role of grandiose and vulnerable narcissism in self-reported and laboratory aggression and testosterone reactivity. *Personality and Individual Differences*, 69, 22–27. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2014.05.007>
160. Lozier, L. M., Cardinale, E. M., VanMeter, J. W., and Marsh, A. A. (2014). Mediation of the relationship between callous-unemotional traits and proactive aggression by amygdala response to fear among children with conduct problems. *JAMA Psychiat*. 71, 627–636. doi: 10.1001/jamapsychiatry.2013.4540
161. Mann, F. D., Engelhardt, L., Briley, D. A., Grotzinger, A. D., Patterson, M. W., Tackett, J. L., et al. (2017). Sensation seeking and impulsive traits as

personality endophenotypes for antisocial behavior: evidence from two independent samples. *Pers. Individ. Differ.* 105, 30–39. doi: 10.1016/j.paid.2016.09.018

162. Matthys, W., Vanderschuren, L. J. M. J., and Schutter, D. J. L. G. (2013). The neurobiology of oppositional defiant disorder and conduct disorder: altered functioning in three mental domains. *Dev. Psychopathol.* 25, 193–207. doi: 10.1017/S0954579412000272

163. McCrory, E. J., Gerin, M. I., and Viding, E. (2017). Annual Research Review: childhood maltreatment, latent vulnerability and the shift to preventative psychiatry – the contribution of functional brain imaging. *J. Child Psychol. Psychiat.* 58, 338–357. doi: 10.1111/jcpp.12713

164. McWilliams, Nancy. *Psychoanalytic diagnosis: Understanding personality structure in the clinical process.* — New York: The Guilford Press, 1994.pp.414.

165. Meffert, H., Thornton, L. C., Tyler, P. M., Botkin, M. L., Erway, A. K., Kolli, V., et al. (2018). Moderation of prior exposure to trauma on the inverse relationship between callous-unemotional traits and amygdala responses to fearful expressions: an exploratory study. *Psychol. Med.* 2018, 1–9. doi: 10.1017/S0033291718000156

166. Megías, A., Gómez-Leal, R., Gutiérrez-Cobo, M. J., Cabello, R., and Fernández-Berrocal, P. (2018). The relationship between trait psychopathy and emotional intelligence: a meta-analytic review. *Neurosci. Biobehav. Rev.* 84, 198–203. doi: 10.1016/j.neubiorev.2017.12.003

167. Miller, J. D., Dir, A., Gentile, B., Wilson, L., Pryor, L. R., & Campbell, W. K. (2010). Searching for a vulnerable Dark Triad: Comparing Factor 2 psychopathy, vulnerable narcissism, and borderline personality disorder. *Journal of Personality*, 78, 1529–1564. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00660.x>

168. Moffitt, T. E. (2003). “Life-course-persistent and adolescence-limited antisocial behavior: a 10-year research review and a research agenda,” in *Causes of*

Conduct Disorder and Juvenile Delinquency, eds B. B. Lahey, T. E. Moffitt, and A. Caspi (New York, NY: Guilford Press), 49–75. doi: 10.1017/cbo9780511816840.004

169. Moffitt, T. E. (2018). Male antisocial behaviour in adolescence and beyond. *Nat. Hum. Behav.* 2, 177–186. doi: 10.1038/s41562-018-0309-4

170. Moore, W. E., Pfeifer, J. H., Masten, C. L., Mazziotta, J. C., Iacoboni, M., and Dapretto, M. (2012). Facing puberty: associations between pubertal development and neural responses to affective facial displays. *Soc. Cognit. Affect. Neurosci.* 7, 35–43. doi: 10.1093/scan/nsr066

171. Morf, C. C. (2006). Personality reflected in a coherent idiosyncratic interplay of intraand interpersonal self-regulatory processes. *Journal of Personality*, 74, 1527–1556. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00419.x>

172. Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12, 177–196.

173. Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12, 177–196. http://dx.doi.org/10.1207/S15327965PLI1204_

174. Morf, C. C., Horvath, S., & Torchetti, T. (2011). Narcissistic self-enhancement: Tales of (successful?) self-portrayal. In M. D. Alicke & C. Sedikides (Eds.), *Handbook of self-enhancement and self-protection* (pp. 399–424). New York, NY: Guilford Press.

175. Morf, C. C., Torchetti, T., & Schürch, E. (2012). Narcissism from the perspective of the dynamic self-regulatory processing model. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), *Handbook of narcissism and narcissistic personality disorder* (pp. 56–70). Hoboken, NJ: Wiley. <http://dx.doi.org/10.1002/9781118093108.ch6>

176. Naftulin, DH; Ware, JE Jr; Donnelly, FA (1973). "The Doctor Fox Lecture: a paradigm of educational seduction". *Journal of Medical Education.* 48 (7): 630–635. doi:10.1097/00001888-197307000-00003. ISSN 0022-2577. PMID 4708420. Archived from the original on February 9, 2008.

177. Nagler, U. K. J., Reiter, K. J., Furtner, M. R., and Rauthmann, J. F. (2014). Is there a “dark intelligence”? Emotional intelligence is used by dark personalities to emotionally manipulate others. *Pers. Individ. Differ.* 65, 47–52. doi: 10.1016/j.paid.2014.01.025
178. Narcissism is associated with weakened frontostriatal connectivity: A DTI study. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 11, 1036–1040. <https://doi.org/10.1093/scan/nsv069>
179. Neil Garrett, Stephanie C. Lazzaro. The brain adopts to dishonest. *Nature Neuroscience* 19,1727 -1732 (2016).
180. Nelson, R. J., and Trainor, B. C. (2007). Neural mechanisms of aggression. *Nat. Rev. Neurosci.* 8, 536–546. doi: 10.1038/nrn2174
181. Nguyen, T.-V., McCracken, J. T., Albaugh, M. D., Botteron, K. N., Hudziak, J. J., and Ducharme, S. (2016). A testosterone-related structural brain phenotype predicts aggressive behavior from childhood to adulthood. *Psychoneuroendocrinology* 63, 109–118. doi: 10.1016/j.psyneuen.2015.09.021
182. Noordermeer, S. D. S., Luman, M., and Oosterlaan, J. (2016). A Systematic Review and Meta-analysis of Neuroimaging in Oppositional Defiant Disorder (ODD) and Conduct Disorder (CD) Taking Attention-Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) Into Account. *Neuropsychol. Rev.* 26, 44–72. doi: 10.1007/s11065-015-9315-8
183. O’Doherty, J. P. (2004). Reward representations and reward-related learning in the human brain: insights from neuroimaging. *Curr. Opin. Neurobiol.* 14, 769–776. doi: 10.1016/j.conb.2004.10.016
184. O’Doherty, J. P., Hampton, A., and Kim, H. (2007). Model-Based fMRI and Its Application to Reward Learning and Decision Making. *Ann. N Y. Acad. Sci.* 1104, 35–53. doi: 10.1196/annals.1390.022
185. Okada, R. (2010). The relationship between vulnerable narcissism and aggression in Japanese undergraduate students. *Pers. Individ. Differ.* 49, 113–118. doi: 10.1016/j.paid.2010.03.017

186. Oliver James, *Office Politics: How to Thrive in a World of Lying, Backstabbing and Dirty Tricks*(Vermilion, 2013).- 288pp.
187. Oltmanns, T. F., Friedman, J. N. W., Fiedler, E. R., & Turkheimer, E. (2004). Perceptions of people with personality disorders based on thin slices of behavior. *Journal of Research in Personality*, 38, 216–229. [http://dx.doi.org/10.1016/S0092-6566\(03\)00066-7](http://dx.doi.org/10.1016/S0092-6566(03)00066-7)
188. Op de Macks, Z. A., Bunge, S. A., Bell, O. N., Kriegsfeld, L. J., Kayser, A. S., and Dahl, R. E. (2017). The effect of social rank feedback on risk taking and associated reward processes in adolescent girls. *Soc. Cognit. Affect. Neurosci.* 12, 240–250. doi: 10.1093/scan/nsw125
189. Pajer, K., Tabbah, R., Gardner, W., Rubin, R. T., Czambel, R. K., and Wang, Y. (2006). Adrenal androgen and gonadal hormone levels in adolescent girls with conduct disorder. *Psychoneuroendocrinology* 31, 1245–1256. doi: 10.1016/j.psyneuen.2006.09.005
190. Pardini, D. A. (2006). The Callousness Pathway to Severe Violent Delinquency. *Aggress. Behav.* 32, 590–598. doi: 10.1002/ab.20158
191. Paulhus, D. L. (1998). Interpersonal and intrapsychic adaptiveness of trait selfenhancement: A mixed blessing? *Journal of Personality and Social Psychology*, 74,1197–1208. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.74.5.1197>
192. Paulhus, D. L., & Jones, D. N. (2015). Measures of dark personalities. In G. J. Boyle, D. H. Saklofske, & G. Matthews (Eds.), *Measures of personality and social psychological constructs* (pp. 562–594). San Diego, CA: Academic Press. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-386915-9.00020-6>.
193. Petrides, K. V. (2009). “Psychometric properties of the trait emotional intelligence questionnaire (TEIQue),” in *Assessing Emotional Intelligence*, eds J. D. A. Parker, D. H. Saklofske, and C. Stough (Berlin: Springer), 85–101. doi: 10.1007/978-0-387-88370-0_5
194. Pincus, A. L., Ansell, E. B., Pimentel, C. A., Cain, N. M., Wright, A. G., & Pincus, A. L., & Roche, M. J. (2011). Narcissistic grandiosity and narcissistic

vulnerability. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), *Handbook of narcissism and narcissistic personality disorder* (pp. 31–40). Hoboken, NJ: Wiley.

195. Pincus, A. L., Roche, M. J., & Good, E. W. (2015). Narcissistic personality disorder and pathological narcissism. In P. H. Blaney, R. F. Krueger, & T. Millon (Eds.), *Oxford textbook of psychopathology* (3rd ed., pp. 791–814). New York, NY: Oxford University Press.
<http://dx.doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.121208.131215>

196. Raichle, M. E.; MacLeod, A. M.; Snyder, A. Z.; Powers, W. J.; Gusnard, D. A.; Shulman, G. L. (January 16, 2001). "A default mode of brain function". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 98 (2): 676–682. doi:10.1073/pnas.98.2.676

197. Rauthmann, J. F. (2013). Investigating the MACH-IV with item response theory and proposing the trimmed MACH*. *J. Pers. Assessm.* 95, 388–397. doi: 10.1080/00223891.2012.742905

198. Reidy, D. E., Foster, J. D., & Zeichner, A. (2010). Narcissism and unprovoked aggression. *Aggressive Behavior*, 36, 414–422.
<http://dx.doi.org/10.1002/ab.20356>

199. Rhodewalt, F., & Eddings, S. K. (2002). Narcissus reflects: Memory distortion in response to ego-relevant feedback among high- and low-narcissistic men. *Journal of Research in Personality*, 36, 97–116.
<http://dx.doi.org/10.1006/jrpe.2002.2342>

200. Rhodewalt, F., & Morf, C. (1995). Self and interpersonal correlates of the Narcissistic Personality Inventory: A review and new findings. *Journal of Research in Personality*, 29, 1–23. <http://dx.doi.org/10.1006/jrpe.1995.1001>

201. Rigoli, F., Chew, B., Dayan, P., and Dolan, R. J. (2016). Multiple value signals in dopaminergic midbrain and their role in avoidance contexts. *Neuroimage* 135, 197–203. doi: 10.1016/j.neuroimage.2016.04.06

202. Roche, M. J., Pincus, A. L., Lukowitsky, M. R., Ménard, K. S., & Conroy, D. E. (2013). An integrative approach to the assessment of narcissism.

Journal of Personality Assessment, 95, 237–248.
<http://dx.doi.org/10.1080/00223891.2013.770400>

203. Rogosch, F. A., and Cicchetti, D. (2004). Child maltreatment and emergent personality organization: Perspectives from the five-factor model. *J. Abnorm. Child Psychol.* 32, 123–145. doi: 10.1023/B:JACP.0000019766.47625.40

204. Ronningstam, E. F. (2005). Identifying and understanding the narcissistic personality. New York, NY: Oxford University Press.

205. Rosell, D. R., and Siever, L. J. (2015). The neurobiology of aggression and violence. *CNS Spectrums* 20, 254–279. doi: 10.1017/S109285291500019X

206. Rowe, R., Maughan, B., Worthman, C. M., Costello, E. J., and Angold, A. (2004). Testosterone, antisocial behavior, and social dominance in boys: pubertal development and biosocial interaction. *Biol. Psychiat.* 55, 546–552. doi: 10.1016/j.biopsych.2003.10.010

207. Rubia, K., Smith, A. B., Halari, R., Matsukura, F., Mohammad, M., Taylor, E., et al. (2009). Disorder-specific dissociation of orbitofrontal dysfunction in boys with pure conduct disorder during reward and ventrolateral prefrontal dysfunction in boys with pure ADHD during sustained attention. *Am. J. Psychiat.* 166, 83–94. doi: 10.1176/appi.ajp.2008.08020212

208. Samuel, D. B., & Widiger, T. A. (2008). Convergence of narcissism measures from the perspective of general personality functioning. *Assessment*, 15, 364–374. <http://dx.doi.org/10.1177/1073191108314278>.

209. Schade EC, Voracek M and Tran US (2021) The Nexus of the Dark Triad Personality Traits With Cyberbullying, Empathy, and Emotional Intelligence: A Structural-Equation Modeling Approach. *Front. Psychol.* 12:659282. doi: 10.3389/fpsyg.2021.659282

210. Schmitt HS, Sindermann C, Li M, Ma Y, Kendrick KM, Becker B and Montag C (2020) The Dark Side of Emotion Recognition – Evidence From Cross-Cultural Research in Germany and China. *Front. Psychol.* 11:1132. doi: 10.3389/fpsyg.2020.01132

211. Schwenck, C., Ciaramidaro, A., Selivanova, M., Tournay, J., Freitag, C. M., and Siniatchkin, M. (2017). Neural correlates of affective empathy and reinforcement learning in boys with conduct problems: FMRI evidence from a gambling task. *Behav. Brain Res.* 320, 75–84. doi: 10.1016/j.bbr.2016.11.037
212. Searle J.R. (1980) Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences* 3 (3): 417 -457.
213. Sedikides, C., Rudich, E. A., Gregg, A. P., Kumashiro, M., & Rusbult, C. (2004). Are normal narcissists psychologically healthy? Self-esteem matters. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 400–416. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.87.3.400>
214. Shostrom E.L. *Man, the manipulator: The inner journey from manipulation to actualization.* Nashville, TN: Abingdon, 1967 K.: PSYLIB, 2003.pp.81.
215. Silverman, M. H., Jedd, K., and Luciana, M. (2015). Neural networks involved in adolescent reward processing: an activation likelihood estimation meta-analysis of functional neuroimaging studies. *NeuroImage* 122, 427–439. doi: 10.1016/j.neuroimage.2015.07.083
216. Smirnova D.A., Sloeva E.A., Potapov A.V. «Statics» and «Dynamics of psychopathies» by P.B.Gannushkin through the prism of the author's writing style. *Psychiatry and psychopharmacotherapy.* 2015; 1: 67–74.
217. Snyder, H. N., Cooper, A. D., and Mulako-Wangota, J. (2019). Report of all arrests by age for 2014. Generated using the Arrest Data Analysis Tool at www.bjs.gov. Washington, D.C.: Bureau of Justice Statistics.
218. Spielberg, J. M., Olino, T. M., Forbes, E. E., and Dahl, R. E. (2014). Exciting fear in adolescence: does pubertal development alter threat processing? *Dev. Cognit. Neurosci.* 8, 86–95. doi: 10.1016/j.dcn.2014.01.004
219. Sprock, June (2 February 2000). "Gender-Typed Behavioral Examples of Histrionic Personality Disorder". *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment.* 22 (2): 107–122. doi:10.1023/A:1007514522708. S2CID 141244223.

220. Steinberg, L. (2008). A Social Neuroscience Perspective on Adolescent Risk-Taking. *Dev. Rev. DR* 28, 78–106. doi: 10.1016/j.dr.2007.08.002
221. Steinberg, L. (2009). Adolescent development and juvenile justice. *Annu. Rev. Clin. Psychol.* 5, 459–485. doi: 10.1146/annurev.clinpsy.032408.153603
222. Sternberg R.J., Ruzgis P. Personality and intelligence. Cambridge, England: Cambridge University Press, 1944.
223. Sutton, J., Smith, P. K., and Swettenham, J. (2001). Bullying and ‘theory of mind’: a critique of the ‘social skills deficit’ view of anti-social behaviour. *Soc. Dev.* 8, 117–127. doi: 10.1111/1467-9507.00083
224. Szabó, E., and Bereczkei, T. (2017). Different paths to different strategies? Unique associations among facets of the Dark Triad, empathy, and trait emotional intelligence. *Adv. Cogn. Psychol.* 13, 306–313. doi: 10.5709/acp-0230-7
225. Tang S and Li K (2021) The Influence of Chinese Machiavellianism and Moral Identity on the Level of Anxiety in Moral Dilemma Situations in Chinese Students. *Front. Psychol.* 12:615835. doi: 10.3389/fpsyg.2021.615835
226. The dark side of personality: science and practice in social, personality, and clinical psychology / Virgil Zeigler-Hill and David K. Marcus, [editors]. pages cm Includes bibliographical references and index. ISBN 978-1-4338-2187-5 – ISBN 1-4338-2187-7 1. Personality. 2. Personality disorders. I. Zeigler-Hill, Virgil, editor. II. Marcus, David K., editor. III. Title. BF698.3.D37 2016 155.2-dc23.
227. The neuroscience of Romeo and Juliet: an FMRI study of acting / Steven Brown. 2019. <https://doi.org/10.1098/rsos.181908>
228. Turiano, N. A., Pitzer, L., Armour, C., Karlamangla, A., Ryff, C. D., & Mroczek, D. K. (2012). Personality trait level and change as predictors of health outcomes: Findings from a national study of Americans (MIDUS). *The Journals of Gerontology: Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 67, 4–12. <http://dx.doi.org/10.1093/geronb/gbr072>
229. Turner I.N, Foster J. The dark Triad's inverse relations with cognitive and emotional empathy: High-powered tests with multiple measures. URL:

https://www.researchgate.net/publication/330067919_The_Dark_Triad's_inverse_relations_with_cognitive_and_emotional_empathy_High-powered_tests_with_multiple_measures

230. Vaillancourt, T., and Sunderani, S. (2011). Psychopathy and indirect aggression: the roles of cortisol, sex, and type of psychopathy. *Brain Cogn.* 77, 170–175. doi: 10.1016/j.bandc.2011.06.009

231. van Bokhoven, I., van Goozen, S. H. M., van Engeland, H., Schaal, B., Arseneault, L., Séguin, J. R., et al. (2006). Salivary testosterone and aggression, delinquency, and social dominance in a population-based longitudinal study of adolescent males. *Hormones Behav.* 50, 118–125. doi: 10.1016/j.yhbeh.2006.02.002

232. van Geel, M., Goemans, A., Toprak, F., and Vedder, P. (2017). Which personality traits are related to traditional bullying and cyberbullying? A study with the Big Five, Dark Triad and sadism. *Pers. Individ. Differ.* 106, 231–235. doi: 10.1016/j.paid.2016.10.063

233. Verbeke, W. J. M. I., Rietdijk, W. J., van den Berg, W. E., Dietvorst, R. C., Worm, L., & Bagozzi, R. P. (2011). The making of the Machiavellian brain: A structural MRI analysis. *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 4, 205–216. <http://dx.doi.org/10.1037/a0025802>

234. Viding, E., Fontaine, N. M., and McCrory, E. J. (2012). Antisocial behaviour in children with and without callous-unemotional traits. *J. R. Soc. Med.* 105, 195–200. doi: 10.1258/jrsm.2011.110223

235. Viding, E., McCrory, E., and Seara-Cardoso, A. (2014). Psychopathy. *Curr. Biol.* 24, R871–R874. doi: 10.1016/j.cub.2014.06.055

236. Vijayakumar, N., Pfeifer, J. H., Flounoy, J. C., Hernandez, L. M., and Dapretto, M. (2019). Affective reactivity during adolescence: associations with age, puberty and testosterone. *Cortex J. Devoted Study Nerv. Syst. Behav.* 117, 336–350. doi: 10.1016/j.cortex.2019.04.024

237. Vonk, J., Zeigler-Hill, V., Ewing, D., Mercer, S., and Noser, A. E. (2015). Mindreading in the dark: dark personality features and theory of mind. *Pers. Individ. Differ.* 87, 50–54. doi: 10.1016/j.paid.2015.07.025
238. Vose, Aaron; Gavrilets, Sergey (2006-11-07). "The dynamics of Machiavellian intelligence". *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 103 (45): 16823–16828. arXiv:q-bio/0610002
239. Wagner, D. D., Haxby, J. V., & Heatherton, T. F. (2012). The representation of self and person knowledge in the medial prefrontal cortex: The representation of self and person knowledge. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 3, 451–470. <https://doi.org/10.1002/wcs.1183>
240. Wagner, R. K., & Sternberg, R. J. (1985). Practical intelligence in real-world pursuits: The role of tacit knowledge. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 436–458.
241. Wagner, R. K., & Sternberg, R. J. (1986). Tacit knowledge and intelligence in the everyday world. In R. J. Sternberg & R. K. Wagner (Eds.), *Practical intelligence: Nature and origins of competence in the everyday world* (pp. 51–83). New York: Cambridge University Press.
242. Wallace, H. M., & Baumeister, R. F. (2002). The performance of narcissists rises and falls with perceived opportunity for glory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 819–834.
243. White SF, Estrada Gonzalez SM and Moriarty EM (2022) Raging Hormones: Why Age-Based Etiological Conceptualizations of the Development of Antisocial Behavior Are Insufficient. *Front. Behav. Neurosci.* 16:853697. doi: 10.3389/fnbeh.2022.853697
244. White, S. F., Fowler, K. A., Sinclair, S., Schechter, J. C., Majestic, C. M., Pine, D. S., et al. (2014). Disrupted expected value signaling in youth with disruptive behavior disorders to environmental reinforcers. *J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiat.* 53, 579–88e9. doi: 10.1016/j.jaac.2013.12.023

245. White, S. F., Pope, K., Sinclair, S., Fowler, K. A., Brislin, S. J., Williams, W. C., et al. (2013). Disrupted expected value and prediction error signaling in youths with disruptive behavior disorders during a passive avoidance task. *Am. J. Psychiat.* 170, 315–323. doi: 10.1176/appi.ajp.2012.12060840
246. Widman, L., & McNulty, J. K. (2010). Sexual narcissism and the perpetration of sexual aggression. *Archives of Sexual Behavior*, 39, 926–939. <http://dx.doi.org/10.1007/s10508-008-9461-7>
247. Wilson David S., Near D., Miller R. R. Machiavellianism: A synthesis of the evolutionary and psychological literatures // *Psychological Bulletin*, 1996, 119, pp. 285 -799.
248. Zajenkowski, M., Maciantowicz, O., Szymaniak, K., and Urban, P. (2018). Vulnerable and grandiose narcissism are differentially associated with ability and trait emotional intelligence. *Front. Psychol.* 9:1606. doi: 10.3389/fpsyg.2018.01606
249. Zeigler-Hill, V., & Besser, A. (2013). A glimpse behind the mask: Facets of narcissism and feelings of self-worth. *Journal of Personality Assessment*, 95, 249–260. [http:// dx.doi.org/10.1080/00223891.2012.717150](http://dx.doi.org/10.1080/00223891.2012.717150)
250. Zeigler-Hill, V., Green, B. A., Arnau, R. C., Sisemore, T. B., & Myers, E. M. (2011). Trouble ahead, trouble behind: Narcissism and early maladaptive schemas. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 42, 96–103. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbtep.2010.07.004>
251. Le harcèlement moral : la violence perverse au quotidien de Marie-France Hirigoyen, Syros, Paris 1998, 214 pages
252. Racamier, Paul-Claude (1992), « Pensée perverse et décervelage », *Secret de famille et pensée perverse*, Gruppo n° 8, *Revue de psychanalyse groupale*, Paris : Apsygée, p. 137-155.